

2015

þÿ • 1 ã ± 3 É 3 ® ã ä . " 1 µ , 1/2 ® ¿ » 1 ä 1 0 ®

þÿ œ ± 1/2 î » . , ± 1/2 ± 3 1 î ä ±

þÿ • » » . 1/2 1 0 ¬ ' 0 ± ' . 1/4 ± Ê 0 ¬ — » µ 0 ä á ¿ 1/2 1 0 ¬ £ Å 3 3 Á ¬ 1/4 1/4 ± ä ± 0 ± 1 ' ¿ . , ® 1/4 ± ä ±

<http://hdl.handle.net/11728/8977>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Εισαγωγή στη Διεθνή Πολιτική Οικονομία

Παναγιώτα Μανώλη
Γεώργιος Μαρής

Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά
Συγγράμματα και Βοηθήματα
www.kallipos.gr

HEALLINK
Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΔΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
Γενέσθωσαν στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΜΑΝΩΛΗ
Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΡΗΣ
Επιστημονικός Συνεργάτης, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Εισαγωγή
στη
Διεθνή Πολιτική Οικονομία

Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά
Συγγράμματα και Βοηθήματα
www.kallipos.gr

Εισαγωγή στη Διεθνή Πολιτική Οικονομία

Συγγραφή

Παναγιώτα Μανώλη

Γεώργιος Μαρής

Κριτικός αναγνώστης

Στέλλα Λαδή

Συντελεστές έκδοσης

Γλωσσική Επιμέλεια: Συλβί Ρηγοπούλου

Τεχνική Επεξεργασία: Σπυρίδων Παπαβασιλείου

ISBN: 978-960-603-069-7

Copyright © ΣΕΑΒ, 2015

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Όχι Παράγωγα Έργα 3.0. Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον ιστότοπο

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/gr/>

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΗΡΩΩΝ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ 9, 15780 ΖΩΓΡΑΦΟΥ
www.kallipos.gr

Περιεχόμενα

Πίνακας συντομεύσεων-ακρωνύμια.....	6
Εισαγωγή.....	8
Κεφάλαιο 1	
Το πεδίο της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας	10
1. Τι μελετά η Διεθνής Πολιτική Οικονομία.....	10
2. Οικονομικά και Πολιτικές Επιστήμες.....	12
3. Η ανάδειξη του κλάδου της ΔΠΟ	12
Βιβλιογραφικές αναφορές	16
Κριτήρια αξιολόγησης	17
Κεφάλαιο 2	
Θεωρητικές προσεγγίσεις.....	18
1. Η σημασία της θεωρίας.....	18
2. Βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις.....	19
2.1 Η προσέγγιση του ρεαλισμού και ο οικονομικός εθνικισμός	20
2.2 Η προσέγγιση του φιλελευθερισμού	23
2.3 Η προσέγγιση του ιστορικού δομισμού	25
3. Νέες θεωρίες ορθολογικής επιλογής	26
4. Εναλλακτικές προσεγγίσεις και κοινωνικός κονστρουκτιβισμός	28
5. Παγκόσμια διακυβέρνηση: ζητήματα και προσεγγίσεις	29
Βιβλιογραφικές αναφορές	31
Κριτήρια αξιολόγησης	33
Κεφάλαιο 3	
Διεθνείς εμπορικές σχέσεις	34
1. Η σημασία του διεθνούς εμπορίου	34
2. Θεωρίες διεθνούς εμπορίου.....	35
3. Η εξέλιξη των εμπορικών συναλλαγών στη μεταπολεμική περίοδο	37
4. Το θεσμικό πλαίσιο του εμπορικού συστήματος	39
5. Οι αρχές του διεθνούς εμπορίου	42
6. Σύγχρονες προκλήσεις του διεθνούς εμπορίου.....	43
Βιβλιογραφικές αναφορές	45
Κριτήρια αξιολόγησης	46
Κεφάλαιο 4	
Παγκόσμια χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική.....	47
1. Το νομισματικό καθεστώς του Bretton Woods	47
2. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.....	50

3. Το νέο χρηματοπιστωτικό σύστημα: ζητήματα και προκλήσεις	51
4. Η παγκοσμιοποίηση και τα αίτια των διεθνών χρηματοπιστωτικών κρίσεων	55
5. Τα χαρακτηριστικά και οι αιτίες της κρίσης του 2007/8.....	58
Βιβλιογραφικές αναφορές	60
Κριτήρια αξιολόγησης	62
Κεφάλαιο 5	
Διεθνής παραγωγή.....	63
1. Η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής.....	63
2. Μοντέλα οργάνωσης παραγωγής.....	65
3. Επιδράσεις των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων στις χώρες υποδοχής και προέλευσης.....	67
4. Ερμηνείες της ανάπτυξης των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων.....	69
5. Πολυεθνική Επιχείρηση και κράτος.....	72
Βιβλιογραφικές αναφορές	75
Κριτήρια αξιολόγησης	76
Κεφάλαιο 6	
Περιφερισμός και περιφερειοποίηση	77
1. Το φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης: ορισμοί και εννοιολογικές αποσαφηνίσεις.....	77
2. Η ιστορική εξέλιξη της περιφερειακής ολοκλήρωσης	78
3. Στάδια της περιφερειακής οικονομικής ολοκλήρωσης	79
4. Σύγχρονος περιφερισμός και υπο-περιφερισμός	81
5. Ανταγωνιστικές ερμηνείες.....	83
Βιβλιογραφικές αναφορές	88
Κριτήρια αξιολόγησης	90
Κεφάλαιο 7	
Διεθνής ανάπτυξη.....	91
1. Η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης.....	91
2. Η μέτρηση της ανάπτυξης.....	93
3. Η έννοια της φτώχειας.....	96
4. Η έννοια και τα χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης	97
5. Θεωρίες ανάπτυξης.....	101
Βιβλιογραφικές αναφορές	105
Κριτήρια αξιολόγησης	106
Ευρετήριο αντιστοίχισης ελληνόγλωσσων και ξενόγλωσσων επιστημονικών όρων	107
Βιβλιογραφία.....	111

Πίνακας συντομεύσεων-ακρωνύμια

<i>Ελληνικά</i>	
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΞΕ	Άμεσες Ξένες Επενδύσεις
ΓΣΔΕ	Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου
ΔΑΑ	Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης
ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΔΟΕ	Διεθνής Οργανισμός Εμπορίου
ΔΠΟ	Διεθνής Πολιτική Οικονομία
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΜΣ	Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας
ΕΝΣ	Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΖΕΕ	Ζώνη Ελεύθερου Εμπορίου
ΖΕΣ	Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΕΕ	Καθαρό Εθνικό Εισόδημα
ΚΕΠ	Καθαρό Εγχώριο Προϊόν
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικός Οργανισμός
ΜΣΙ	Μηχανισμός Συναλλαγματικών Ισοτιμιών
ΝΑΤΟ	Οργανισμός Συμφώνου Βορείου Ατλαντικού
ΝΟΓ	Νέα Οικονομική Γεωγραφία
ΟΑΣΕ	Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΝΕ	Οικονομική και Νομισματική Ένωση
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΟΠΕΚ	Οργανισμός Πετρελαιο-Εξαγωγικών Κρατών
ΠΕ	Πολυεθνική Επιχείρηση
ΠΟΕ	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
ΣΣΑ	Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης
<i>Ξερόγλωσσα</i>	
APEC	Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού
ASEAN	Ένωση Χωρών Νοτιο-ανατολικής Ασίας
BEAC	Τράπεζα των Κρατών Κεντρικής Αφρικής
CARICOM	Καραϊβική Κοινότητα και Κοινή Αγορά
CIS	Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών
COI	Επιτροπή Ινδικού Ωκεανού
COMECON	Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας
COMESA	Κοινή Αγορά Ανατολικής και Νοτιότερης Αφρικής
EAC	Κοινότητα Ανατολικής Αφρικής
ECCAS	Οικονομική Κοινότητα Κρατών Κεντρικής Αφρικής

ECOWAS	Οικονομική Κοινότητα Δυτικο-αφρικανικών Κρατών
ECU	Ευρωπαϊκή Νομισματική Μονάδα
FTAA	Αμερικανική Ζώνη Ελεύθερου Εμπορίου
GCC	Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου
IBRD	Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης
ICSID	Διεθνές Κέντρο Επίλυσης Επενδυτικών Διαφορών
IDA	Διεθνής Ένωση Ανάπτυξης
IFC	Διεθνής Οργανισμός Χρηματοδότησης
IOR-ARC	Ένωση Παράκτιων Χωρών Ινδικού Ωκεανού για την Περιφερειακή Ανάπτυξη
JIT	just-in-time
MERCOSUR	Κοινή Αγορά Νότιου Κώνου Λατινικής Αμερικής
MIGA	Πολυμελής Οργανισμός Εγγύησης Επενδύσεων
NAFTA	Συμφωνία Ελεύθερων Συναλλαγών Βόρειας Αμερικής
OAS	Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών
OIC	Οργανισμός Ισλαμικής Συνδιάσκεψης
SAARC	Ένωση Περιφερειακής Συνεργασίας Νότιας Ασίας
SADC	Αναπτυξιακή Κοινότητα Νοτιότερης Αφρικής
SICA	Σύστημα Ολοκλήρωσης Κεντρικής Αμερικής
SIECA	Γραμματεία για την Οικονομική Ολοκλήρωση της Κεντρικής Αμερικής
UEMOA	Οικονομική και Νομισματική Ένωση Δυτικής Αφρικής

Εισαγωγή

Η χρηματοπιστωτική κρίση που ξέσπασε στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής στα τέλη του 2007 και η γενικευμένη αστάθεια που δημιούργησε στις παγκόσμιες αγορές, και ιδιαίτερα στις ευρωπαϊκές οικονομίες, έθεσε εκ νέου ένα από τα κεντρικά ζητήματα της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, αυτό της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας. Μαζί με το θέμα της αποτελεσματικής ρύθμισης του χρηματοπιστωτικού συστήματος, το ζήτημα της αλλαγής του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που επικράτησε μεταπολεμικά ήρθε πάλι στο προσκήνιο της ανάλυσης της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, έπειτα από μια μακρά περίοδο, κατά την οποία τα θέματα πολιτικής και ασφάλειας είχαν προέχοντα ρόλο. Η πολιτική αστάθεια που ακολούθησε τη μετατροπή του διπολικού κόσμου σε πολυπολικό (ή κατά άλλους σε α-πολικό), στα τέλη της δεκαετίας του 1990, το ξέσπασμα ένοπλων συγκρούσεων και επαναστάσεων και ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» (μετά το 2001) είχε ως αποτέλεσμα την αναβάθμιση των ζητημάτων διεθνούς ασφάλειας. Ωστόσο, γινόταν πλέον πιο κατανοητό ότι στον νέο μεταψυχροπολεμικό κόσμο η διασύνδεση πολιτικής και οικονομίας είναι όλο και πιο εμφανής και ότι στον νέο αυτό κόσμο η εσωτερική (εθνική) και εξωτερική (διεθνής) σφαίρα είναι αλληλένδετες. Για την κατανόηση των σύγχρονων ζητημάτων της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, χρειάζεται να γνωρίζουμε τις βασικές δομές και δυνάμεις που την διαμορφώνουν, καθώς και να έχουμε γνώση των προσπαθειών που έγιναν στη μεταπολεμική περίοδο για τη ρύθμιση της παγκόσμιας οικονομίας.

Κεντρικός σκοπός του βιβλίου είναι να διευκολύνει την κατανόηση των κυριότερων θεμάτων της διεθνούς πολιτικής οικονομίας. Αποτελεί ένα σύντομο εισαγωγικό εγχειρίδιο, το οποίο με συνοπτικό τρόπο εστιάζει σε βασικές έννοιες της πολιτικής οικονομίας και των διεθνών σχέσεων, θεωρίες και αναλυτικά εργαλεία που βοηθούν τον φοιτητή στη μελέτη της σύγχρονης παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας και αποτελούν προαπαιτούμενες γνώσεις για περαιτέρω εμβάθυνση σε θέματα διεθνούς πολιτικής οικονομίας. Στα κεφάλαια που ακολουθούν, γίνεται αναφορά στις πέντε βασικότερες θεματικές της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας (ΔΠΟ), οι οποίες αφορούν τις διεθνείς εμπορικές σχέσεις, το παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα, τη διεθνή παραγωγή, τη δυναμική της περιφεριοποίησης και τη διεθνή ανάπτυξη.

Στο πρώτο κεφάλαιο, εξετάζεται η εξέλιξη της ΔΠΟ ως νέου γνωστικού πεδίου των διεθνών σχέσεων. Η ανάπτυξη της ΔΠΟ κατά τη δεκαετία του 1970 έλαβε χώρα σε μια περίοδο δομικών αλλαγών στην παγκόσμια οικονομία, οι οποίες παρουσιάζονται συνοπτικά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζονται οι ανταγωνιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις της ΔΠΟ δίνοντας έμφαση στις ορθολογικές ερμηνείες που παρέχει η προσέγγιση του ρεαλισμού, του φιλελευθερισμού και του ιστορικού δομισμού. Η μελέτη των ανταγωνιστικών θεωρητικών προσεγγίσεων επιχειρεί να δείξει τις διαφορές που έχουν ως προς τις βασικές τους αρχές, τον τρόπο που προσεγγίζουν τους κύριους δρώντες και τις δυνάμεις που διαμορφώνουν την παγκόσμια οικονομία, και τη θέση που παίρνουν σε θέματα συνεργασίας και σύγκρουσης. Στη συνέχεια, οι θεωρίες τοποθετούνται στο σύγχρονο γίγνεσθαι και γίνεται μια κριτική αποτίμηση της συνεισφοράς τους στη μελέτη της ΔΠΟ.

Αντικείμενο του τρίτου κεφαλαίου είναι οι διεθνείς εμπορικές σχέσεις όπως διαμορφώνονται μεταπολεμικά. Το κεφάλαιο ξεκινά με τη συζήτηση για τη σημασία του διεθνούς εμπορίου για την οικονομική ανάπτυξη παρουσιάζοντας διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις. Στη συνέχεια, εστιάζει στη δυναμική των εμπορικών σχέσεων στη μεταπολεμική περίοδο, στις αρχές με βάση τις οποίες διεξάγεται το εμπόριο σήμερα, ενώ παρουσιάζεται το θεσμικό πλαίσιο που ρυθμίζει τις διεθνείς συναλλαγές κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στον ρόλο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου.

Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στην παγκόσμια χρηματοοικονομική αρχιτεκτονική και τις νομισματικές σχέσεις, όπως διαμορφώθηκαν μεταπολεμικά και έως σήμερα. Παρουσιάζεται το νομισματικό καθεστώς που εγκαθίδρυσε η συμφωνία του Bretton Woods, καθώς και το ισχύον καθεστώς των ελεύθερων ισοτιμιών, αναδεικνύοντας τα σημαντικότερα ζητήματα που καλείται να επιλύσει. Στη συνέχεια, γίνεται αποτίμηση της λειτουργίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος, περιγράφεται ο ρόλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα αίτια των χρηματοπιστωτικών κρίσεων και της κρίσης του 2007/8.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, εξετάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης διεθνοποιημένης παραγωγής και η συμβολή της πολυεθνικής επιχείρησης σε αυτή. Επιμέρους θέματα που περιλαμβάνονται στο κεφάλαιο είναι η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής και οι τρόποι οργάνωσής της, ο ρόλος των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των άμεσων ξένων επενδύσεων, καθώς και οι επιδράσεις τους κυρίως στις χώρες υποδοχής. Τέλος, αναφέρονται βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις άμεσων ξένων επενδύσεων, καθώς και πτυχές της συζήτησης περί σχέσης πολυεθνικών επιχειρήσεων και κράτους.

Το έκτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στο φαινόμενο της περιφερειακής συνεργασίας, που λαμβάνει τη μορφή

της περιφερειοποίησης και του περιφερισμού. Συγκεκριμένα, επιχειρείται μια εννοιολογική αποσαφήνιση των δύο όρων, παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη του φαινομένου της περιφερειακής συνεργασίας και οι θεωρητικές ερμηνείες του εστιάζοντας στην ευρωπαϊκή εμπειρία.

Το έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζει την έννοια της ανάπτυξης και την εξέλιξη των θεωρητικών προσεγγίσεων γύρω από τους προσδιοριστικούς παράγοντες της ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, εισάγει τον φοιτητή στην έννοια της ανάπτυξης, στους τρόπους μέτρησής της, στα χαρακτηριστικά των ανεπτυγμένων και αναπτυσσομένων χωρών, και στους παράγοντες υποστήριξης ή ανάσχεσης της ανάπτυξης. Επίσης, γίνεται μια παρουσίαση των σημαντικότερων θεωρητικών προσεγγίσεων που πηγάζουν από την κλασική σχολή, αλλά και σύγχρονων προσεγγίσεων.

Κεφάλαιο 1

Το πεδίο της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια εισαγωγή στο αντικείμενο της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας, στη γέννηση και τη συνεισφορά της οικονομικής επιστήμης και της πολιτικής επιστήμης στην ανάπτυξη του πεδίου της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας. Η ΔΠΟ αναδύθηκε τη δεκαετία του 1970 ως ένας ιδιαίτερος κλάδος των διεθνών σχέσεων, ως απάντηση στις νέες προκλήσεις που εμφανίστηκαν στην παγκόσμια οικονομία και τη διεθνή ασφάλεια, αλλά και ως αποτέλεσμα εξελίξεων στη μεθοδολογία και τη θεωρία των διεθνών σχέσεων και της οικονομικής επιστήμης.

1. Τι μελετά η Διεθνής Πολιτική Οικονομία

Η Διεθνής Πολιτική Οικονομία (ΔΠΟ) είναι ένας σχετικά νέος και αναπτυσσόμενος τομέας των κοινωνικών επιστημών, που μελετά τις διεθνείς οικονομικές και πολιτικές σχέσεις με τη χρήση διεπιστημονικών αναλυτικών εργαλείων και θεωρητικών προσεγγίσεων. Καθώς η ΔΠΟ επιχειρεί μια σφαιρική, ολιστική ερμηνεία της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας, τα όριά της χαρακτηρίζονται από μια «ελαστικότητα». Ως επιστημονικός τομέας των διεθνών σχέσεων συνδέει αλληλένδετα ζητήματα, όπως την πολιτική και την οικονομία, το εγχώριο με το διεθνές. Ο στόχος της ΔΠΟ είναι να αναλύσει την αλληλεπίδραση της οικονομίας με την πολιτική στις διεθνείς υποθέσεις των εθνών-κρατών ή, ευρύτερα, να εξετάσει πώς οικονομικοί παράγοντες επηρεάζουν τις διεθνείς σχέσεις σε ένα πλαίσιο αλληλεπίδρασης εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων.

Ο Ravenhill (2014, σ. 18) ορίζει τη ΔΠΟ ως «ένα πεδίο μελέτης, ένα αντικείμενο του οποίου το επίκεντρο είναι η διασύνδεση της ιδιωτικής και της δημόσιας ισχύος επί της κατανομής περιορισμένων πόρων». Η ΔΠΟ επαναδιατυπώνει και θέτει ως κεντρικό της ερώτημα το πολιτικό ερώτημα του Harold D. Lasswell (1936) «Ποιος παίρνει τι, πότε και πώς». Τα ερωτήματα αυτά για τον ερευνητή παραμένουν «ανοικτά». Στο ερώτημα «ποιος», οι δρώντες αναζητούνται σε υπερ-εθνικό ή υπο-εθνικό επίπεδο, ενώ η φύση των δρώντων μπορεί να είναι κρατική ή μη κρατική. Το «τι» μπορεί να αναφέρεται τόσο στην ισχύ όσο και στον πλούτο, ενώ το «πώς» εκτείνεται στις διαδικασίες, τις πολιτικές ή και τα καθεστώτα. Όπως προκύπτει και από το θεμελιώδες αυτό ερώτημα, οι κεντρικές έννοιες που απασχολούν τη ΔΠΟ είναι η ισχύς, η εξουσία, ο πλούτος και ο τρόπος κατανομής τους. Για τη Suzan Strange, η απάντηση στο παραπάνω θεμελιώδες ερώτημα προκύπτει από τη μελέτη τεσσάρων βασικών δομών. Η «δομική εξουσία» ασκείται από εκείνους που είναι σε θέση να προσφέρουν ασφάλεια στα άτομα ή αντιθέτως από εκείνους που απειλούν την ασφάλεια (δομή ασφάλειας), από εκείνους που προσφέρουν ή εμποδίζουν την παροχή χρήματος (χρηματοπιστωτική δομή), από εκείνους που έχουν πρόσβαση στη γνώση και την πληροφορία και έτσι μπορούν να καθορίσουν την ανθρώπινη γνώση (δομή γνώσης) και από εκείνους που ελέγχουν τις συνθήκες και τους όρους παραγωγής (δομή παραγωγής) (Strange, 1988).

Ο όρος Διεθνής Πολιτική Οικονομία (ΔΠΟ) χρησιμοποιείται συχνά εναλλάξ με τον όρο Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία (ΠΠΟ) για να περιγράψει τη νέα επιστημονική πειθαρχία. Η έννοια «διεθνής», ωστόσο, είναι κατά βάση περιοριστική, καθώς προτάσσει το «έθνος» (υπό την έννοια του έθνους-κράτους) και παραγνωρίζει τη σημασία της μη κρατικής εξουσίας στην παγκόσμια πολιτική. Ο όρος «παγκόσμια» επιχειρεί να εκφράσει καλύτερα την ολιστική προσέγγιση της νέας πειθαρχίας και να αναδείξει την πολυπλοκότητα και το αλληλένδετο των θεμάτων της σύγχρονης πραγματικότητας, καθώς και τη σημασία νέων δρώντων και φορέων ισχύος. Ωστόσο, παρά τις διαφορές αυτές, ο όρος Διεθνής Πολιτική Οικονομία (ΔΠΟ) έχει καθιερωθεί παραδοσιακά ως συνώνυμο της νέας επιστημονικής πειθαρχίας, και χρησιμοποιείται από τους αναλυτές χωρίς αναγκαστικά να υποδηλώνει κάποια σύνταξη με την εθνοκεντρική προσέγγιση. Έτσι, και το παρόν σύγγραμμα υιοθετεί τον όρο ΔΠΟ χωρίς να υponοείται προτίμηση στη «δι-εθνική» διάσταση.

Σύμφωνα με τον Ravenhill (2014), η ΔΠΟ ορίζεται καλύτερα ως γνωστικό αντικείμενο παρά ως μεθοδολογία ή θεωρία. Αν και η έρευνα της ΔΠΟ πήρε πολλές κατευθύνσεις κατά την περίοδο που αναπτύχθηκε, έξι θέματα κυριάρχησαν στην ατζέντα της: το διεθνές εμπόριο, ο διεθνής χρηματοοικονομικός τομέας, οι σχέσεις Βορρά-Νότου και η ανάπτυξη, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, το πρόβλημα της διεθνούς συνεργασίας, υπό συνθήκες αναρχίας, και η παγκοσμιοποίηση. Με αυτά τα ζητήματα καταπιάνεται και το παρόν σύγγραμμα. Ορισμένα κεντρικά ερωτήματα τα οποία ερευνά η ΔΠΟ είναι:

- Πώς επιτυγχάνεται η συνεργασία σε συνθήκες διεθνούς αναρχίας; Ποιος ο ρόλος των διεθνών καθεστώτων και της ηγεμονίας; Είναι η παγκόσμια διακυβέρνηση εφικτή;

- Ποια η σχέση κράτους και αγοράς; Πώς η πολιτική εξουσία αλληλεπιδρά με την αγορά και τον πλούτο;
- Πώς ορίζεται η ανάπτυξη; Είναι η ισότιμη και βιώσιμη ανάπτυξη εφικτή;
- Προάγει το ελεύθερο εμπόριο την ευημερία και την ειρήνη; Είναι το ελεύθερο εμπόριο εφικτό;
- Μπορεί να υπάρξει παγκόσμια δικαιοσύνη;
- Βρίσκεται το έθνος-κράτος σε υποχώρηση έναντι άλλων μη κρατικών δρώντων και δυνάμεων;
- Μπορεί να ρυθμιστεί το χρηματοπιστωτικό σύστημα σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης;

Στη μελέτη της σύγχρονης ΔΠΟ κυριαρχεί ο θετικισμός¹ υπό την έννοια ότι επιχειρείται η ερμηνεία (δηλαδή το «πώς») των διεθνών ζητημάτων, και όχι η διατύπωση αξιολογικών θέσεων (δηλαδή το «τι»). Ο (νεο)θετικισμός, επιχειρώντας να γεφυρώσει μεθοδολογικά τις θετικές με τις θεωρητικές επιστήμες, υποστηρίζει ότι μια επιστημονική διατύπωση θα πρέπει να έχει γενική ισχύ, να στηρίζεται στις αρχές της λογικής, να μην έχει αξιολογικές συνιστώσες, και να ελέγχεται εμπειρικά. Η διεπιστημονικότητα ως προς τη σύνθεση των επιστημονικών πειθαρχιών είναι το πιο ιδιαίτερο ίσως χαρακτηριστικό της ΔΠΟ. Η διεπιστημονικότητα παίρνει τη μορφή μιας *εκλεκτικής* προσέγγισης όσον αφορά την επιλογή του αντικειμένου και των μεθόδων του (οικονομικών, ιστορικών, κοινωνιολογικών, πολιτικών κ.λπ.) (Gilpin, 2007, σ. 47).

Πλαίσιο 1.1 Ορισμοί ΔΠΟ και ΠΠΟ

- Η ΔΠΟ μελετά την αλληλεπίδραση του κράτους –μιας ανεξάρτητης, εδαφικής μονάδας– και της παγκόσμιας οικονομίας, η οποία είναι όλο και περισσότερο μη εδαφική ή υπ-εδαφική (Cohn, 2009, σ. 31).
- Η ΔΠΟ είναι εκείνος ο κλάδος των διεθνών σχέσεων που ερευνά τα αίτια και τα αποτελέσματα της αλληλεπίδρασης μεταξύ πολιτικής και οικονομίας σε ένα περιβάλλον υψηλού βαθμού αλληλεξάρτησης, όπου τα εθνικά σύνορα δεν έχουν πια τόσο μεγάλη σημασία (Στυλιανού & Τσαρδανίδης, 2006, σ. 61).
- Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία είναι «η αλληλεπίδραση της αγοράς και ισχυρών παραγόντων, όπως είναι τα κράτη, οι πολυεθνικές εταιρείες και οι διεθνείς οργανισμοί» (Gilpin, 2007, σ. 31).
- Η ΔΠΟ είναι «ένα πεδίο μελέτης, ένα αντικείμενο του οποίου το επίκεντρο είναι η διασύνδεση της ιδιωτικής και της δημόσιας ισχύος επί της κατανομής περιορισμένων πόρων» (Ravenhill, 2014, σ. 18).

Θεμελιωτές της νέας επιστημονικής πειθαρχίας είναι οι Stephen Krasner, Robert Gilpin και Suzan Strange. Οι δύο πρώτοι, προερχόμενοι από τον χώρο του πολιτικού (κρατικοκεντρικού) ρεαλισμού, επικεντρώνονται στις διακρατικές σχέσεις, ενώ η Suzan Strange, αν και προερχόμενη από τη ρεαλιστική προσέγγιση, θεωρεί την κρατικοκεντρική προσέγγιση ξεπερασμένη από την πραγματικότητα, υποστηρίζοντας ότι το σύγχρονο κράτος και το βεστυφλιανό σύστημα δεν μπορούν πλέον να διαχειριστούν τρία μείζονα προβλήματα. Πρώτον, τη διαχείριση και τον έλεγχο του χρηματοπιστωτικού συστήματος (όπως τις χρηματοπιστωτικές και οικονομικές κρίσεις), όπου οι ιδιωτικοί δρώντες και η τεχνολογία ξεπερνούν τα όρια ελέγχου του κράτους. Δεύτερον, τη διαχείριση του περιβάλλοντος όπου τα κράτη αδυνατούν να ελέγξουν το σύνολο των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που επιβαρύνουν το περιβάλλον και να επιβάλλουν αντίστοιχα πολιτικές. Και, τρίτον, το κράτος αδυνατεί να προβαίνει σε αποτελεσματική οικονομική και κοινωνική αναδιανομή έτσι ώστε να αμβλύνονται οι (παγκόσμιες πλέον) ανισότητες που αναδεικνύονται μεταξύ «εχόντων» και «μη εχόντων». Ο συνεχώς συρρικνούμενος κοινωνικός ρόλος του κράτους υποσκάπτει την ικανότητά του να διατηρεί μια ισορροπία μεταξύ των προνομιούχων και των μη προνομιούχων, και ενισχύει άλλους φορείς (όπως τη μαφία, ακραίες πολιτικές και θρησκευτικές οργανώσεις κ.λπ.) (Strange, 2003, σσ. 33-52).

Δύο σημαντικοί θεωρητικοί που προέρχονται από τη φιλελεύθερη σχολή, οι Robert Keohane και Joseph Nye, ανέδειξαν ως κεντρικά ζητήματα στην ατζέντα της ΔΠΟ τον ρόλο των διεθνών οργανισμών και καθεστώτων (Keohane, 1984) και εστίασαν στην έννοια της αλληλεξάρτησης και στις διάφορες μορφές της ισχύος (Keohane & Nye, 1987).

¹ Ο θετικισμός ως φιλοσοφική θεωρία εισάγεται από τον Auguste Comte (1798-1857), ο οποίος επηρεάστηκε από τον Γαλλικό Διαφωτισμό, που πρότασε τη λογική ως βάση της επιστημονικής γνώσης, και από τον βρετανικό εμπειρισμό του 18^{ου} αιώνα.

2. Οικονομικά και Πολιτικές Επιστήμες

Η γένεση διακριτών γνωστικών πεδίων και επιστημονικών πειθαρχιών στο πλαίσιο αυτού που αποκαλούμε κοινωνικές επιστήμες είναι μια διαδικασία που έγινε αργά και κυρίως συντελέστηκε από τον 16^ο και έως τον 18^ο αιώνα. Η οικονομική επιστήμη, η πολιτική επιστήμη, η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η ανθρωπολογία κ.λπ. είναι τεχνητές κατηγοριοποιήσεις οι οποίες συντελέστηκαν στο πλαίσιο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Η «επιστημονική επανάσταση» ξεκίνησε στο πρώτο μισό του 16^{ου} αιώνα και ολοκληρώθηκε τον 18^ο αιώνα. Η πολυπλοκότητα της πραγματικής κοινωνικής οργάνωσης επέβαλε την εξειδίκευση στη μελέτη επιμέρους πτυχών της. Έτσι, η πολιτική αυτονομείται ως επιστήμη από την ηθική φιλοσοφία με τον Μακιαβέλι και το έργο του Ο Ηγεμόνας, που εκδόθηκε το 1516. Πολύ αργότερα ιδρύεται η σύγχρονη οικονομική επιστήμη από έναν μελετητή της ηθικής φιλοσοφίας, τον Adam Smith, ο οποίος δημοσιεύει τον *Πλούτο των Εθνών* το 1776.

Η οικονομική επιστήμη αποκαλείται από τον ιδρυτή της «πολιτική οικονομία», ως κλάδος του πολιτικού και του νομοθέτη, και η νέα επιστήμη διατηρεί αυτό το όνομα έως και τις *Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας* (1848) του John Stuart Mill. Ο όρος «πολιτική οικονομία» αντανακλούσε ακριβώς τη θέση ότι η πολιτική και η οικονομία δεν μπορούν να διαχωριστούν και ότι πολιτικές επιλογές έχουν καθοριστική σημασία για την οικονομία, ενώ έδινε και ένα φιλοσοφικό υπόβαθρο στα οικονομικά. Σταδιακά, όμως, η οικονομική επιχειρεί να γίνει μια εμπειρική επιστήμη, όπως οι φυσικές επιστήμες, και να απελευθερωθεί από ηθικές και κοινωνικές βάσεις. Η προσπάθεια αυτή για τη δημιουργία μιας «αντικειμενικής» επιστήμης που να έχει τα χαρακτηριστικά της οικουμενικότητας, του ορθολογισμού και της εμπειρικής τεκμηρίωσης, έδωσε τις βάσεις για τη γένεση της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας, η οποία κυριάρχησε έως σήμερα. Έτσι, η «οικονομική επιστήμη» τον 19^ο αιώνα αποχωρίζεται το όνομα «πολιτική οικονομία» όταν ο Alfred Marshall, ο οποίος θεωρείται ο πατέρας των σύγχρονων νεοκλασικών οικονομικών, στο έργο του *Αρχές των Οικονομικών* (1890), αντικατέστησε τον όρο «πολιτική οικονομία» με τον όρο «οικονομικά». Το πεδίο των οικονομικών περιορίστηκε έτσι στη «μελέτη των συναλλαγών και της παραγωγής». Σήμερα τα οικονομικά ορίζονται ευρέως ως μια οικουμενική επιστήμη λήψης αποφάσεων υπό συνθήκες περιορισμού και σπανιότητας πόρων. Η νεοκλασική προσέγγιση, η οποία προέβλεπε τη χρήση μαθηματικών μοντέλων για τη μελέτη των οικονομικών φαινομένων, αποτέλεσε την κυρίαρχη τάση στη μελέτη της οικονομίας. Ωστόσο, κατά τον 20^ο αιώνα αναπτύχθηκε μια άλλη θεώρηση της οικονομικής πραγματικότητας, αυτή των «θεσμικών οικονομικών», η οποία δεν θεωρεί ότι η αγορά είναι ένα «φυσικό φαινόμενο», κατά συνέπεια απορρίπτει την πρωταρχική αξία των μαθηματικών μοντέλων και των αφηρημένων εννοιών και προβάλλει τη μελέτη της οικονομίας στο πλαίσιο των θεσμών που την κατευθύνουν. Οι θεσμοί αυτοί ποικίλλουν και περιλαμβάνουν τις κυβερνήσεις, τις νομικές δομές, τις κοινωνικές αξίες, το χρηματοπιστωτικό σύστημα και άλλους. Οι θεσμοί αυτοί επηρεάζουν τη λειτουργία και την επίδοση μιας οικονομίας, καθώς επιδρούν στο κόστος των συναλλαγών και της παραγωγής.

Η οικονομική επιστήμη έχει συμβάλει καθοριστικά στην ανάπτυξη της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, καθώς από αυτή προέρχονται κεντρικές έννοιες του νέου αυτού πεδίου, όπως η έννοια της αγοράς, της αποδοτικότητας, του συγκριτικού πλεονεκτήματος, της οικονομίας κλίμακας, του κόστους κ.λπ.

Από την άλλη, δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί η σημαντική συνεισφορά των πολιτικών επιστημών στην ανάπτυξη της ΔΠΟ, κυρίως μέσα από τις έννοιες της ισχύος και της εξουσίας, του κράτους, της ηγεμονίας, του εθνικού συμφέροντος κ.λπ. Έτσι, η πολιτική θεωρία, η δημόσια διοίκηση και η συγκριτική πολιτική συμβάλλουν μεταξύ άλλων στην κατανόηση των διαφορετικών πολιτικών θεσμών και μοντέλων διακυβέρνησης. Οι πολιτικές επιστήμες παρέχουν αναλυτικά εργαλεία για την κατανόηση της διαμάχης για εξουσία ή των μηχανισμών συλλογικών επιλογών.

3. Η ανάδειξη του κλάδου της ΔΠΟ

Η ανάπτυξη της ΔΠΟ στη δεκαετία του 1970 και του 1980 έγινε στο πλαίσιο της μελέτης των Διεθνών Σχέσεων και πήρε τη μορφή πανεπιστημιακών μαθημάτων με τίτλους όπως «Πολιτική των Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων» ή «Πολιτική Οικονομία Διεθνών Σχέσεων».

Μία εκ των ιδρυτών της ΔΠΟ, η Suzan Strange, στο άρθρο της με τίτλο «International Economics and International Relations: A case of mutual neglect», που δημοσίευσε το 1970, συνηγορεί υπέρ της ΔΠΟ ως ξεχωριστού κλάδου των διεθνών σχέσεων υποστηρίζοντας ότι η ολιστική θεώρηση των διεθνών πολιτικών και οικονομικών ζητημάτων είναι αναπόφευκτη. Μέχρι τότε, το κύριο πεδίο ανάλυσης των διεθνών σχέσεων ήταν οι διακρατικές σχέσεις και η ασφάλεια (όχι όμως το διεθνές εμπόριο). Όπως αναφέρουν οι Economides και Wilson (2007, σσ. 31-33), τρεις ήταν οι λόγοι για την αδιαφορία που οι μελετητές των διεθνών σχέσεων επέδειξαν στην οικονομία κατά τη διάρκεια ανάπτυξης του κλάδου μεταπολεμικά. Ο πρώτος λόγος αναφέρεται

στη μεθοδολογική προσέγγιση των διεθνών σχέσεων, που επικράτησε και προήλθε κυρίως από τη ρεαλιστική προσέγγιση υπό την επίδραση του έργου του Hans Morgenthau, που με το *Politics Among Nations* (1948) υποστήριξε τον διαχωρισμό της σφαίρας της πολιτικής από αυτήν της οικονομίας. Κατά τη διάρκεια της περιόδου από τη λήξη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, στο πεδίο των διεθνών σχέσεων τα οικονομικά ζητήματα δεν συμπεριλήφθηκαν. Ο δεύτερος λόγος αφορά τη δομή και τα χαρακτηριστικά του μεταπολεμικού διεθνούς συστήματος που πήρε το όνομα Ψυχρός Πόλεμος, καθώς οι διεθνείς σχέσεις ορίζονταν με όρους στρατιωτικής, ιδεολογικής και πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ ανατολικού και δυτικού μπλοκ. Έτσι, οι αναλυτές των διεθνών σχέσεων επικεντρώθηκαν στις προϋποθέσεις διασφάλισης της ειρήνης και της αποφυγής μιας πυρηνικής αντιπαράθεσης Ανατολής-Δύσης. Τρίτον, η ηγεμονία των ΗΠΑ στον δυτικό κόσμο προσδιόρισε σε μεγάλη κλίμακα τη μορφή και τον χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος, περιορίζοντας τις όποιες οικονομικές αντιπαράθεσεις μεταξύ των ΗΠΑ και των συμμάχων τους, κυρίως των Ευρωπαίων, οι οποίες δεν εξελίσσονταν σε διεθνή πολιτικά ζητήματα.

Η ΔΠΟ αναδύθηκε στη δεκαετία του 1970 ως ιδιαίτερος κλάδος των διεθνών σχέσεων, ως απάντηση στις νέες προκλήσεις που εμφανίστηκαν στην παγκόσμια οικονομία και τη διεθνή ασφάλεια αλλά και ως αποτέλεσμα εξελίξεων στη μεθοδολογία και τη θεωρία των διεθνών σχέσεων και της οικονομικής επιστήμης. Οι αλλαγές που συντελέστηκαν αυτή την περίοδο οδήγησαν στην ανάγκη για διεπιστημονική προσέγγιση για την κατανόησή τους, που θα έκανε την τεχνητή διάκριση μεταξύ των διαφόρων πεδίων μελέτης των κοινωνικών επιστημών (και ιδιαίτερα την οικονομία και την πολιτική) παρωχημένη. Έτσι, από την πλευρά της πολιτικής οικονομίας, οι διακρίσεις μεταξύ των επιμέρους κοινωνικών επιστημών (οικονομία, πολιτική, κοινωνιολογία, ανθρωπολογία, ιστορία, ψυχολογία) είναι αυθαίρετη. Η χρησιμότητά της έγκειται σε αναλυτικούς σκοπούς και έχει αξία μόνο στις πανεπιστημιακές αίθουσες αλλά αγνοεί την κοινωνική πραγματικότητα, η οποία δεν χαρακτηρίζεται από τέτοιου είδους θεωρητικές καταταμίσεις. Πρέπει να πούμε ότι η σημασία των οικονομικών παραγόντων στη διεθνή πολιτική είχε επισημανθεί από τον Carr στο σημαίνον έργο του *The Twenty Years' Crisis 1919-1939*, το οποίο εκδόθηκε το 1946. Ο Carr υποστηρίζει ότι «η ψευδής ιδέα ενός διαχωρισμού ανάμεσα στην πολιτική και την οικονομία – μια καθυστερημένη κληρονομιά του *laissez-faire* του 19^{ου} αιώνα – είχε πάψει να ανταποκρίνεται σε κάποια πλευρά της τρέχουσας πραγματικότητας. Ωστόσο, συνέχιζε να ισχύει στη σκέψη σχετικά με τη διεθνή πολιτική, όπου προκάλεσε μεγάλη σύγχυση» (Carr, 2001, σ. 160). Η σύγχυση κατά τον Carr θα είχε αποφευχθεί αν είχαμε επιστρέψει στην «Πολιτική Οικονομία» όπως την προσδιόρισε εξ αρχής ο Adam Smith, και είχαμε εγκαταλείψει τα «οικονομικά» όπως κυριάρχησαν κατά τον 20^ο αιώνα μέσω της νεοκλασικής προσέγγισης.

Πίνακας 1.1 Νεοκλασική Οικονομική και Πολιτική Οικονομία

Πτυχές σύγκρισης	Πολιτική Οικονομία	Νεοκλασικά Οικονομικά
Αντικείμενο μελέτης	Η εργασία και η κατανομή του προϊόντος της	Η ανταλλαγή
Οικονομικοί θεσμοί	Αγορές, κράτη, επιχειρήσεις,	Αγορές
Εξουσία & οικονομική δραστηριότητα	Η εξουσία και η διαπραγμάτευση καθορίζουν εν πολλοίς το αποτέλεσμα της οικονομικής δραστηριότητας.	Το αποτέλεσμα της οικονομικής δραστηριότητας καθορίζεται από τις δυνάμεις της αγοράς που τείνουν προς ισορροπία και αυτορρύθμιση.
Οικονομική ανισότητα	Η οικονομική ανισότητα είναι πολύπλευρη (κοινωνική θέση, ιδιοκτησία κ.λπ.).	Η οικονομική ανισότητα είναι εισοδηματική.
Ανάγκες & προτιμήσεις	Οι ανάγκες και οι προτιμήσεις επηρεάζονται πολύ από το κοινωνικο-οικονομικό σύστημα.	Οι ανάγκες και οι προτιμήσεις είναι κυρίως «αντικειμενικές», δηλαδή υφίστανται ανεξάρτητα από το οικονομικό σύστημα.
Γνώση & επιστήμη	Επηρεάζονται από το οικονομικό σύστημα και τις σχέσεις εξουσίας.	Είναι κυρίως αποτέλεσμα μη οικονομικών παραγόντων.
Πρωταρχικές αξίες	Αποτελεσματικότητα, δικαιοσύνη, δημοκρατία	Αποτελεσματικότητα

Πηγή: Ο πίνακας στηρίζεται στο Bowles & Edwards, 2011, σ. 46.

Η αρχή της δεκαετίας του 1970 σήμανε την κατάρρευση, έστω και εν μέρει, του συστήματος του Bretton Woods, καθώς οι ΗΠΑ το καλοκαίρι του 1971 αποχώρησαν μονομερώς από το νομισματικό σύστημα των σταθερών ισοτιμιών, βάζοντας τέλος στη σχέση μεταξύ δολαρίου και χρυσού, πολιτική που την επέβαλε και η επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου των ΗΠΑ για πρώτη φορά μεταπολεμικά. Καθώς το διεθνές νομισματικό σύστημα απορρυθμίστηκε, τα αίτια αναζητήθηκαν στην υποχώρηση της δυνατότητας των ΗΠΑ να ελέγχουν αποτελεσματικά την παγκόσμια οικονομία.

Η ενεργειακή κρίση που ακολούθησε την αύξηση της τιμής του πετρελαίου έπειτα από απόφαση του ΟΠΕΚ, λόγω του Αραβο-ισραηλινού πολέμου το 1973, δημιούργησε νέες ανησυχίες στην παγκόσμια κοινότητα ως προς την ενεργειακή ασφάλεια. Παράλληλα, σηματοδότησε την αύξηση της επιρροής των νεο-εκβιομηχανιζόμενων οικονομιών και των ανερχόμενων οικονομιών των πετρελαιοπαραγωγών χωρών, που είδαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν την ενέργεια ως εργαλείο οικονομικής δύναμης και πίεσης προς τη δημιουργία μιας Νέας Οικονομικής Τάξης.

Παράλληλα με την ανάδειξη μιας νέας παγκόσμιας οικονομίας, η δεκαετία του 1970 χαρακτηρίστηκε και από σημαντικές αλλαγές στη σφαίρα της διεθνούς πολιτικής. Η επίσκεψη του Αμερικανού Προέδρου Νίxon στην Κίνα το 1972 και η βελτίωση των διμερών σχέσεων ΗΠΑ-ΕΣΣΔ σήμαναν μείωση της αβεβαιότητας και νέες δυνατότητες διεθνούς συνεργασίας.

Όλα τα παραπάνω έκαναν εμφανή την ποιοτική μεταβολή που άρχισε να συντελείται στη δεκαετία του 1970 στην παγκόσμια οικονομία και πολιτική, που απαιτούσαν σφαιρική προσέγγιση, καθώς οι παραδοσιακές (κρατικο-κεντρικές) προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων που εστίαζαν στα θέματα ασφάλειας είχαν περιορισμένη ερμηνευτική δύναμη (Keohane & Nye, 1972).

Η ανάπτυξη της ΔΠΟ υποδαυλίστηκε και από τη στροφή των οικονομολόγων μακριά από τα «θεσμικά οικονομικά» (Ravenhill, 2014, σ. 18). Στην προσπάθειά τους να καθιερώσουν τα οικονομικά ως μια «θετική» επιστήμη, οι οικονομολόγοι στράφηκαν προς την ανάπτυξη μαθηματικών μοντέλων και τη χρήση της στατιστικής που θεμελιώνει την καθολικότητα των αρχών και νόμων των οικονομικών ως «θετικής επιστήμης». Έτσι, ο χώρος των διεθνών οικονομικών σχέσεων, και ιδιαίτερα των θεσμών και των οικονομικών καθεστώτων, αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης νέων θεωριών πολιτικής οικονομίας.

Σταδιακά και έως τη δεκαετία του 1980, θεμελιώδεις δομικές αλλαγές μετέβαλαν την παγκόσμια οικονομία και πολιτική.

Πρώτον, την κατάρρευση του διπολισμού και τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου ακολούθησε μια περίοδος μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς και την πλουραλιστική κοινοβουλευτική δημοκρατία για σημαντικό αριθμό χωρών (συμπεριλαμβανομένης της Ρωσίας), η οποία και μεν δημιούργησε νέες ευκαιρίες για διεθνή συνεργασία και αύξησε το προσανατολισμένο στην οικονομία της αγοράς μέρος του κόσμου, αλλά ταυτόχρονα δημιούργησε νέες εστίες (και είδη) συγκρούσεων, καθώς και πιο χαλαρή συνεργασία μεταξύ των δυτικών εταίρων.

Δεύτερον, η πολυσχιδής αλλά κυρίως οικονομική παγκοσμιοποίηση έφερε ριζικές αλλαγές στην παραγωγή, το εμπόριο, το χρηματοπιστωτικό σύστημα και τις επενδύσεις. Ο διεθνής πλέον οικονομικός ανταγωνισμός για πρόσβαση στις αγορές και για προσέλκυση κεφαλαίων εντάθηκε, ενώ νέοι δρώντες, και κυρίως πολυεθνικές επιχειρήσεις και ιδιώτες, απέκτησαν σημαντικό συστημικό ρόλο στη ρύθμιση της παγκόσμιας οικονομίας. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση εκφράστηκε μέσα από την είσοδο νέων (εκβιομηχανισμένων) χωρών, κυρίως της Ανατολικής Ασίας, οι οποίες ανέπτυξαν τις εξαγωγές τους, από τη μεγάλη αύξηση του διεθνούς εμπορίου, την απορύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών και τη ραγδαία μεγέθυνση της αγοράς συναλλάγματος. Έτσι, ενώ ο όγκος της εμπορίας συναλλάγματος (της αγοράς και πώλησης εθνικών νομισμάτων) στα τέλη της δεκαετίας του 1990 έφτανε το 1,5 τρις δολάρια την ημέρα, πράγμα που σημαίνει ότι οκταπλασιάστηκε από το 1986, ο συνολικός όγκος των εξαγωγών (αγαθών και υπηρεσιών) για όλο το 1997 έφθανε τα 6,6 τρις δολάρια, δηλαδή 25 δις δολάρια την ημέρα. Βασικός φορέας της παγκοσμιοποίησης ήταν οι Πολυεθνικές Επιχειρήσεις (ΠΕ), οι οποίες από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 αύξησαν τις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (ΑΞΕ) προς τις αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ πλέον πολυεθνικές από την Ιαπωνία και τη Δυτική Ευρώπη άρχισαν να ανταγωνίζονται ισάξια τις αμερικανικές ΠΕ.

Η οικονομική παγκοσμιοποίηση αύξησε την αλληλεξάρτηση των εθνικών οικονομιών, ενώ ανέδειξε την ανάγκη νέων μορφών οικονομικής διακυβέρνησης λόγω της αστάθειας και της αβεβαιότητας που συνόδευσε την απορύθμιση και την επέκταση της παγκόσμιας οικονομίας. Όπως μεταξύ άλλων έδειξε η ευρωπαϊκή κρίση του 1992, που εξανάγκασε την Μ. Βρετανία να αποχωρήσει από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών, η κρίση της Ανατολικής Ασίας, στα τέλη της δεκαετίας του 1990, και κυρίως η χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/8. Η τελευταία κρίση απέδειξε πως η παγκόσμια χρηματοοικονομική και χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική γίνεται όλο και πιο ασταθής.

Πλαίσιο 1.2 Παγκοσμιοποίηση είναι

- «η ολοκλήρωση της παγκόσμιας οικονομίας» (Gilpin, 2001, σ. 364),
- «η εντατικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων παγκοσμίως, που συνδέουν μακρινές τοπικότητες με τέτοιον τρόπο που τοπικές εξελίξεις διαμορφώνονται από γεγονότα που συμβαίνουν μίλια μακριά, και το αντίστροφο» (Giddens, 1990, σ. 21),
- «η διεθνής ολοκλήρωση των αγορών των προϊόντων, των υπηρεσιών και του κεφαλαίου» (Garrett, 2000, σ. 941).

Όπως αναφέρει ο E. Hobsbawm στο βιβλίο του *Η Εποχή των Άκρων*, όπου πραγματεύεται τα σημαντικότερα ζητήματα που αφορούν την περίοδο από το 1919 και έως το 1991, ο σοβαρότερος μετασχηματισμός του κόσμου που έλαβε χώρα την περίοδο αυτή είναι η μετατροπή του πλανήτη σε πρωταρχική και «ενιαία επιχειρησιακή μονάδα», ιδιαίτερα στο οικονομικό πεδίο. Το φαινόμενο αυτό περιέπλεξε τις σχέσεις των εθνικών-οικονομιών με τις συνέπειες των διεθνικών δραστηριοτήτων.² Σήμερα γίνεται πλέον εύκολα κατανοητό ότι «τα εδαφικά όρια των κρατών δεν συμπίπτουν πλέον με την έκταση ή τα όρια της πολιτικής τους εξουσίας επί της οικονομίας και της κοινωνίας» (Strange, 2004, σ. 1).

Τρίτον, παράλληλα με την παγκοσμιοποίηση, εμφανίστηκε ένα νέο κύμα περιφερισμού σε όλο τον κόσμο. Οι ομαδοποιήσεις κρατών (περιφερειακά μπλοκ) που επηρεάστηκαν από την εμπειρία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης ως προς τις επιδράσεις τους στο διεθνές εμπόριο αλλά και την επίδρασή τους στη διεθνή τάξη και τις ισορροπίες ισχύος.

Τέταρτον, η τεχνολογική επανάσταση και κυρίως η επανάσταση της πληροφορικής έφεραν αλλαγές όχι μόνο στο κόστος των μεταφορών και την παραγωγική διαδικασία αλλά και σε όλο το κοινωνικο-οικονομικό γίγνεσθαι. Ο Friedman πιστεύει ότι το σπουδαιότερο γεγονός στο τέλος του 20^{ου} αιώνα είναι η σύγκλιση των τεχνολογιών, που επέτρεψε στην Ινδία, την Κίνα και άλλες αναπτυσσόμενες χώρες να συμμετέχουν στο διεθνές οικονομικό γίγνεσθαι. Όλες αυτές οι χώρες είναι πλέον αναπόσπαστο κομμάτι της παγκόσμιας παραγωγικής αλυσίδας, όχι παρέχοντας φτηνό εργατικό δυναμικό αλλά ως ισότιμοι εταίροι στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών. Εμπόδια που στο πρόσφατο παρελθόν έμοιαζαν ανυπέρβλητα, έχουν εξαφανιστεί με την εφαρμογή των νέων τεχνολογιών και ο σύγχρονος οικονομικός χάρτης μοιάζει πιο επίπεδος από κάθε άλλη φορά (Φρίντμαν, 2007).

---

² Κατά τον E. Hobsbawm, οι άλλοι δύο μεγάλοι μετασχηματισμοί της περιόδου 1919-1991 ήταν, πρώτον, η παρακμή και η πτώση της Ευρώπης και τη μετατόπιση του κέντρου βάρους στην Αμερική και τον Ειρηνικό. Οι ΗΠΑ έγιναν η μεγαλύτερη οικονομική και βιομηχανική δύναμη, αλλά και το πρότυπο της μαζικής παραγωγής και της μαζικής κατανάλωσης, το οποίο διαδόθηκε σε όλο τον πλανήτη κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Ο δεύτερος μετασχηματισμός έφερε μαζί του τις πολύ σημαντικές διαταραχές στη συγκρότηση των κοινωνιών (ιδιαίτερα των πλέον αναπτυγμένων καπιταλιστικά) διαμέσου της «αποσύνθεσης των παλαιών προτύπων ανθρώπινων κοινωνικών σχέσεων», τη ρήξη μεταξύ των πολιτισμών των γενεών και την πλήρη υιοθέτηση του παλαιότερου προτάγματος του οικονομικού φιλελευθερισμού, ενός «απόλυτου α-κοινωνικού ατομικισμού».

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bowles, S. & Edwards., R. (2011). Κατανοώντας τον Καπιταλισμό. Ανταγωνισμός, εντολή και μεταβολή στην οικονομία των ΗΠΑ. Αθήνα: Gutenberg.
- Carr, E.H. (2001). Η Εικοσαετής Κρίση 1919-1939. Β' έκδοση. Αθήνα: Ποιότητα.
- Cohn, T. (2009). Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη. Αθήνα: Gutenberg.
- Economides, S. & Wilson, P. (2007). Ο Οικονομικός Παράγοντας στις Διεθνείς Σχέσεις. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Garrett, G. (2000). *The Causes of Globalization*. *Comparative Political Studies*, 33(6), σσ. 945-91.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Gilpin, R. (2007). Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Η Διεθνής Οικονομική Τάξη. 6^η έκδοση. Αθήνα: Ποιότητα.
- Hobsbawm, E. (1997). Η Εποχή των Άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Keohane, R.O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Keohane, R.O., & Nye, J.S. (1987). Power and Interdependence Revisited. *International Organization*, 41(4), σσ. 725-753.
- Keohane, R.O., & Nye, J.S. (Eds.) (1972). *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lasswell, R. (1936). *POLITICS: Who gets what, when, how*. New York: Whittlesey House.
- Ravenhill, J. (2014). *Global Political Economy*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press.
- Strange, S. (1970). *International Economics and International Relations: A case of mutual neglect*. *International Affairs*, 46(2), σσ. 304-315.
- Strange, S. (1994). *States and Markets*. London: Pinter.
- Strange, S. (2004). *Η Υποχώρηση του Κράτους: Η Διάχυση της Εξουσίας στην Παγκόσμια Οικονομία*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Strange, S. (2003). Η Χρεοκοπία του Βεστφαλιανού Συστήματος. Στο Κατσούλης, Η., Ανανιάδη, Μ. & Ιωαννίδης, Σ. (Επιμ.). *Παγκοσμιοποίηση - Οικονομικές, Πολιτικές, Πολιτισμικές Όψεις*. Αθήνα: Σιδέρη, σσ. 33-52.
- Στυλιανού, Α. & Τσαρδανίδης, Χ. (2007). Διεθνής Πολιτική Οικονομία: Το τέλος μιας σχέσης αμοιβαίας απάρνησης. Στο Κόντης, Α. & Τσαρδανίδης, Χ. (Επιμ.), *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία, δομή και προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας*. Β' έκδοση, σσ. 55-82. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Φρίντμαν, Τ. (2007). Ο Κόσμος είναι Επίπεδος. Σύντομη Ιστορία του 21^{ου} αιώνα. Αθήνα: Ωκεανίδα.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερώτηση 2.1 Ποιο είναι το αντικείμενο μελέτης της ΔΠΟ;

Ερώτηση 2.2 Ποιοι παράγοντες ανέδειξαν την ΔΠΟ ως έναν ιδιαίτερο κλάδο των διεθνών σχέσεων;

Ερώτηση 2.3 Πως ορίζεται η ΔΠΟ;

Κεφάλαιο 2

Θεωρητικές προσεγγίσεις

Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι ανταγωνιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις της ΔΠΟ δίνοντας έμφαση στις ορθολογικές ερμηνείες που παρέχει η προσέγγιση του ρεαλισμού, του φιλελευθερισμού και του ιστορικού δομισμού. Η μελέτη των ανταγωνιστικών θεωρητικών προσεγγίσεων επιχειρεί να δείξει τις διαφορές που έχουν ως προς τις βασικές τους αρχές, τον τρόπο που προσεγγίζουν τους βασικούς δρώντες στην παγκόσμια οικονομία, τις κυρίαρχες δυνάμεις σε αυτή και τη θέση που παίρνουν σε θέματα συνεργασίας και σύγκρουσης. Στη συνέχεια, οι θεωρίες τοποθετούνται στο σύγχρονο γίγνεσθαι και γίνεται μια κριτική αποτίμηση της συνεισφοράς τους στη μελέτη της ΔΠΟ. Στο κεφάλαιο γίνεται επίσης ειδική αναφορά στους σημαντικότερους θεωρητικούς που επηρέασαν με τη σκέψη τους την εξέλιξη της ΔΠΟ.

1. Η σημασία της θεωρίας

Μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, αναπτύχθηκε σταδιακά ένας καινούργιος κόσμος με νέους «νόμους» κίνησης και σχέσεις αλληλεξάρτησης. Αυτός ο νέος, παγκοσμιοποιημένος κόσμος δεν αναπτύχθηκε γραμμικά, ενώ εξαιτίας της μεταβλητότητας και της πολυπλοκότητάς του είναι πολύ δύσκολο να μελετηθεί σφαιρικά. Εκτός από την εμφάνιση υπερ-δυνάμεων (ΗΠΑ και Σοβιετική Ένωση) που διαμοίρασαν τον κόσμο κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα, εμφανίστηκαν ταυτόχρονα νέοι διεθνείς δρώντες, που επηρέασαν την εξέλιξη της παγκόσμιας κοινωνίας. Είναι αξιοσημείωτο πως κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα αναπτύχθηκαν πολλοί περιφερειακοί και διεθνείς οργανισμοί, αναπτύχθηκε ο ρόλος των πολυεθνικών επιχειρήσεων, δημιουργήθηκαν μη κυβερνητικοί οργανισμοί σε κάθε σχεδόν σφαίρα της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την προστασία του περιβάλλοντος, και δημιουργήθηκε ένα παγκοσμιοποιημένο και αλληλεξαρτώμενο παγκόσμιο οικονομικό, χρηματοοικονομικό, εμπορικό και τραπεζικό σύστημα. Οι σπουδαστές των Διεθνών Σχέσεων και της ΔΠΟ, πέρα από την ενασχόληση με τους δρώντες στο διεθνές σύστημα, καλούνται να μελετήσουν και άλλα ζητήματα, όπως για παράδειγμα την ισορροπία ισχύος ανάμεσα στα έθνη-κράτη, την επιρροή των οικονομικών θεσμών και των διεθνών καθεστώτων στην παγκόσμια οικονομία, τους κανόνες λειτουργίας του καπιταλισμού, αλλά και θέματα διεθνούς δικαίου και ηθικής. Μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού το 1989/91 και την επανάσταση στην κοινωνία της πληροφορίας, πολλοί είναι αυτοί που πιστεύουν πως οι έννοιες της γεωγραφίας και του χρόνου έχουν φθαρεί (O'Brien, 1992). Αυτή η νέα εποχή της παγκοσμιοποίησης δημιούργησε, όπως αναφέρει ο Thomas Friedmann, έναν μάλλον «επίπεδο κόσμο» και εκμηδένισε τη γεωγραφική απόσταση και τον χρόνο στο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό, πολιτιστικό και περιβαλλοντικό επίπεδο (Φρίντμαν, 2007).

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, είναι δεδομένο πως οι σπουδαστές των Διεθνών Σχέσεων και της ΔΠΟ αντιμετωπίζουν σοβαρές προκλήσεις στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν τους νόμους κίνησης, τις δυναμικές και τις σχέσεις αλληλεξάρτησης που δημιουργούνται σε αυτό το νέο διεθνές πολιτικοοικονομικό περιβάλλον. Γι' αυτόν τον λόγο, το κύριο ερώτημα που προκύπτει από αυτήν τη συζήτηση είναι το εξής: Πώς και με ποιον τρόπο μπορούμε να μελετήσουμε καλύτερα αυτόν τον νέο κόσμο; Ποιες μεταβλητές και ποια στοιχεία του συστήματος παίζουν μεγαλύτερο ρόλο και ποια είναι τα πιο σημαντικά; Για παράδειγμα, για ποιους λόγους έπειτα από σχεδόν οκτώ χρόνια από το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης δεν έχουμε καταφέρει να βρούμε πειστικές λύσεις; Πώς η άνοδος της Κίνας επηρεάζει το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και την ηγεμονία των ΗΠΑ; Για ποιους λόγους οι ισχυροί δρώντες του παγκόσμιου συστήματος αποτυγχάνουν να συμφωνήσουν σε κοινές δράσεις για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής; Σίγουρα για να δώσουμε σαφείς και πειστικές απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα, δεν μπορούμε να βασιστούμε μόνο στις παραδοχές της Πολιτικής Οικονομίας ή των Διεθνών Σχέσεων. Κανείς χρειάζεται βαθιά γνώση και άλλων επιστημών, όπως για παράδειγμα της Ιστορίας, της Πολιτικής Επιστήμης, της Κοινωνιολογίας, της Ψυχολογίας, της Φιλοσοφίας κ.ά. Είναι γεγονός πως, εξαιτίας της αυξημένης αλληλεξάρτησης ανάμεσα στις κοινωνίες, τα έθνη-κράτη και τους πολίτες, αναδύθηκε η ανάγκη για τη δημιουργία νέων διεπιστημονικών μεθοδολογικών και θεωρητικών εργαλείων για τη μελέτη αυτού του κόσμου. Άρα, είτε πρόκειται για τις πολιτικές επιστήμες και τις διεθνείς σχέσεις, είτε πρόκειται για τις ευρωπαϊκές σπουδές, είτε γενικότερα για τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, είναι αναγκαία η χρησιμοποίηση θεωρητικών υποδειγμάτων

όχι για τη θεωρητικοποίηση αυτήν καθεαυτή, αλλά για τη μελέτη αυτού του νέου σύνθετου κόσμου που έχει δημιουργηθεί. Όπως υποστηρίζουν οι Baylis et al. (2013, σ. 4), «μια θεωρία αποτελεί ένα εργαλείο απλοποίησης που σας επιτρέπει να αποφασίσετε ποια γεγονότα είναι σημαντικά και ποια όχι». Σκεφτείτε για παράδειγμα πως δοκιμάζετε γυαλιά ηλίου σε ένα κατάστημα οπτικών. Ανάλογα με το ζευγάρι γυαλιών που θα δοκιμάσετε, θα βλέπετε και τον κόσμο. Έτσι ακριβώς λειτουργεί και η θεωρία όπου χρησιμοποιούμε τους θεωρητικούς φακούς μας για να δούμε και να κατανοήσουμε τον κόσμο διαφορετικά και να μπορέσουμε να τον ερμηνεύσουμε στις διάφορες διαστάσεις του. Η θεωρία για τους πολιτικούς επιστήμονες και τους διεθνολόγους είναι το απαραίτητο εργαλείο για την καλύτερη ερμηνεία, παρατήρηση και κατανόηση του σύγχρονου κόσμου. Όμως η θεωρία, όπως ανέφερε και η Susan Strange (1994, σ. 16), λειτουργεί σαν τα παιδικά τρενάκια, αφού αυτά μπορούν να βρίσκονται σε διαφορετικές σιδηροτροχιές, ξεκινούν από διαφορετικές αφετηρίες και καταλήγουν σε διαφορετικούς προορισμούς χωρίς αυτά τα τρενάκια να διασταυρώνονται. Χωρίς όμως τη θεωρία, είναι πολύ δύσκολο να μελετήσουμε το δάσος. Όπως αναφέρει και ο Gerry Stoker (1995, σσ. 16-17), «οι καλές θεωρίες διακρίνουν κάποιους παράγοντες ως πιο σημαντικούς ή συναφείς όταν μας ενδιαφέρει να δώσουμε μια εξήγηση για ένα συμβάν. Χωρίς αυτό το κοσκίνισμα, δεν μπορεί να γίνει οποιαδήποτε εύστοχη παρατήρηση. Ο παρατηρητής θα βρισκόταν θαμμένος κάτω από ένα βουνό λεπτομερειών, ανίκανος να κρίνει τη βαρύτητα των διαφορετικών παραγόντων στην εξήγηση του συμβάντος. Οι θεωρίες έχουν αξία ακριβώς επειδή δομούν όλες τις παρατηρήσεις». Πολλές φορές επίσης όπως σε μια διάσημη πλέον παραδοχή των ευρωπαϊκών σπουδών, μπορεί να προσπαθούμε να εξηγήσουμε έναν ελέφαντα ενώ έχουμε κλειστά τα μάτια και ο καθένας μας αγγίζει διαφορετικό σημείο του σώματός του (Puchala, 1971). Γι' αυτούς τους λόγους, κάθε θεωρία των διεθνών σχέσεων μας δίνει τη δυνατότητα να κάνουμε συστηματικές παρατηρήσεις αναφορικά με την αξιολόγηση της διαδικασίας εξέλιξης του σύγχρονου παγκόσμιου κόσμου ξεκινώντας με διαφορετικά τρένα και από διαφορετικές σιδηροτροχιές. Μέσω των θεωριών που θα παρουσιάσουμε εδώ θα μπορούμε να συστηματοποιήσουμε τη γνώση μας με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούμε να αξιολογήσουμε τη διαδικασία εξέλιξης της σύγχρονης παγκόσμιας κοινωνίας και του εν γένει τρόπου μετασχηματισμού της.

Σε αυτό το πλαίσιο, στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι ανταγωνιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις της ΔΠΟ δίνοντας έμφαση στις ορθολογικές ερμηνείες που παρέχει η προσέγγιση του ρεαλισμού, του φιλελευθερισμού και του ιστορικού δομισμού. Η μελέτη των ανταγωνιστικών θεωρητικών προσεγγίσεων επιχειρεί να δείξει τις διαφορές που έχουν ως προς τις βασικές τους αρχές, τον τρόπο που προσεγγίζουν τους βασικούς δρώντες στην παγκόσμια οικονομία, τις κυρίαρχες δυνάμεις σε αυτήν και τη θέση που παίρνουν σε θέματα συνεργασίας και σύγκρουσης. Στη συνέχεια, οι θεωρίες τοποθετούνται στο σύγχρονο γίνεσθαι και γίνεται μια κριτική αποτίμηση της συνεισφοράς τους στη μελέτη της ΔΠΟ. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται επίσης ειδική αναφορά στους σημαντικότερους θεωρητικούς που επηρέασαν με τη σκέψη τους την εξέλιξη της ΔΠΟ.

2. Βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις

Πριν προχωρήσουμε σε βάθος την ανάλυσή μας, κρίνουμε απαραίτητο να παρουσιάσουμε τις γενικές αρχές των κύριων θεωρητικών προσεγγίσεων των διεθνών σχέσεων. Θα το κάνουμε αυτό για να δώσουμε την ευκαιρία στους νέους φοιτητές των Διεθνών Σχέσεων να αποκτήσουν μια σύντομη αλλά κατανοητή ματιά γύρω από τις υποθέσεις των θεωρητικών παραδειγμάτων.

Στον πυρήνα της θεωρητικής προσέγγισης του **ρεαλισμού** βρίσκεται το κράτος. Το κράτος, αυτό το γιγάντιο τέρας σύμφωνα με τον Thomas Hobbes (1588-1679), πέρα από το ότι μέσω της κυριαρχίας του ασκεί εξουσία, βρίσκεται πάνω από οποιονδήποτε άλλο κοινωνικό ή πολιτικό οργανισμό εντός της επικράτειάς του. Οι ρεαλιστές, είτε πρόκειται για τους κλασικούς ρεαλιστές είτε για τους νεορεαλιστές, πιστεύουν ότι τα κράτη είναι οι κύριοι δρώντες του διεθνούς πολιτικού και οικονομικού συστήματος και θα πρέπει να παίζουν κυρίαρχο ρόλο σε κάθε ανάλυση που πραγματοποιείται σύμφωνα με τις ρεαλιστικές αρχές. Κάθε κράτος συμπεριφέρεται στη διεθνή πολιτική σκηνή με ορθολογικό τρόπο, δηλαδή υπολογίζοντας κάθε φορά το κόστος και τα οφέλη κάθε απόφασης και επιλέγοντας εκείνη την απόφαση που μεγιστοποιεί το όφελός τους. Τα κράτη σύμφωνα με τους ρεαλιστές ενδιαφέρονται πρώτα απ' όλα για τα ζητήματα κυριαρχίας και εθνικής ασφάλειάς τους και ο πόλεμος είναι η φυσική κατάσταση της διεθνούς πολιτικής σκηνής.

Οι **φιλελεύθεροι**, σε αντίθεση με τους ρεαλιστές, θεωρούν το κράτος σημαντικό αλλά όχι τον κυρίαρχο δρώντα της διεθνούς πολιτικής σκηνής. Ταυτόχρονα με το κράτος στη διεθνή πολιτική, και σε επιμέρους δομές του συστήματος, ασκούν επιρροή και άλλοι μη κρατικοί δρώντες, όπως πολυεθνικές εταιρείες, διεθνείς οργανισμοί, μη κυβερνητικές οργανώσεις, άτομα και ομάδες συμφερόντων. Κάθε κρατική οντότητα σε αυτό το πολυσύνθετο διεθνές περιβάλλον επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από αυτούς τους εξωτερικούς παράγοντες, σε σημείο μάλιστα που μπορεί να χάνει την πρωτοκαθεδρία της. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, τα ζητήματα

ασφαλείας που στον ρεαλισμό βρίσκονται πάνω από οτιδήποτε άλλο, στον φιλελευθερισμό μετατρέπονται σε υποδεέστερους (αλλά όχι ασήμαντους βέβαια) παράγοντες. Στον φιλελευθερισμό κυρίαρχο ρόλο παίζουν τα ζητήματα πολιτικής οικονομίας και οι συνθήκες συνεργασίας για τη ρύθμιση του διεθνούς πολιτικού και οικονομικού περιβάλλοντος.

Ο **ιστορικός δομισμός** αποτελεί την τρίτη μεγάλη προσέγγιση της ΔΠΟ. Κεντρική θέση του ιστορικού δομισμού είναι ότι η καπιταλιστική οικονομία γεννά ταξικές συγκρούσεις. Οι ταξικές συγκρούσεις συνεπώς είναι εγγενές στοιχείο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Οι κύριοι δρώντες, υπό αυτό το πρίσμα, δεν είναι τα έθνη-κράτη, αλλά οι κοινωνικές τάξεις που συγκρούονται μεταξύ τους, τόσο εγχώρια όσο και διεθνώς. Οι άλλοι δρώντες, όπως για παράδειγμα τα κράτη και οι πολυεθνικές εταιρείες, είναι τα υποκείμενα εκείνα μέσω των οποίων εκπροσωπείται το ταξικό συμφέρον στον καπιταλιστικό κόσμο.

2.1 Η προσέγγιση του ρεαλισμού και ο οικονομικός εθνικισμός

Εάν πιστεύετε πως δεν ζείτε και στον πιο ευχάριστο κόσμο, ενώ γύρω σας κυριαρχεί η σύγκρουση ανάμεσα στα ορθολογικά κράτη της παγκόσμιας πολιτικής σκηνής και είναι μάλλον αβέβαιο να βρείτε πρόσφορο έδαφος για συνεργασίες, τότε μάλλον ανήκετε στον χώρο του ρεαλισμού. Ο ρεαλισμός αποτελεί για τις Διεθνείς Σχέσεις την κυρίαρχη και μάλλον την πλέον συζητημένη θεωρητική προσέγγιση. Οι οπαδοί της μάλιστα έχουν φτάσει σε τέτοιο επίπεδο πίστης, που πολλές φορές λέγεται πως έχουν ξεχάσει το γεγονός πως πρόκειται για μία μόνο από τις θεωρητικές προσεγγίσεις των Διεθνών Σχέσεων (Steans et al., 2010). Εξαρχής ο ρεαλισμός επιχείρησε να δώσει ένα θεωρητικό εργαλείο για την ερμηνεία της σύγκρουσης και του πολέμου.

Οι θεωρητικές του καταβολές, οι ιδέες και οι υποθέσεις του μας πηγαίνουν αρκετές χιλιετίες πίσω, στην Αρχαία Ελλάδα. Όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, ο οποίος περιγράφει τη σύγκρουση μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης την εποχή του Πελοποννησιακού Πολέμου, στην παράγραφο 23 του Βιβλίου Α για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, «η αληθεστάτη, πραγματικώς, αλλ' ανομολόγητος αιτία υπήρξε, νομίζω, η αυξανόμενη δύναμις των Αθηνών, η οποία επτόησε τους Λακεδαιμονίους και τους εξώθησεν εις πόλεμον». Για τον Θουκυδίδη δηλαδή οι έννοιες του πολέμου και της πολιτικής ισχύος, όπως εκφράζονται μέσα από τα συμφέροντα κάθε κράτους, χαρακτηρίζουν τις διακρατικές σχέσεις και τη σύγκρουση παρά τη συνεργασία και την προσπάθεια για τη βελτίωση της κοινωνίας στη βάση των ηθικών αρχών (Steans et al., 2010). Αντίθετα, από τους ιδεαλιστές, πιστεύουν πως η διεθνής πολιτική θεμελιώνεται μέσω της σύγκρουσης για την εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων και της πολιτικής ισχύος και όχι με βάση τις αξίες και τους κανόνες της δικαιοσύνης, της ειρήνης και του διεθνούς δικαίου.

Τι είναι όμως πραγματικά ο ρεαλισμός; Πολλοί θα πίστευαν πως επειδή ο ρεαλισμός έχει μια μακρά παράδοση, η οποία πέρα από τον Θουκυδίδη ανάγεται στην εποχή του Niccolo Machiavelli (1469-1527), του Thomas Hobbes (1588-1679) και του Jacques Rousseau (1712-1778), θα ήταν εύκολη μια προσπάθεια ορισμού του ρεαλισμού. Η πραγματικότητα, όμως, πάντα είναι πιο σύνθετη. Ο ρεαλισμός δεν είναι μια θεωρία με σαφείς θέσεις και προτάσεις. Είναι μάλλον μια θεωρητική προσέγγιση, η οποία αναδύθηκε σταδιακά μέσα από τα έργα πολλών συγγραφέων. Παρακάτω μπορούμε να βρούμε έναν πίνακα με τις πιο αντιπροσωπευτικές θέσεις του ρεαλισμού.

Πλαίσιο 2.1 Ορισμοί του ρεαλισμού

Waltz (1979)

- Το συμφέρον είναι το κίνητρο δράσης ενός κράτους.
- Οι ανάγκες της πολιτικής προκύπτουν από τον μη ελεγχόμενο ανταγωνισμό των κρατών
- Υπολογισμοί στη βάση αναγκών αποκαλύπτουν τις πολιτικές οι οποίες καλύτερα θα εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα ενός κράτους.
- Η επιτυχία είναι ο έσχατος στόχος της πολιτικής, και η επιτυχία ορίζεται ως η επιβίωση και η ενδυνάμωση του κράτους (Waltz, 1979, σ. 117).

Morgenthau (1954)

- Η πολιτική διέπεται από αντικειμενικούς νόμους, που έχουν τις ρίζες τους στην ανθρώπινη φύση.
- Το κύριο στοιχείο που βοηθά τον πολιτικό ρεαλισμό να βρει τον δρόμο του μέσα από το τοπίο της διεθνούς πολιτικής είναι η έννοια του συμφέροντος, η οποία ορίζεται με όρους ισχύος.
- Το περιεχόμενο της ισχύος και του συμφέροντος μεταβάλλεται.
- Οι καθολικές ηθικές αρχές δεν μπορούν να βρουν εφαρμογή στις δράσεις των κρατών.
- Ο πολιτικός ρεαλισμός αρνείται να αναγνωρίσει ηθικές προσδοκίες σε ένα έθνος κατ' αναλογία των ηθικών νόμων που διέπουν το σύμπαν.
- Υπάρχει αυτονομία της πολιτικής σφαίρας (Morgenthau, 1954, σσ. 4-10).

Mearsheimer (1994/1995)

- Το διεθνές σύστημα είναι άναρχο.
- Τα κράτη διαθέτουν εγγενώς κάποια επιθετική στρατιωτική ικανότητα, η οποία τους δίνει τα μέσα για να βλάψουν και να καταστρέψουν ενδεχομένως το ένα το άλλο.
- Κανένα κράτος δεν μπορεί ποτέ να είναι σίγουρο ότι το άλλο κράτος δεν θα χρησιμοποιήσει τη στρατιωτική του ικανότητα.
- Το βασικότερο κίνητρο που οδηγεί τα κράτη είναι η επιβίωση.
- Τα κράτη δρουν ορθολογικά (Mearsheimer, 1994/1995, σσ. 9-10).

Gilpin (1996)

- Η θεμελιώδης μονάδα των κοινωνικών και πολιτικών υποθέσεων είναι η «ομάδα σύγκρουσης».
- Τα κράτη παροτρύνονται κυρίως από το εθνικό τους συμφέρον.
- Η σχέσεις ισχύος αποτελούν θεμελιώδες στοιχείο των διεθνών υποθέσεων (Gilpin, 1996, σσ. 7-8).

Keohane (1986)

- Η κρατικοκεντρική υπόθεση: Τα κράτη είναι οι πιο σημαντικοί δρώντες στην παγκόσμια πολιτική.
- Η υπόθεση του ορθολογισμού: Η παγκόσμια πολιτική γίνεται κατανοητή υπό το πρίσμα της ορθολογικής συμπεριφοράς των κρατών, όπου τα κράτη ως ενιαίοι ορθολογικοί δρώντες επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τα αναμενόμενα οφέλη τους.
- Η υπόθεση της ισχύος: Τα κράτη επιδιώκουν την εξουσία και υπολογίζουν τα συμφέροντά τους σε όρους ισχύος (Keohane, 1986, σσ. 164-165).

Smith (1986)

- Οι ρεαλιστές υποθέτουν μια συνεχή ροπή προς το κακό.
- Οι ρεαλιστές υποθέτουν ότι η σημαντικότερη μονάδα της κοινωνικής ζωής είναι η συλλογικότητα και ότι στη διεθνή πολιτική ο μόνος πραγματικά σημαντικός συλλογικός δρών είναι το κράτος, το οποίο δεν αναγνωρίζει καμία εξουσία πάνω από αυτό.
- Οι ρεαλιστές θεωρούν την ισχύ και τη διεκδίκησή της από τα άτομα και τα κράτη ως αδιάλειπτη και αναπόφευκτη.
- Οι ρεαλιστές υποθέτουν ότι τα πραγματικά ζητήματα της διεθνούς πολιτικής μπορούν να γίνουν κατανοητά μέσω της ορθολογικής ανάλυσης των ανταγωνιστικών συμφερόντων που ορίζονται από την ισχύ (Smith, 1986, σσ. 219-221).

Wayman και Diehl (1994)

- Το διεθνές σύστημα είναι άναρχο.
- Τα έθνη-κράτη επιδιώκουν τα δικά τους εθνικά συμφέροντα, που ορίζονται με όρους ισχύος.
- Επικρατεί σκεπτικισμός ως προς τους διεθνείς νόμους και θεσμούς, και τα ιδανικά που επιχειρούν να ξεπεράσουν ή να αντικαταστήσουν τον εθνικισμό.
- Υπερέχει η ισορροπία της πολιτικής ισχύος (Wayman & Diehl, 1994, σσ. 5).

Carr (1946)

- Η ιστορία είναι μια ακολουθία αιτίου και αποτελέσματος, της οποίας η πορεία μπορεί να γίνει κατανοητή μέσω της πνευματικής προσπάθειας, αλλά όχι απευθείας από τη «φαντασία».
- Η θεωρία δεν δημιουργεί την πράξη, αλλά η πράξη τη θεωρία.
- Η πολιτική δεν είναι συνάρτηση της ηθικής, αλλά η ηθική της πολιτικής (Carr, 1946, σσ. 63-64).

Schwarzenberger (1951)

- Οι ομάδες (κράτη) θεωρούν τους εαυτούς τους απώτερους σκοπούς.
- Κάθε απαιτούμενο μέτρο για την επίτευξη της αυτοδιάθεσης είναι δικαιολογημένο.
- Ο νόμος και η ηθική έχουν δευτερεύουσα θέση στις διεθνείς σχέσεις (Schwarzenberger, 1951, σσ. 13).

Πηγή: Ο παρών πίνακας στηρίζεται στο Donnelly (2004).

Οι παραπάνω αντιπροσωπευτικοί ορισμοί μάς δείχνουν ένα μέρος των κύριων χαρακτηριστικών της θεωρητικής προσέγγισης του ρεαλισμού. Όπως φαίνεται ξεκάθαρα, μπορούμε να διακρίνουμε μέσω αυτών μια σειρά από χαρακτηριστικά γνωρίσματα τα οποία και συνιστούν τις κύριες υποθέσεις της ρεαλιστικής προσέγγισης. Οι κύριες υποθέσεις του ρεαλισμού είναι:

- Το κράτος αποτελεί τον βασικό δρώντα της διεθνούς πολιτικής σκηνής και των διεθνών σχέσεων.
- Η κυριαρχία ή ανεξαρτησία και η αυτοδιάθεση είναι τα κυριότερα χαρακτηριστικά του κράτους.
- Τα κράτη παρακινούνται μέσω της αναζήτησης της ισχύος, της ασφάλειας και του εθνικού συμφέροντος.
- Τα κράτη, όπως ακριβώς και τα άτομα, συμπεριφέρονται με ιδιοτελή και εντελώς ατομικιστικό τρόπο.
- Το κεντρικό πρόβλημα των διεθνών σχέσεων είναι η κατάσταση της αναρχίας, δηλαδή της έλλειψης μιας κεντρικής κυρίαρχης αρχής στη διεθνή πολιτική σκηνή, η οποία θα μπορεί να ρυθμίζει τις σχέσεις των κρατών μεταξύ τους.
- Η επιθετική πρόθεση των κρατών, σε συνδυασμό με την έλλειψη μιας παγκόσμιας κυβέρνησης, σημαίνει ότι η σύγκρουση είναι μια αναπόφευκτη και παρούσα πραγματικότητα των διεθνών σχέσεων.
- Η τάξη και η ασφάλεια στο διεθνές πολιτικό σύστημα μπορεί να διατηρηθούν μέσω της μετατόπισης συμμαχιών μεταξύ των κρατών αποτρέποντας έτσι οποιοδήποτε κράτος να γίνει πανίσχυρο και, ως εκ τούτου, να συνιστά απειλή για την ειρήνη και την ασφάλεια των άλλων.
- Οι διεθνείς θεσμοί και το δίκαιο διαδραματίζουν ρόλο στις διεθνείς σχέσεις, αλλά είναι αποτελεσματικά μόνο εάν υποστηρίζονται από τη δύναμη ή τις αποτελεσματικές κυρώσεις.
- Η ισχύς είναι το κλειδί για την κατανόηση της συμπεριφοράς των διεθνών και κρατικών κινήτρων. Για τους ρεαλιστές, η κύρια μορφή ισχύος είναι η στρατιωτική ή σωματική δύναμη.
- Η ανθρώπινη φύση είναι εγγενώς εγωιστική και σταθερή. Ως αποτέλεσμα, οι άνθρωποι θα ενεργήσουν με τέτοιο τρόπο ώστε να προωθήσουν τα δικά τους συμφέροντα ακόμη και εις βάρος των άλλων, γεγονός το οποίο μπορεί συχνά να οδηγήσει σε συγκρούσεις. Επειδή η ανθρώπινη φύση είναι αμετάβλητη, το ενδεχόμενο να αλλάξει αυτό το είδος συμπεριφοράς είναι πολύ μικρό (Steans et al., 2010).

Γίνεται φανερό από την παραπάνω ανάλυση ότι στη θεωρητική προσέγγιση του ρεαλισμού κύριο ρόλο παίζουν η πολιτική, τα συμφέροντα και η ισχύς, παρά η οικονομία. Αυτό σημαίνει πως εξαιτίας των βασικών παραδοχών του ρεαλισμού, η ικανότητά του να ερμηνεύσει τις οικονομικές εξελίξεις στο πλαίσιο της ΔΠΟ είναι περιορισμένη. Μάλιστα σύμφωνα με τον Cohn (2009), κάθε κράτος εστιάζει την προσοχή του στη διατήρηση των σχετικών κερδών του και όχι στη μεγιστοποίηση των απόλυτων κερδών του, και αυτό συμβαίνει γιατί οι διεθνείς σχέσεις είναι για τους ρεαλιστές ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος όπου τα κέρδη μιας ομάδας ισούνται με τις απώλειες της άλλης.

Στην οικονομική του διάσταση, ο ρεαλισμός παίρνει τη μορφή του «οικονομικού εθνικισμού», σύμφωνα με τον οποίο η οικονομία και η πολιτική δεν μπορούν να διαχωριστούν η μία από την άλλη. Ο οικονομικός εθνικισμός αναπτύχθηκε παράλληλα με τον πολιτικό εθνικισμό και έγινε η ισχυρότερη οικονομική ιδεολογία τον 19^ο αιώνα. Ο οικονομικός εθνικισμός αποτελεί ιστορική εξέλιξη του μερκαντισμού, που εμφανίστηκε μεταξύ 16^{ου} και 18^{ου} αιώνα και υποστήριζε ότι η συσσώρευση πλούτου δεν είναι αυτοσκοπός αλλά εξυπηρετεί την κρατική ισχύ. Έτσι, οι υποστηρικτές του οικονομικού εθνικισμού θεωρούν ότι η κρατική παρέμβαση στην αγορά είναι απαραίτητη για να εξασφαλιστεί η εθνική ταυτότητα, η εθνική ευημερία και η εθνική ασφάλεια (Economides & Wilson, 2007, σ. 70-72). Συνέπεια της παραπάνω θέσης είναι ότι ο οικονομικός εθνικισμός δεν θεωρεί ότι η ελεύθερη αγορά και το ελεύθερο εμπόριο είναι πάντα επιθυμητά και θετικά για όλους. Αντιθέτως, τα ισχυρότερα οικονομικά έθνη είναι αυτά που ωφελούνται από το ελεύθερο εμπόριο, γι' αυτό τα κράτη θα πρέπει να παρεμβαίνουν έτσι ώστε να διασφαλίζουν τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους.

Ένα ερώτημα που προκύπτει στη βάση της προηγούμενης συζήτησης είναι το εξής: Κάτω από ποιες συνθήκες σε αυτόν τον άναρχο κόσμο μπορεί να προωθηθεί η διεθνής συνεργασία; Μια απάντηση στο ερώτημα αυτό έχει δοθεί από τη θεωρία της **ηγεμονικής σταθερότητας**, που διατυπώθηκε από τον Charles Kindleberger (1973) και την οποία ανέπτυξε περαιτέρω ο Robert Gilpin (1987). Σύμφωνα με τη θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας, η ύπαρξη ενός ηγεμόνα είναι απαραίτητη για τη λειτουργία ενός φιλελεύθερου και σταθερού διεθνούς οικονομικού συστήματος. Για παράδειγμα, η Μεγάλη Βρετανία κατείχε τον ρόλο του παγκόσμιου ηγεμόνα στο διεθνές νομισματικό σύστημα τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέσω του Κανόνα του Χρυσού. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο ηγεμονικός ρόλος της Μεγάλης Βρετανίας εξασθένησε και τη θέση της πήραν οι Ηνωμένες Πολιτείες. Όταν όμως ο ηγεμόνας εκλείπει, τότε αναμένεται αστάθεια στο διεθνές πολιτικό, οικονομικό και νομισματικό σύστημα, όπως ακριβώς συνέβη στην περίοδο του 1929 και τη Μεγάλη Ύφεση στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Η ισορροπία είναι αποτέλεσμα της συγκέντρωσης εξουσίας και ισχύος στον ηγεμόνα, ο οποίος πλέον κατέχει έναν πολύ διακριτό ρόλο στο διεθνές σύστημα. Ένα από τα ζητήματα που ανακύπτουν, ωστόσο, είναι το πώς ορίζεται η ηγεμονία. Άλλοι αναλυτές εστιάζουν στις στρατιωτικές, άλλοι στις πολιτικές, τις οικονομικές ή τις πολιτισμικές πλευρές. Έτσι δεν υπάρχει κοινά αποδεκτή προσέγγιση της ηγεμονίας, όπως δεν υπάρχει για την έννοια της ισχύος. Οι ρεαλιστές βλέπουν τον ηγεμόνα υπό το πρίσμα της επιβολής και της εκμετάλλευσης, ενώ αντίθετα οι φιλελεύθεροι μιλούν για «φιλάνθρωπο» ή «καλοκάγαθο» ηγεμόνα, ο οποίος είναι πρόθυμος να αναλάβει ένα δυσανάλογο μερίδιο από τα βάρη του συστήματος και να παράσχει δημόσια αγαθά ώστε να διατηρήσει ανοιχτά, σταθερά καθεστώτα (Kindleberger, 1973).

2.2 Η προσέγγιση του φιλελευθερισμού

Μπορεί στην πολιτική και στις διεθνείς σχέσεις ο ρεαλισμός να αποτελεί την κυρίαρχη προσέγγιση, στις διεθνείς οικονομικές υποθέσεις όμως η κυρίαρχη θεωρητική προσέγγιση είναι αυτή του φιλελευθερισμού. Η φιλελεύθερη προσέγγιση κυριάρχησε ιδεολογικά κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, αν και θα πρέπει να επισημάνουμε ότι εμπεριέχει ετερόκλητες θέσεις.

Ο φιλελευθερισμός έχει τις ρίζες του στις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Μάλιστα, μία από τις πιο ουσιαστικές αναφορές που επηρέασαν την εξέλιξη του φιλελευθερισμού τους τελευταίους αιώνες αποτελεί το έργο του Immanuel Kant το 1775, το οποίο είχε τον τίτλο *Perpetual Peace*. Ο Kant ήταν αντίθετος με τη βασική θέση της ρεαλιστικής προσέγγισης, την οποία περιέγραφε ως μια «άναρχη κατάσταση βαρβαρότητας» και γι' αυτόν τον λόγο ανέπτυξε την ιδέα της «αένας ειρήνης». Εξαιτίας ακριβώς της τάσης του φιλελευθερισμού να ταυτίζεται με την ειρήνη, η φιλελεύθερη προσέγγιση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ταυτίστηκε με τον ιδεαλισμό. Ο ιδεαλισμός είναι ουσιαστικά η δέσμευσή μας ως προς τη δημιουργία μιας κοινωνίας ειρήνης, κοινών ιδανικών και αρχών. Άλλοτε η πραγματικότητα δημιουργεί την εντύπωση πως μια τέτοια κοινωνία αξιών και αρχών θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί και άλλοτε πως όχι, σε σημείο που ο ιδεαλισμός ταυτίστηκε με την ουτοπία.

Φυσικά πέρα από το έργο του Kant, τον φιλελευθερισμό επηρέασαν και τα έργα των Adam Smith, David Ricardo και Jeremy Bentham. Η βασική υπόθεση του κλασικού φιλελευθερισμού τόνιζε πως εάν οι αγορές αφεθούν να λειτουργούν ελεύθερες χωρίς περιορισμούς ή παρεμβάσεις και εάν τα κράτη αφήσουν ελεύθερο το εμπόριο, τότε όλες οι χώρες θα μπορούν να ωφεληθούν. Την ελευθερία της αγοράς υποστήριξε πρώτος ο Adam Smith στο έργο του *Μια έρευνα για τη φύση και τις αιτίες του πλούτου των εθνών* (1776), ενώ την ελευθερία του εμπορίου τόνισε ο David Ricardo στο έργο του *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας* (1817). Οι ελεύθερες αγορές ήταν ο πιο αποδοτικός τρόπος για την οργάνωση της παραγωγής αφού ένα «αόρατο χέρι» θα μπορούσε να οργανώσει και να συντονίσει την οικονομική δραστηριότητα άριστα. Στην καρδιά της φιλελεύθερης προσέγγισης του Adam Smith βρισκόταν η ιδέα πως το κράτος θα πρέπει να σταματήσει

να παρεμβαίνει στις αγορές. Οι έννοιες του καταμερισμού της εργασίας και της αλληλεξάρτησης έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην επιχειρηματολογία του Σμιθ. Όπως τα κράτη είναι για τους ρεαλιστές ορθολογικά, έτσι και τα άτομα για τους φιλελευθέρους δρουν με ορθολογικό τρόπο. Έτσι, όπως τονίζουν και οι ωφελμιστές, όπως ο Jeremy Bentham, τα άτομα που δρουν κατά ορθολογικό τρόπο πάντα θα μεγιστοποιούν το όφελος ή τη χρησιμότητα που απολαμβάνουν από τις δικές τους επιλογές. Με αυτόν τον τρόπο ουσιαστικά η ευημερία κάθε οικονομίας και κάθε κράτους σχετίζεται άμεσα με τις ατομικιστικές συμπεριφορές των ατόμων και με την επιδίωξη των συμφερόντων τους.

Φαίνεται ξεκάθαρα πως για τους φιλελευθέρους εκείνης της περιόδου, το κράτος θα έπρεπε να παρεμβαίνει στην οικονομία ελάχιστα. Όμως, τον 20^ο αιώνα, η θέση των φιλελευθέρων άλλαξε έχοντας τώρα πια μια λιγότερο εχθρική στάση απέναντι στις παρεμβάσεις του κράτους. Σε αυτή την αλλαγή βοήθησαν μια σειρά από παράγοντες. Κυρίως όμως βοήθησε η μεγάλη κρίση που ξέσπασε στην Αμερική το 1929. Η κρίση αυτή έφερε στην επιφάνεια μια ουσιαστικά νέα επανάσταση στην οικονομική επιστήμη, που είχε κύριο εκφραστή της τον John Maynard Keynes. Ο Keynes στο έργο του *Γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος* (1936) τόνισε πως σε περιόδους κρίσης, ο ρόλος του κράτους είναι σημαντικός. Κάθε φορά που μια οικονομική κρίση ξεσπά, το κράτος θα πρέπει να παρεμβαίνει αποφασιστικά στην αύξηση της ενεργού ζήτησης στην οικονομία μέσω της αύξησης των δημόσιων δαπανών. Η αύξηση όμως των δημόσιων δαπανών για τη στήριξη της οικονομίας σηματοδοτούσε την εμφάνιση μεγαλύτερων ελλειμμάτων για τους προϋπολογισμούς των κρατών. Η άποψη του Keynes ότι το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει τακτικά στην οικονομία σηματοδοτούσε παρέκκλιση από το δόγμα *laissez-faire* των ορθόδοξων φιλελευθέρων (Cohn, 2009). Αλλά και αργότερα ο Keynes συνεισέφερε αποφασιστικά στην ανάδυση του σύγχρονου παγκόσμιου πλαισίου οικονομικής διακυβέρνησης μέσω των διαπραγματεύσεων που πραγματοποιήθηκαν το 1944 στο Bretton Woods. Οι διαπραγματεύσεις στο Bretton Woods πραγματοποιήθηκαν για να δημιουργηθεί το σύγχρονο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα που σώζεται ως και τις μέρες μας. Στόχος του συστήματος ήταν η διευκόλυνση των οικονομικών συναλλαγών και του εμπορίου. Γι' αυτόν τον λόγο το σύγχρονο σύστημα σχεδιάστηκε με τέτοιον τρόπο έτσι ώστε να δημιουργηθούν οι δικλίδες ασφαλείας που χρειαζόνταν. Στη βάση αυτών των συνθηκών, δημιουργήθηκε η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (γνωστή ως Παγκόσμια Τράπεζα), το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (αργότερα Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου).

Οι κύριες υποθέσεις του φιλελευθερισμού μπορούν να συνοψιστούν όπως παρακάτω:

1. Ο ορθολογισμός και η εγγενής, καλή φύση είναι τα κύρια χαρακτηριστικά του ανθρώπινου γένους. Ο ορθολογισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί με δύο διακριτούς τρόπους: α) με εργαλειακούς όρους ως η δυνατότητα διατύπωσης και επιδίωξης των συμφερόντων του ατόμου, και β) ως η ικανότητα κατανόησης των ηθικών αρχών και των κανόνων επιβίωσης, όπως αυτές παρουσιάζονται σε ένα σύγχρονο κράτος δικαίου.
2. Καθώς οι άνθρωποι επιδιώκουν ορθολογικά τα δικά τους συμφέροντα, υπάρχει η δυνατότητα αρμονίας των συμφερόντων μεταξύ των ανθρώπων.
3. Η συνεργασία είναι δυνατή και είναι στην πραγματικότητα ένα κεντρικό χαρακτηριστικό όλων των ανθρώπινων σχέσεων, συμπεριλαμβανομένων και των διεθνών σχέσεων.
4. Ο φιλελευθερισμός αμφισβητεί τη διάκριση μεταξύ της εγχώριας και της διεθνούς σφαίρας, υποστηρίζοντας ότι τα πολλαπλά σύνολα των σχέσεων μεταξύ των ατόμων υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα.
5. Η κυβέρνηση είναι απαραίτητη, αλλά η συγκέντρωση της εξουσίας είναι εγγενώς ζημιογόνα.
6. Η ατομική ελευθερία είναι ύψιστης πολιτικής σημασίας (Steans et al., 2010).

Αν και το μεταπολεμικό σύστημα χτίστηκε με βάση τις αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού ή με βάση τον «συμβιβασμό του εμπεδωμένου φιλελευθερισμού» (Ruggie, 1982), η σημασία του φιλελευθερισμού, έπειτα από την κατάρρευση του κομμουνισμού τη δεκαετία του 1990, απέκτησε μια νέα δυναμική. Η αίσθηση της απόλυτης επικράτησης της φιλελεύθερης προσέγγισης στην οικονομία ήταν τέτοια στη δεκαετία του 1990, που αναφέρθηκε ως «ακλόνητη νίκη» από τον F. Fukuyama, ο οποίος μίλησε για το «Τέλος της Ιστορίας» (1989).

Οι θεωρητικοί της φιλελεύθερης προσέγγισης θέτουν στο κέντρο της ανάλυσής τους το άτομο και όχι το κράτος (όπως κάνουν οι θεωρητικοί του οικονομικού εθνικισμού). Από αυτήν τη θέση προκύπτει και ο κεντρικός ρόλος των πολυεθνικών επιχειρήσεων και άλλων μη κρατικών δρώντων και θεσμών στην παγκόσμια οικονομία, που αναγνωρίζεται από τους φιλελευθέρους. Το κράτος και το «εθνικό συμφέρον» αντιμετωπίζονται αντίθετα με καχυποψία.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, αναδύθηκε μια άλλη σημαντική θεωρητική προσέγγιση των

Διεθνών Σχέσεων και της ΔΠΟ. Αυτή δεν ήταν άλλη από τη θεωρία των **διεθνών καθεστώτων**, η οποία επικεντρώνεται στον ρόλο των «άτυπων ή ρητών αρχών, νορμών, κανόνων και διαδικασιών λήψης αποφάσεων περί των οποίων συγκλίνουν οι προσδοκίες των παραγόντων σε έναν δεδομένο τομέα των διεθνών σχέσεων» (Gilpin, 2007, σ. 108). Ως ένα σύνολο αρχών, κανόνων και διαδικασιών, τα διεθνή καθεστώτα δεν ταυτίζονται με τους διεθνείς οργανισμούς, καθώς δεν προϋποθέτουν την ικανότητα δράσης και είναι απλές αναλυτικές κατασκευές (Viotti & Kauppi, 2012). Έτσι, η θεωρία των διεθνών καθεστώτων ασχολείται κυρίως με το πώς ένα διεθνές καθεστώς μπορεί να δημιουργηθεί ή το πώς τα καθεστώτα επηρεάζουν την κρατική συμπεριφορά και τη συλλογική δράση. Υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές της θεωρίας των διεθνών καθεστώτων, οι οποίες πηγάζουν τόσο από τη ρεαλιστική όσο και από τη φιλελεύθερη προσέγγιση, ωστόσο το έργο του R. Keohane *After Hegemony* (1984) παρουσιάζει τη βασική επιχειρηματολογία για τα διεθνή καθεστώτα και τον ρόλο τους στη διαχείριση της παγκόσμιας οικονομίας, ακόμα και σε συνθήκες απουσίας ηγεμονίας. Υπό το πρίσμα της φιλελεύθερης προσέγγισης, οι βασικές θέσεις της θεωρίας των διεθνών καθεστώτων είναι ότι: τα καθεστώτα επιτρέπουν τη διεθνή συνεργασία, αναπτύσσονται καλύτερα όταν προωθούνται από έναν καλοκάγαθο ηγεμόνα, προωθούν τη φιλελεύθερη παγκόσμια τάξη (όταν και ο ηγεμόνας ακολουθεί φιλελεύθερες πολιτικές), αποσοβούν τις ατέλειες της αγοράς και μειώνουν το κόστος των συναλλαγών.

2.3 Η προσέγγιση του ιστορικού δομισμού

Ο ιστορικός δομισμός, που ανήκει στις αποκαλούμενες κριτικές θεωρίες (ονομάζονται έτσι διότι αμφισβητούν τον τρόπο με τον οποίο ο κόσμος είναι οργανωμένος) ή στις ριζοσπαστικές θεωρίες (επειδή αντιτίθενται στις υπάρχουσες μορφές οργάνωσης) προέρχεται κατά βάση από τη μαρξιστική ανάλυση. Ως προσέγγιση της ΔΠΟ, περιλαμβάνει ένα σύνολο θεωριών, όπως η θεωρία της εξάρτησης, η γκραμισιανή θεωρία και η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος (Cohn, 2009, σσ. 169-195).

Σε σχέση με τις προσεγγίσεις του ρεαλισμού και του φιλελευθερισμού, η μαρξιστική ανάλυση έχει λιγότερη απήχηση μεταξύ των μελετητών της ΔΠΟ. Η μαρξιστική προσέγγιση μελετά τα θεμελιώδη αίτια της κοινωνικής δράσης, θεωρώντας ότι οι εξελίξεις της διεθνούς πολιτικής σκηνής σχετίζονται άμεσα με το υφιστάμενο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής. Απόρροια αυτού είναι η θέση ότι για να μπορέσει κανείς να μελετήσει και να κατανοήσει σε βάθος το διεθνές πολιτικό και οικονομικό σύστημα, θα πρέπει να έχει κατανοήσει τη λειτουργία του καπιταλισμού. Σύμφωνα με αυτήν την ανάλυση, αποτέλεσμα της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος είναι η μακροχρόνια ύπαρξη τεράστιων εισοδηματικών ανισοτήτων ανάμεσα στους καπιταλιστές και τους εργαζομένους. Το ζήτημα των εισοδηματικών ανισοτήτων και των σχέσεων εκμετάλλευσης είναι κύριο στην προσέγγιση του ιστορικού δομισμού. Για κάποιους θεωρητικούς, το ζήτημα αυτό έχει άμεση σχέση με την προσπάθεια δημιουργίας μιας θεωρίας καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Η έννοια του ιστορικού δομισμού αντανάκλα ακριβώς αυτήν τη «δομική» ανάλυση της διεθνούς πραγματικότητας, όπου μια τάξη (οι καπιταλιστές ή το διεθνές κεφάλαιο) δημιουργεί σχέσεις εκμετάλλευσης άλλων τάξεων (μη έχοντων) ή αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη (το κέντρο) δημιουργούν σχέσεις εξάρτησης λιγότερο αναπτυγμένων κρατών (περιφέρεια). Οι διεθνείς οικονομικές σχέσεις γίνονται αντιληπτές ως διαχρονικά συγκρουσιακές. Ιδιαίτερη σημασία έχει η ματιά της «πολιτικής οικονομίας» του μαρξισμού όταν ερμηνεύει την κοινωνική πραγματικότητα. Η πολιτική πτυχή της πραγματικότητας (το εποικοδόμημα) αντανάκλα τον τρόπο και τις σχέσεις παραγωγής (τη βάση). Έτσι, η οικονομία είναι αυτή που προσδιορίζει την πολιτική. Οι κύριες υποθέσεις του ιστορικού δομισμού είναι οι παρακάτω:

- Το ανθρώπινο υποκείμενο είναι κοινωνικό και ιστορικό. Η ανθρώπινη φύση μεταβάλλεται και εξαρτάται από τις επικρατούσες μορφές της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης, και, ως εκ τούτου, οι άνθρωποι είναι προϊόντα της κοινωνίας τους.
- Τα άτομα μπορούν να ομαδοποιηθούν σε αναγνωρίσιμες συλλογικότητες ή τάξεις, οι οποίες έχουν σταθερά συμφέροντα.
- Αν και αναγνωρίζει τη μεταβαλλόμενη φύση των ανθρώπινων κοινωνιών, ο δομισμός ισχυρίζεται ότι η ιστορία μπορεί να είναι «επιστημονική» και «αντικειμενική», στο μέτρο που υπάρχουν σταθερά «δεδομένα» για τον κόσμο, και αντικειμενικοί «νόμοι», που καθορίζουν την πορεία της κοινωνικής εξέλιξης και της ιστορίας.
- Ο δομισμός ως επιστήμη διακρίνεται σαφώς από τα συστήματα πεποιθήσεων ή ιδεολογίας, παρά τις βαθιές ηθικές πεποιθήσεις πολλών που τον έχουν χρησιμοποιήσει ως ερμηνευτική θεωρία.
- Η φύση των διεθνών σχέσεων διαμορφώνεται από τη δομή της καπιταλιστικής παγκόσμιας οικονομίας ή του καπιταλιστικού παγκόσμιου συστήματος.
- Οι ιστορικοί δομιστές δεν κάνουν σαφή διάκριση μεταξύ του εθνικού και του διεθνούς. Από αυτή την άποψη, το κρατικό σύστημα καθορίζεται από το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα.

- Ο καπιταλισμός είναι ένα θεμελιωδώς άδικο κοινωνικό και οικονομικό σύστημα, που δημιουργεί συγκρούσεις και δυσαρμονία.
- Ο καπιταλισμός χαρακτηρίζεται από εσωτερικές αντιφάσεις και υπόκειται σε περιοδικές κρίσεις.
- Η διεθνής πολιτική διαμορφώνεται ή ακόμα και προσδιορίζεται από οικονομικούς παράγοντες.
- Οι κύριοι δρώντες είναι τα κράτη, οι πολυεθνικές εταιρείες, οι διακυβερνητικοί οργανισμοί, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και οι υπερεθνικές κοινωνικές τάξεις.
- Το κράτος αντικατοπτρίζει τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων και δεν υπάρχει ένα αντικειμενικό «εθνικό συμφέρον» που να εξυπηρετεί (Stearns et al., 2010).

Πίνακας 2.1 Συγκρίνοντας τις θεωρίες

Οπτική	Ρεαλισμός	Φιλελευθερισμός	Ιστορικός δομισμός
Ιστορικό πλαίσιο	15 ^{ος} αιώνας	19 ^{ος} αιώνας	19 ^{ος} αιώνας
Θεωρητικοί	Hamilton, List, Krasner, Gilpin	Smith, Ricardo, Kant, Wilson, Keynes, Hayek, Keohane, Nye	Marx, Lenin, Frank, Cox
Εκδοχές	Εμποροκρατία, οικονομικός εθνικισμός	Ελεύθερο εμπόριο, αλληλεξάρτηση	Μαρξισμός, λενινισμός, εξάρτηση
Επίπεδο	Κρατικοκεντρικό, ατομικιστικό	Πλουραλιστικό ατομικιστικό	Παγκόσμιες δομές
Ανθρώπινη φύση	Επιθετική	Συνεργατική	Εύπλαστη
Μονάδες	Κράτη	Εταιρείες, κράτη, ΜΚΟ, διεθνείς οργανισμοί, άτομα	Τάξη, φύλο, κεφάλαιο, διεθνές σύστημα
Κράτος	Συγκεντρωτικό, ενιαίο κράτος	Πλουραλιστικό κράτος, διαφορετικά συμφέροντα	Ταξικό κράτος
Πολυεθνικές επιχειρήσεις	Ωφέλιμες/επιβλαβείς	Ωφέλιμες	Εκμεταλλευτές
Συμπεριφορές	Κράτη ως ορθολογικοί δρώντες	Άτομα ως ορθολογικοί δρώντες αλλά τα αποτελέσματα των δράσεων δεν είναι πάντα τα βέλτιστα	Επιβολή και εκμετάλλευση μεταξύ των κοινωνιών
Αγορά	Δυνητικά αρνητική	Θετική	Εκμεταλλευτική
Δομή διεθνούς συστήματος	Άναρχο/συγκρουσιακό	Συνεργατικό/αλληλεξάρτηση	Ιεραρχικό/συγκρουσιακό
Ηγεμονία	Ο ηγεμόνας ως πόλος σταθερότητας	Συνεργασία χωρίς ηγεμόνα	Ηγεμονία στα κράτη και τις κοινωνίες
Διεθνείς θεσμοί	Περιορισμένη σημασία	Σημαντικοί	Εργαλεία οικονομικών συμφερόντων
Οι διεθνείς σχέσεις ως παίγνιο	Παίγνιο μηδενικού αποτελέσματος	Παίγνιο θετικού αποτελέσματος	Παίγνιο μηδενικού αποτελέσματος

Πηγή: Ο Πίνακας βασίζεται στο O'Brien & Williams (2013, σ. 21).

3. Νέες θεωρίες ορθολογικής επιλογής

Οι περισσότερες ερμηνείες της ΔΠΟ προέρχονται από τις κυρίαρχες ορθολογικές προσεγγίσεις όπως περιγράφονται παραπάνω.

Η **θεωρία των παιγνίων** εξετάζει τη λήψη αποφάσεων θεωρώντας ότι οι δρώντες διαμορφώνουν τη συμπεριφορά τους με βάση την πιθανή συμπεριφορά των άλλων, λειτουργώντας στο πλαίσιο μιας στρατηγικής διάδρασης πολλών παικτών. Η θεωρία των παιγνίων ασχολείται με το πρόβλημα της συλλογικής δράσης και ένα από τα πιο γνωστά παίγνια είναι το «δίλημμα του φυλακισμένου». Το δίλημμα του φυλακισμένου δείχνει πώς ορθολογικοί δρώντες μπορούν να οδηγηθούν σε αποφάσεις που δεν έχουν το βέλτιστο αποτέλεσμα.

Η σημαντικότερη ίσως πτυχή στη θεωρία των παιγνίων είναι ότι καθώς τα παίγνια επαναλαμβάνονται, αλλάζουν τη συμπεριφορά των παικτών. Η συμπεριφορά των παικτών μεταβάλλεται αφού μέσα από το παίγνιο αυτοί μαθαίνουν το κόστος της συνεργασίας και της μη συνεργασίας. Έτσι αποφεύγεται η συμπεριφορά του «λαθρεπιβάτη», που αποτελεί κεντρικό πρόβλημα στη συλλογική δράση. Οι συνθήκες του παιγνίου μεταβάλλονται, βεβαίως, όσον αφορά τόσο τον αριθμό των παικτών όσο και τους κανόνες (π.χ. δημιουργούνται νέοι θεσμοί).

Πλαίσιο 2.2 Το δίλημμα του φυλακισμένου

Δύο κρατούμενοι κατηγορούνται για εγκλήματα. Οι δύο κατηγορούμενοι είναι συνένοχοι αλλά οι δικαστικές αρχές δεν έχουν αρκετά αποδεικτικά στοιχεία. Εάν δεν βρεθούν αρκετές αποδείξεις, κάθε κρατούμενος θα τιμωρηθεί με φυλάκιση 1 χρόνου, εάν όμως αποδειχθούν όλες οι κατηγορίες, τότε κάθε κρατούμενος θα φυλακιστεί για 4 χρόνια. Οι δύο κρατούμενοι δεν έχουν επικοινωνία μεταξύ τους και οι δικαστικές αρχές ζητούν από τον καθένα χωριστά να συνεργαστεί, βεβαιώνοντάς τον ότι όποιος συνεργαστεί θα τιμωρηθεί με επιείκεια (δηλαδή 1 χρόνο).

Με βάση αυτό, τα πιθανά σενάρια είναι: α) Κανένας δεν συνεργάζεται, και τιμωρείται ο καθένας με 1 χρόνο φυλάκιση. β) Και οι δύο συνεργάζονται, και τιμωρούνται και οι δύο με 3 χρόνια ο καθένας, γ) Ο ένας συνεργάζεται και ο άλλος δεν συνεργάζεται: Αυτός που συνεργάζεται παίρνει 0 χρόνια. Αυτός που δεν συνεργάζεται τιμωρείται με 4 χρόνια, δηλαδή το μέγιστο της ποινής. Έτσι, πιθανές στρατηγικές για κάθε κρατούμενο είναι: α) Ο κρατούμενος μπορεί να συνεργαστεί με τις αρχές και να καταθέσει εναντίον του συγκατηγορούμενού του, και β) μπορεί να μη συνεργαστεί με τις αρχές.

Η καλύτερη κοινή στρατηγική είναι να μη συνεργαστεί κανένας και να εκτίσουν τη μικρότερη ποινή και οι δύο. Ωστόσο, γνωρίζοντας ο καθένας τα κίνητρα του άλλου για να καταδώσει τον άλλο συνένοχο και αμφιβάλλοντας για το τι θα πράξει τελικά, η καλύτερη ατομική στρατηγική είναι να συνεργαστεί με τις αρχές και να καταδώσει τον συνένοχό του. Αν όμως και οι δύο συνεργαστούν με τις αρχές, τότε και οι δύο θα τιμωρηθούν με τη μεγαλύτερη ποινή. Κατά συνέπεια, αν ο καθένας δράσει με βάση τα ατομικά του συμφέροντα, τότε και το αποτέλεσμα θα είναι χειρότερο και για τους δύο από το αν είχαν προβεί σε μια συντονισμένη, κοινή στρατηγική. Αν ωστόσο οι κανόνες του παιχνιδιού αλλάξουν, τότε και η συμπεριφορά των δρώντων θα αλλάξει. Παραδείγματος χάρη, εάν και οι δύο ήταν μέλη μιας οργανωμένης παράνομης ομάδας, τότε υπό τον φόβο των αντιπάλων από τα μέλη της, θα ήταν πιο πιθανό να μην προβεί κανένας τους σε συνεργασία με τις αρχές.

Οι διεθνείς θεσμοί (τυπικοί και άτυποι), κυρίως στη μεταπολεμική περίοδο, έχουν διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη ρύθμιση της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας, γεγονός που αντανάκλαται τόσο στην αύξηση του αριθμού των διεθνών οργανισμών και συμφωνιών όσο και στην ανάπτυξη θεωριών που αναγνωρίζουν στους θεσμούς πρωταρχικό ρόλο ως δρώντες. Έτσι, βασική θέση της **θεσμικής προσέγγισης** είναι ότι για τη διεθνή τάξη προϋπόθεση είναι η λειτουργία διεθνών θεσμών (Woods, 2013, σσ. 437-438). Οι διεθνείς θεσμοί δημιουργούνται από τα κράτη και είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας των κρατών και των κυβερνήσεων να ελέγξουν την παγκόσμια οικονομία και να μεγιστοποιήσουν τα οφέλη τους. Μια σημαντική πτυχή της θεσμικής προσέγγισης είναι ότι ασχολείται και προσφέρει απαντήσεις στο πρόβλημα της συλλογικής δράσης στην παγκόσμια οικονομία. Σκεφτείτε για παράδειγμα πως βρίσκεστε σε κάποια ευρωπαϊκή χώρα μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, όπου ο κύριος στόχος των κρατών πέρα από την ανοικοδόμηση της ευρωπαϊκής ηπείρου ήταν η δημιουργία ενός νέου νομισματικού συστήματος. Με ποιον τρόπο θα προσπαθούσατε να επιλύσετε αυτό το ζήτημα; Η ιστορική εμπειρία μάς δείχνει πως τα κράτη δημιούργησαν στο Bretton Woods στα τέλη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου μια σειρά από διεθνείς θεσμούς, όπως είναι για παράδειγμα το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), όχι μόνο για να σταθεροποιήσουν την παγκόσμια οικονομία αλλά και για να μπορέσουν να την ελέγξουν με τον καλύτερο τρόπο.

Ευρεία απήχηση στη μελέτη διαφόρων φαινομένων ΔΠΟ, όπως της περιφερειακής συνεργασίας, έχει η προσέγγιση της **πολιτικής οικονομίας**, η οποία εστιάζει στις στρατηγικές επιλογές των διαφόρων ομάδων συμφερόντων και τον τρόπο μέσω του οποίου οι κύριοι δρώντες (κράτη και μη κρατικοί δρώντες) στις διεθνείς σχέσεις λαμβάνουν αποφάσεις κάθε φορά (Woods, 2013, σσ. 436-437). Στη βάση αυτής της προσέγγισης βρίσκεται η άποψη πως τα συμφέροντα και οι προτιμήσεις των δρώντων της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας αντικατοπτρίζονται κάθε φορά στις ορθολογικές επιλογές τους. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, ορθολογικό είναι το άτομο (ή το κράτος) του οποίου οι αποφάσεις μεγιστοποιούν το συνολικό όφελός του. Βέβαια, το όφελος είναι έννοια υποκειμενική και δεν μπορεί να συγκριθεί. Δηλαδή, το όφελος που προκύπτει από μια συγκεκριμένη απόφαση δεν είναι το ίδιο για κάθε δρώντα και ούτε έχει την ίδια σημασία για όλους. Συνεπώς, σε κάθε περίπτωση, και δεδομένων των συγκεκριμένων συνθηκών που υπάρχουν στην παγκόσμια πολιτική οικονομία (κίνητρα και θεσμικοί περιορισμοί), κάθε δρών προβαίνει σε ορθολογικές επιλογές οι οποίες μεγιστοποιούν τα οφέλη του. Τέλος, το ίδιο το πλαίσιο της ορθολογικής επιλογής μάς δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε με ποιον τρόπο και για ποιους λόγους δημιουργούνται οι διάφορες συμμαχίες και πώς οι ομάδες συμφερόντων αλληλεπιδρούν μεταξύ τους.

Εντός των παραδοσιακών θεωριών της ΔΠΟ αλλά ενσωματώνοντας θέσεις από άλλες επιστημονικές

πειθαρχίες, όπως την ιστορία και τη γεωγραφία, νέες θεωρίες ΔΠΟ ανέδειξαν παράγοντες που δεν αποτελούσαν έως πρότινος αναλυτικά εργαλεία στο πλαίσιο της ΔΠΟ. Από αυτές, ευρεία απήχηση έχει η **Νέα Οικονομική Γεωγραφία** (NOG), που προέρχεται από τον χώρο της περιφερειακής ανάπτυξης. Η NOG επιχειρεί μια οικονομική ανάλυση του χώρου, επιχειρεί δηλαδή να αναδείξει τη χωρική διάσταση της οικονομικής δραστηριότητας. Σημαντική στη μελέτη της NOG είναι η συμβολή του P. Krugman, ο οποίος το 1991 δημοσίευσε το βιβλίο *Geography and Trade* και ώθησε τους οικονομολόγους στο να μελετήσουν την οικονομική γεωγραφία και το περιεχόμενό της. Η NOG επιδιώκει να δώσει απαντήσεις σε ερωτήματα όπως πού πραγματοποιούνται οι οικονομικές δραστηριότητες, τι είδους οικονομικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται, γιατί οι οικονομικές δραστηριότητες συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένα μέρη; Κεντρικό ερώτημα της NOG είναι: γιατί σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές παρατηρείται έντονη οικονομική δραστηριότητα ενώ αντίθετα σε άλλες όχι; Η γεωγραφική συγκέντρωση οικονομικών δραστηριοτήτων είναι ένα φαινόμενο που ισχύει τόσο στον χώρο όσο και στον χρόνο. Ξεφεύγοντας από τις νεο-κλασικές παραδοχές της οικονομίας, τα βασικά «δομικά υλικά» της NOG για να απαντήσει στις παραπάνω ερωτήσεις είναι η αποδοχή του ατελούς ανταγωνισμού και η λεγόμενη «εξάρτηση διαδρομής», καθώς και η κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής και οι αύξουσες αποδόσεις κλίμακας σε συνδυασμό με το μειούμενο κόστος μεταφορών (Ροβολής, 2004, σσ. 80-101). Έτσι, το υπόδειγμα της NOG για την οικονομική παραγωγή στηρίζεται: α) στον ατελή ανταγωνισμό προϊόντων, β) στις οικονομίες κλίμακας, γ) στο μεταφορικό κόστος και δ) στην κινητικότητα της εργασίας. Η οικονομική δραστηριότητα αναπτύσσεται υπό την επίδραση κεντρομόλων δυνάμεων που τείνουν να την συγκεντρώνουν σε ένα μέρος και στις αντίθετες φυγόκεντρες δυνάμεις. Κεντρομόλες δυνάμεις είναι η διασύνδεση αγορών, η εργασία και οι καθαρές εξωτερικές οικονομίες, ενώ φυγόκεντρες δυνάμεις είναι η μη κινητικότητα συντελεστών, το ενοίκιο της γης και οι καθαρές εξωτερικές αντι-οικονομίες (Krugman, 1998, σ. 3).

4. Εναλλακτικές προσεγγίσεις και κοινωνικός κονστρουκτιβισμός

Οι αποφάσεις όμως των κύριων δρώντων στην παγκόσμια πολιτική και οικονομική σκηνή είναι μόνο αποτέλεσμα ορθολογικής συμπεριφοράς; Ήδη, από τη δεκαετία του 1980 άρχισαν να αναπτύσσονται εναλλακτικές θεωρητικές προσεγγίσεις, οι οποίες αμφισβητούσαν τις κύριες ορθολογικές θεωρίες. Μία από τις κυριότερες εναλλακτικές προσεγγίσεις είναι η προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού, η οποία αποτελεί ουσιαστικά μια κοινωνική θεωρία παρά μια θεωρία διεθνών σχέσεων. Ο κονστρουκτιβισμός τονίζει τη σημασία που παίζουν οι ιδέες όχι μόνο στη διαμόρφωση και την αλλαγή της παγκόσμιας πολιτικής και οικονομικής σκηνής αλλά και στη διαμόρφωση της ταυτότητας και των συμφερόντων. Οι αναλυτές της ΔΠΟ υιοθέτησαν αυτήν τη νέα προσέγγιση, που βασίζεται κυρίως στις ιστορικές και κοινωνιολογικές συνθήκες που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά και τις αποφάσεις των δρώντων. Προσπάθησαν με αυτόν τον τρόπο να δώσουν έμφαση στους τρόπους με τους οποίους οι δρώντες διαμορφώνουν τις προτιμήσεις τους, καθώς και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων (Woods, 2013). Σύμφωνα με τον κοινωνικό κονστρουκτιβισμό, θα πρέπει να δίνεται περισσότερη προσοχή στις πεποιθήσεις, τους ρόλους, τις παραδόσεις και τις ιδεολογίες οι οποίες εντέλει καθορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και τις προτιμήσεις, παρά στις ορθολογικές ερμηνείες. Αυτό συμβαίνει γιατί η συμπεριφορά των κύριων δρώντων στην παγκόσμια πολιτική και οικονομική σκηνή είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των ιδεών, της κουλτούρας και των γνώσεων που υπάρχουν σε κάθε κοινωνία παρά των (υλικών) συμφερόντων. Εξάλλου, τα συμφέροντα προσδιορίζονται όχι αντικειμενικά ή σε υλική βάση αλλά ως αποτέλεσμα αξιών και ιδεολογιών. Σταθμός στην κονστρουκτιβιστική ανάλυση είναι η δουλειά του Alexander Wendt, ο οποίος το 1987 ανέδειξε το πρόβλημα φορέα-δομής (agent-structure) στη διεθνή πολιτική. Σύμφωνα με τον Wendt, οι διεθνείς δομές δεν περιορίζουν απλά τη συμπεριφορά των δρώντων (όπως παραδείγματος χάρη υποστηρίζει ο νεορεαλισμός) αλλά διαμορφώνουν τους ίδιους τους δρώντες, διαπλάθουν μαζί με την ταυτότητά τους και τα συμφέροντά τους.

Πέρα από τον κονστρουκτιβισμό, κυρίως μέσα από την κριτική των παραδοσιακών ορθολογικών προσεγγίσεων (ρεαλισμός, φιλελευθερισμός, μαρξισμός), έχουν αναπτυχθεί και άλλα νέα θεωρητικά ρεύματα εντός της ΔΠΟ. Έτσι, η φεμινιστική προσέγγιση, ο μεταμοντερνισμός, η κανονιστική θεωρία επιχειρούν να προσφέρουν μια εναλλακτική αλλά εκλεπτυσμένη προσέγγιση για την ανάλυση της ΔΠΟ. Οι ρίζες της φεμινιστικής προσέγγισης ανάγονται στην κριτική θεωρία, ενώ η ουσία της εδράζεται στον ρόλο τον οποίο κατέχουν οι γυναίκες σε έναν ανδροκρατούμενο κόσμο. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, άλλωστε, η φεμινιστική προσέγγιση έστω και εάν δεν ταυτίζεται κατ' αποκλειστικότητα με τις προσεγγίσεις και τις υποθέσεις των Διεθνών Σχέσεων, ασχολείται τόσο με τα θέματα του πολέμου όσο και με τα θέματα της ασφάλειας. Από την άλλη πλευρά, ο μεταμοντερνισμός έκανε την εμφάνισή του τη δεκαετία του 1980 για να μας τονίσει τα όρια των θεωρητικών μας υποδειγμάτων, της ύπαρξης των εννοιολογικών φυλακών μέσα στις οποίες βρισκόμαστε

εγκλωβισμένοι (Vasquez, 1995). Γι' αυτόν τον λόγο δεν συμφωνούν με την άποψη πως είναι δυνατό να ερμηνεύσουμε τις σύγχρονες εξελίξεις στην κοινωνία αντικειμενικά. Τέλος, όσον αφορά την κανονιστική θεωρία, αυτή απορρίπτει την «αντικειμενικότητα» της πραγματικότητας και θέτει ερευνητικά ερωτήματα γύρω από το «γιατί» παρά το «πώς». Όπως αναφέρει ο Brown (1992), «όταν μιλάμε για την κανονιστική θεωρία των διεθνών σχέσεων, εννοούμε τα έργα που αντιμετωπίζουν την ηθική διάσταση των διεθνών σχέσεων και τα ευρύτερα ζητήματα νοήματος και ερμηνείας που γεννιούνται στον ερευνητικό αυτό κλάδο».

5. Παγκόσμια διακυβέρνηση: ζητήματα και προσεγγίσεις

Η θεωρία έρχεται να ερμηνεύσει την κοινωνική πραγματικότητα, η οποία προφανώς δεν μένει ποτέ στάσιμη. Ιδιαίτερα στο τελευταίο μισό του 20^{ου} αιώνα, οι μεταβολές στη διεθνή σφαίρα, είτε αυτές αφορούσαν την παραγωγή είτε την ασφάλεια είτε το περιβάλλον είτε άλλους τομείς, απέκτησαν καινοφανή ταχύτητα και βάθος. Στο κεφάλαιο αυτό είδαμε πως οι μελετητές της ΔΠΟ επιχειρούν να φωτίσουν κάθε φορά μια πτυχή της διεθνούς πραγματικότητας παρέχοντας εννοιολογικά εργαλεία για την καλύτερη κατανόηση των θεμελιωδών παραγόντων και δυνάμεων που καθορίζουν την πορεία της παγκόσμιας οικονομίας.

Το θέμα της παγκόσμιας διακυβέρνησης, το πώς μπορεί να οργανωθεί η παγκόσμια πολιτική και οικονομία, είναι το κεντρικό ερώτημα που επανέρχεται στη μελέτη της ΔΠΟ, ιδιαίτερα κάθε φορά που το διεθνές σύστημα βρίσκεται σε μετάβαση ή βιώνει μια δομική κρίση, όπως ακριβώς συμβαίνει σήμερα.

Η σημαντικότερη μεταβολή στην παγκόσμια οικονομία έχει προέλθει από τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, η οποία μετέβαλε τόσο τους φορείς όσο και τις δομές εξουσίας και πλούτου. Τα κύματα παγκοσμιοποίησης, που επεκτάθηκαν σε ολόκληρο τον κόσμο, έδωσαν τη δυνατότητα στο κεφάλαιο, τα αγαθά, τα άτομα και τις ιδέες να μετακινούνται χωρίς κανείς να μπορεί να τα περιορίσει. Έστω και εάν στο θεωρητικό επίπεδο πολλές φορές η παγκοσμιοποίηση είναι αμφιλεγόμενη έννοια, η επίδρασή της στο πλαίσιο των διεθνών οικονομικών σχέσεων είναι αδιαμφισβήτητη. Παράλληλα, όμως, όσο προχωρά αυτή η νέα διαδικασία τόσο οι εξουσίες και η ισχύς των παραδοσιακών δρώντων της παγκόσμιας πολιτικής και οικονομικής σκηνής διαβρώνονται, αναδύονται νέα θέματα στις διεθνείς σχέσεις, που επιτάσσουν νέες μορφές παγκόσμιας διακυβέρνησης. Ειδικά μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, αυτές οι νέες θεσμικές καινοτομίες διαμόρφωσαν το σύγχρονο διεθνές νομισματικό και χρηματοοικονομικό καθεστώς. Ένα σημαντικό ζήτημα σε αυτό το πλαίσιο αφορά τη φύση και την επίδραση των θεσμών στην εξέλιξη και τη διαμόρφωση της νέας παγκόσμιας σκηνής. Οι θεσμοί συνδέονται άμεσα με την προσπάθεια επίλυσης και διαχείρισης των προβλημάτων που παρουσιάζονται ακόμα και σήμερα στη διεθνή σκηνή. Ασφαλώς και όπως περιγράψαμε στην αρχή κάθε προσπάθεια να εξηγηθεί ένα ζήτημα στη βάση μιας θεωρητικής προσέγγισης έχει ένα πλεονέκτημα και ένα μειονέκτημα. Το πλεονέκτημα έγκειται στο ότι στη βάση της θεωρητικής προσέγγισης μπορούμε να δομήσουμε καλύτερα τις πληροφορίες και να μη χαθούμε. Το μειονέκτημα έγκειται ακριβώς στο ότι θα πρέπει να ακολουθήσουμε συγκεκριμένη θεωρητική τροχιά λειτουργώντας αφαιρετικά και μη λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραμέτρους. Έτσι, διαφορετικές προσεγγίσεις δίνουν διαφορετικές απαντήσεις ως προς τη φύση και τη σημασία των θεσμών στην παγκόσμια οικονομία.

Πίνακας 2.3 Η αντιπαράθεση για τους θεσμούς

Ζητήματα	Θεσμική θεωρία	Ρεαλισμός	Κονστρουκτιβισμός
Συνθήκες δημιουργίας θεσμών από τα κράτη	Οι θεσμοί δημιουργούνται στη βάση αμοιβαίων οφελών (ορθολογικά υπολογιζόμενα από κράτη).	Οι θεσμοί δημιουργούνται μόνο όταν η σχετική θέση του κράτους έναντι των άλλων κρατών δεν καθίσταται δυσμενέστερη.	Οι θεσμοί δημιουργούνται ως αντανάκλαση των ταυτοτήτων και των συμφερόντων των κρατών και των ιδίων των ομάδων που διαμορφώνονται μέσω της αλληλεπίδρασης.
Η επίδραση στις διεθνείς σχέσεις	Οι θεσμοί επεκτείνουν τα οφέλη που θα προκύψουν από τη συνεργασία.	Διευκολύνουν τον συντονισμό πολιτικών και δράσεων, ωστόσο μόνο στον βαθμό που αυτό δεν αλλάζει την ισορροπία ισχύος μεταξύ των κρατών.	Οι θεσμοί ενισχύουν συγκεκριμένα μοντέλα αλληλεπίδρασης και κατοπτρίζουν νέα.

Ζητήματα	Θεσμική θεωρία	Ρεαλισμός	Κονστρουκτιβισμός
Οι επιπτώσεις στην παγκοσμιοποίηση	Οι θεσμοί είναι σε θέση να διαχειριστούν την παγκοσμιοποίηση έτσι ώστε να διασφαλίσουν τη μετάβαση σε μια πιο φιλελεύθερη οικονομία.	Οι θεσμοί διαχειρίζονται την παγκοσμιοποίηση με τρόπο που να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των κυρίαρχων και ισχυρών κρατών.	Οι μεταβαλλόμενες μορφές αλληλεπίδρασης θα αντανακλώνται στις θεσμικές αντιδράσεις απέναντι στην παγκοσμιοποίηση.

Πηγή: Ο Πίνακας στηρίζεται στο Woods (2013, σ. 448).

Αδιαμφισβήτητα, οι διεθνείς θεσμοί παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της ΔΠΟ, όμως δεν έχουν για όλους τους αναλυτές την ίδια επίδραση σε αυτήν. Σύμφωνα με τους οπαδούς της θεσμικής θεωρίας, οι διεθνείς θεσμοί συνεισφέρουν πραγματικά στην εξέλιξη των σύγχρονων οικονομιών και επεκτείνουν τα οφέλη που ενδέχεται να προκύψουν από μια ενδεχόμενη συνεργασία. Οι θεσμοί είναι σε θέση να διαχειριστούν την παγκοσμιοποίηση έτσι ώστε να διασφαλίσουν τη μετάβαση σε μια πιο φιλελεύθερη οικονομία. Σύμφωνα με τους ρεαλιστές, οι θεσμοί διευκολύνουν τον συντονισμό πολιτικών και δράσεων, ωστόσο μόνο στον βαθμό που αυτό δεν αλλάζει την ισορροπία της ισχύος μεταξύ των κρατών. Όμως, οι θεσμοί διαχειρίζονται την παγκοσμιοποίηση με τρόπο που να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των κυρίαρχων και ισχυρών κρατών, ενώ σύμφωνα με τους κονστρουκτιβιστές, οι θεσμοί ενισχύουν συγκεκριμένα μοντέλα αλληλεπίδρασης και κατοπτρίζουν νέα. Έτσι, οι μεταβαλλόμενες μορφές αλληλεπίδρασης θα αντανακλώνται στις θεσμικές αντιδράσεις. Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα στο πλαίσιο αυτό είναι η περίπτωση των περιφερειακών οργανισμών, η οποία θα γίνει αντικείμενο μελέτης σε άλλο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου. Ο περιφερισμός (regionalism) είναι ουσιαστικά ένα είδος πολυ-επίπεδης διακυβέρνησης στη διεθνή σκηνή, ο οποίος έρχεται σε αντίθεση με τους διεθνείς θεσμούς εξαιτίας των φόβων των κρατών ότι αυτοί (οι θεσμοί δηλαδή) επηρεάζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τα ισχυρά κράτη.

Στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, τα θέματα της διεθνούς ασφάλειας (κυρίως λόγω Ψυχρού Πολέμου) και της οικονομικής παγκοσμιοποίησης παρέμειναν στην κορυφή των θεμάτων της πολιτικής οικονομίας των διεθνών σχέσεων, ενώ η ανάπτυξη διεθνών οργανισμών για τη ρύθμισή τους δημιούργησε ένα σύνθετο διεθνές θεσμικό περιβάλλον. Νέα θέματα, ωστόσο, όπως η βιωσιμότητα και η προστασία του περιβάλλοντος από την ανθρώπινη οικονομική δραστηριότητα, οι μη συμβατικές μορφές απειλών για την ασφάλεια και η διεθνής τρομοκρατία, οι παγκόσμιες εισοδηματικές ανισότητες, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, καθώς και η ανάδειξη μιας παγκόσμιας «κοινωνίας πολιτών» απέκτησαν όλο και πιο κεντρικό ρόλο στην ατζέντα της ΔΠΟ. Το μεταπολεμικό σύστημα, έτσι όπως δημιουργήθηκε για να ρυθμίσει την παγκόσμια οικονομία, δείχνει σήμερα να είναι ανεπαρκές για να απαντήσει στις νέες προκλήσεις, είτε αυτές προέρχονται από το χρηματοπιστωτικό σύστημα με τις έντονες και συχνές πλέον κρίσεις του είτε προέρχονται από την απειλή της «διεθνούς τρομοκρατίας». Ένα νέο πλαίσιο παγκόσμιας διακυβέρνησης μοιάζει να διαμορφώνεται, τα βασικά χαρακτηριστικά του οποίου δεν έχουν ακόμα παγιωθεί.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Baylis, J.S. & Owens, P. (2013). *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Brown, C. (1992). *International Relations Theory. New Normative Approaches*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Carr, E.H. (1946). *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. New York: St. Martin's Press.
- Cohn, T. (2009). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Donnelly, J. (2004). *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frankel, B. (1996). *Roots of Realism*. London: Frank Cass.
- Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, 16, σσ. 3-18.
- Gilpin, R. (1996). No One Loves a Political Realist. *Security Studies*, 5 (Spring), σσ. 3-26.
- Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Gilpin, R. (2007). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Η διεθνής οικονομική τάξη*. 6η έκδοση. Αθήνα: Ποιότητα.
- Jervis, R. (1988). Realism, Game Theory, and Cooperation. *World Politics*, 40(3), σσ. 317-349.
- Keohane, R. O. (1986). Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond. Στο Keohane, R. (Ed.). *Neo-Realism and Its Critics*. New York: Columbia University Press.
- Keohane, R.O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Kindleberger, C. (1973). *The World in Depression, 1929-1939*. Berkeley: University of California Press.
- Krugman, P.R. (1991). *Geography and trade*. Cambridge, Mass: Leuven University Press, M.I.T. Press.
- Krugman, P.R. (1998). *The Role of Geography in Development*. Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics (Washington, D.C., April 20-21, 1998).
- Mearsheimer, J.J. (1994/95). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19, σσ. 5-49.
- Morgenthau, H.J. (1954). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- O'Brien, R. (1992). *Global Financial Integration: The End of Geography*. London: Printer.
- O'Brien, R. & Williams, M. (2013). *Global Political Economy*. 4th ed. New York: Palgrave Macmillan.
- Puchala, D. (1971). Of Blind Men, Elephants and International Integration. *Journal of Common Market Studies*, 10(2), σσ. 267-284.
- Ροβολής, Α. (2004). Είναι «οικονομική» η οικονομική ανάλυση του χώρου; Περιφερειακή επιστήμη, οικονομική γεωγραφία και «γεωγραφικά οικονομικά». *Αειχώρος*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 30(1), σσ. 80-101.
- Ruggie, J.G. (1982). International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Order. *International Organization*, 36.
- Schwarzenberger, G. (1951). *Power Politics: An Introduction to the Study of International Relations and Post-war Planning*. London: J. Cape.
- Schweller, R.L. (1997). New Realist Research on Alliance: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition. *American Political Science Review*, 91 (December), σσ. 927-930.
- Smith, M.J. (1986). *Realist Thought from Weber to Kissinger*. Rouge: Baton Louisiana State University Press.
- Steans, J., Pettiford, L., Diez, T., & El-Anis, I. (2010). *An Introduction to International Relations Theory. Perspectives and Themes*. London: Pearson.
- Stoker, G. (1995). Introduction. Στο Marsh, D. & Stoker, C. (Ed.). *Theory and Method in Political Science*. Basingstoke: MacMillan.
- Strange, S. (1994). *States and Markets*. London: Pinter.
- Vasquez, J. (1995). The Post-Positivist Debate. Στο Booth, K. & Smith, S. (Ed.). *International Relations Theory Today*. Cambridge: Polity Press.
- Viotti, P.R. & Kauppi, M.V. (2012). *International Relations Theory*. New York: Pearson Education.
- Waltz, K.N. (1979). *Theory of International Politics*. New York: Random House.
- Wayman, F.W. & Diehl, P.F. (1994). Realism Reconsidered: The Realpolitik Framework and its Basic Propositions. Στο Wayman, F.W. & P.F. Diehl (Ed.). *Reconstructing Realpolitik*. Ann Arbor: University

of Michigan Press.

Wendt, A. (1987). The agent-structure problem in international relations theory. *International Organisation*, 41(3), σσ. 335-370.

Woods, N. (2013). Η Διεθνής Πολιτική Οικονομία στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης. Στο Baylis, J.S. & Owens, P. (Επιμ.). *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Φρίντμαν, Τ. (2007). *Ο κόσμος είναι επίπεδος. Σύντομη Ιστορία του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Ωκεανίδα.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερώτηση 2.1 Ποιες είναι οι βασικές αρχές των κύριων θεωρητικών προσεγγίσεων της ΔΠΟ;

Ερώτηση 2.2 Τι είναι ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός;

Ερώτηση 2.3 Τι είναι η Νέα Οικονομική Γεωγραφία;

Ερώτηση 2.4 Ποια η σημασία της θεσμικής προσέγγισης;

Ερώτηση 2.5 Πώς ερμηνεύεται η διεθνής συνεργασία και σταθερότητα υπό το πρίσμα της ηγεμονικής σταθερότητας και της θεωρίας των καθεστώτων;

Κεφάλαιο 3

Διεθνείς εμπορικές σχέσεις

Σύνοψη

Αντικείμενο του κεφαλαίου είναι οι διεθνείς εμπορικές σχέσεις, όπως διαμορφώθηκαν μεταπολεμικά. Το κεφάλαιο ξεκινά με τη συζήτηση για τη σημασία του διεθνούς εμπορίου στην οικονομική ανάπτυξη παρουσιάζοντας διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις. Στη συνέχεια εστιάζει στη δυναμική των εμπορικών σχέσεων στη μεταπολεμική περίοδο, στις αρχές με βάση τις οποίες διεξάγεται το εμπόριο σήμερα, ενώ παρουσιάζεται το θεσμικό πλαίσιο που ρυθμίζει τις διεθνείς συναλλαγές κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στον ρόλο της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ) και του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ).

1. Η σημασία του διεθνούς εμπορίου

Διεθνές ή παγκόσμιο εμπόριο είναι το σύνολο του εξωτερικού εμπορίου όλων των χωρών σε μια χρονική περίοδο (συνήθως ένα έτος). Το εμπόριο διακρίνεται μεταξύ του εμπορίου αγαθών και του εμπορίου υπηρεσιών. Ανέκαθεν οι κοινωνίες συναλλάσσονταν, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο. Ως βασικός λόγος ύπαρξης του διεθνούς εμπορίου θεωρείται η έλλειψη αυτάρκειας των κρατών, η οποία αναγκάζει τα κράτη να προμηθεύονται ό,τι δεν μπορούν να παράγουν προκειμένου να ικανοποιούν τις ανάγκες των πολιτών τους. Ωστόσο, σήμερα οι χώρες συναλλάσσονται όχι μόνο για να ανταποκριθούν καλύτερα στο διαρκές πρόβλημα της στενότητας αγαθών αλλά και για να εκμεταλλευτούν συγκριτικά πλεονεκτήματα που διαθέτουν στην παραγωγική διαδικασία ή για να ωφεληθούν από οικονομίες κλίμακας..

Πλαίσιο 3.1 Είδη διεθνούς εμπορίου

Το διεθνές εμπόριο διακρίνεται σε:

- α) Διακλαδικό εμπόριο, το οποίο αφορά την ανταλλαγή προϊόντων που ανήκουν σε διαφορετικό παραγωγικό κλάδο. Το διακλαδικό εμπόριο αντανακλά το συγκριτικό πλεονέκτημα και την εξειδίκευση μιας χώρας στην παραγωγή κάποιων αγαθών, και οδηγεί σε ανταλλαγές προϊόντων διαφορετικών κλάδων μεταξύ των χωρών. Καθώς οδηγεί στην εξειδίκευση μιας χώρας (ωφελώντας τους κατόχους των παραγωγικών συντελεστών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή και συμβάλλοντας συνεπώς στη συρρίκνωση ή τη διεύρυνση κάποιων κλάδων), δημιουργεί ισχυρά αναδιανεμητικά αποτελέσματα.
- β) Ενδοκλαδικό εμπόριο, το οποίο αφορά την ανταλλαγή προϊόντων που ανήκουν στον ίδιο παραγωγικό κλάδο. Το ενδοκλαδικό εμπόριο αντανακλά τις οικονομίες κλίμακας και τις ανάγκες της ζήτησης που οδηγούν τις χώρες να εμπορεύονται διαφοροποιημένα προϊόντα του ίδιου κλάδου.

Ένα από τα κεντρικά ζητήματα που έχουν απασχολήσει τους μελετητές της διεθνούς πολιτικής οικονομίας είναι η σχέση ελεύθερου εμπορίου, ευημερίας και ειρήνης. Ο θεμελιωτής της πολιτικής οικονομίας και του κλασικού φιλελευθερισμού, Adam Smith, καθώς και ο David Ricardo, θεμελιωτής της θεωρίας του διεθνούς εμπορίου, ανέπτυξαν την ιδέα του εμπορίου ως πηγής ευημερίας και μέχρι σήμερα οι παραδοχές τους περί της σημασίας του ελεύθερου εμπορίου για την ανάπτυξη μιας χώρας εξακολουθούν να παραμένουν ισχυρές και να έχουν απήχηση. Στις ιδέες αυτές βασίστηκε εξάλλου η ανοικοδόμηση του μεταπολεμικού διεθνούς εμπορικού συστήματος. Οι θιασώτες του ελεύθερου εμπορίου θεωρούσαν ότι ο λόγος που κάποιες κοινωνίες ευημερούσαν ήταν ακριβώς λόγω του εμπορίου. Μέσα στον χρόνο, ωστόσο, η ιδέα του ελεύθερου εμπορίου έχει αμφισβητηθεί από τον мерκαντισμό, τον κομμουνισμό και τον προστατευτισμό. Ωστόσο, κατά τον 20^ο αιώνα, βρήκε μεγάλη απήχηση μεταξύ τόσο των οικονομολόγων όσο και των πολιτικών. Το 1918, ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Woodrow Wilson συμπεριέλαβε την προώθηση των ελεύθερων αγορών στα 14 σημεία του για τη διαχείριση της παγκόσμιας ειρήνης καλώντας για την απόσυρση των οικονομικών εμποδίων και την εγκαθίδρυση όρων για την ισότητα στο διεθνές εμπόριο.

Αν και τα κράτη επιδιώκουν να επωφελούνται από το διεθνές εμπόριο, συχνά λαμβάνουν μέτρα προστασίας απέναντι στις δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς. Η Βρετανία έπαιξε σημαντικό ρόλο στην προώθηση του ελεύθερου εμπορίου τον 19^ο αιώνα, όταν άνοιξε τα σύνορά της για εισαγωγές τροφίμων με την κατάργηση των Νόμων για τα Σιτηρά το 1846 και μείωσε γενικότερα τους εισαγωγικούς δασμούς της. Από τη δεκαετία του

1870, ωστόσο, καθώς η ηγεμονία της Βρετανίας είχε αρχίσει να φθίνει, αυξήθηκαν τα προστατευτικά μέτρα στο εμπόριο, τα οποία μάλιστα ενέτεινε η κρίση του 1873-1836. Μέχρι τότε έστω και για τρεις δεκαετίες, υπήρξε η κλασική εποχή του ελεύθερου εμπορίου και του laissez-faire. Τα επόμενα χρόνια, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και εξαιτίας του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, επήλθε το σταδιακό κλείσιμο των δρόμων του ελεύθερου εμπορίου και της ελεύθερης αγοράς. Ακόμη και μετά την περίοδο της Μεγάλης Ύφεσης το 1930, το ελεύθερο εμπόριο αντιμετώπιζε σοβαρούς περιορισμούς. Με το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, το εμπόριο άρχισε πάλι να φιλελευθεροποιείται με τόσο γρήγορους ρυθμούς, που ξεπέρασε ακόμη και τους ρυθμούς μεγέθυνσης των εθνικών οικονομιών. Αυτό έγινε λόγω της ρύθμισης των διεθνών συναλλαγών μέσω της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ) και των άλλων θεσμών του Bretton Woods αλλά και λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων που μείωσαν δραστικά το κόστος μεταφορών των προϊόντων. Παρόλο που η φιλελευθεροποίηση του διεθνούς εμπορίου υποστηρίχτηκε ενεργά από την αμερικανική ηγεσία, οι ΗΠΑ επανέφεραν στο προσκήνιο τον νεοπροστατευτισμό, κυρίως μέσω μη δασμολογικών φραγμών, όπως για παράδειγμα με «εκούσιους περιορισμούς στις εξαγωγές».

Η σημασία του ελεύθερου εμπορίου γίνεται προφανής εάν παρουσιάσουμε με συνοπτικό τρόπο τα πλεονεκτήματα και τα οφέλη που αποκομίζουμε από αυτό. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια πως δεν υπάρχουν επικριτικές αναλύσεις για πολλά από αυτά τα πλεονεκτήματα, αλλά πως στις περισσότερες των περιπτώσεων το ελεύθερο εμπόριο έχει συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη και μεγέθυνση τόσο των εθνικών οικονομιών όσο και της διεθνούς παραγωγής. Στα οφέλη του ελεύθερου εμπορίου περιλαμβάνονται η διάδοση της τεχνολογίας, η αύξηση του ανταγωνισμού, η μείωση των τιμών των προϊόντων, η διεύρυνση των επιλογών του καταναλωτή και η εθνική αποδοτικότητα σε συγκεκριμένους τομείς παραγωγής.

Πλαίσιο 3.2 Τα οφέλη του διεθνούς εμπορίου

Ποικιλία αγαθών: Καθώς τα αγαθά που παράγονται διαφέρουν από χώρα σε χώρα, το ελεύθερο εμπόριο επιτρέπει στους καταναλωτές να έχουν πρόσβαση σε μεγαλύτερη ποικιλία αγαθών.

Χαμηλότερο κόστος: Καθώς τα περισσότερα αγαθά παράγονται με χαμηλότερο κόστος όταν διευρύνεται η παραγωγή (δηλαδή ισχύουν οι οικονομίες κλίμακας), το ελεύθερο εμπόριο συμβάλλει ακριβώς στη μείωση του κόστους παραγωγής αφού αυξάνει το μέγεθος των αγορών και επιτρέπει στους παραγωγούς να εκμεταλλευτούν τις οικονομίες κλίμακας.

Αυξημένος ανταγωνισμός: Το άνοιγμα του εμπορίου περιορίζει τη δυνατότητα μιας επιχείρησης να λειτουργήσει μονοπωλιακά και να επιβάλει τιμές. Αντίθετα, επιτρέπει την είσοδο ανταγωνιστικών επιχειρήσεων και τη μείωση των τιμών των αγαθών.

Αύξηση της ροής τεχνολογίας και ιδεών: Καθώς το εμπόριο ενσωματώνει και τεχνολογικές εξελίξεις, η ελεύθερη διεξαγωγή του επιτρέπει την κυκλοφορία της τεχνολογίας και των ιδεών που ενυπάρχουν σε αυτό.

Πηγή: Mankiw & Taylor (2011, σ. 327).

2. Θεωρίες διεθνούς εμπορίου

Το σπουδαίο έργο του Adam Smith, *Ο Πλούτος των Εθνών*, που γράφτηκε το 1776, αποτελεί μία από τις κορυφαίες συνεισφορές στο ελεύθερο εμπόριο. Το εμπόριο κατά τον Smith έχει οφέλη για τις οικονομίες όταν διεξάγεται με βάση το απόλυτο πλεονέκτημα, σύμφωνα με το οποίο τα κράτη εξειδικεύονται στα αγαθά που παράγουν αποδοτικότερα και στη συνέχεια τα ανταλλάσσουν. Πέρα από την πραγματεία του Adam Smith, σημαντική προσφορά στη θεωρία για το ελεύθερο εμπόριο και στην κατανόηση της λειτουργίας της οικονομίας είναι αυτή του φιλοσόφου David Hume *Περί εμπορικού ισοζυγίου* (1758). Αυτός όμως που πραγματικά έχει συνεισφέρει στην κατανόηση των νόμων λειτουργίας του εμπορικού συστήματος δεν είναι άλλος από τον Βρετανό οικονομολόγο David Ricardo. Το έργο του David Ricardo *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας* εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1817. Παρόλο που έχουν περάσει σχεδόν δύο αιώνες, οι ιδέες και η συνεισφορά του Ricardo στην κατανόηση της λειτουργίας του εμπορικού συστήματος παραμένει επίκαιρη. Ουσιαστικά, η λογική του διεθνούς εμπορίου παραμένει αναλλοίωτη και τα οικονομικά υποδείγματα που αναπτύχθηκαν τους τελευταίους δύο αιώνες συνεχίζουν να είναι αποτελεσματικά στην κατανόηση των κανόνων λειτουργίας του διεθνούς εμπορίου.

Κύρια συνεισφορά του David Ricardo ήταν η εισαγωγή και η κατανόηση της έννοιας του συγκριτικού πλεονεκτήματος (Mankiw & Taylor, 2011, σσ. 109-124). Σύμφωνα με τον Ricardo, το εμπόριο μεταξύ δύο χωρών μπορεί να είναι επωφελές και για τις δύο χώρες, εάν κάθε χώρα εξάγει τα προϊόντα στα οποία έχει

συγκριτικό πλεονέκτημα. Αυτό συμβαίνει γιατί το διεθνές εμπόριο είναι το αποτέλεσμα των διαφορών παραγωγικότητας και εργασίας, στοιχείων που περιλαμβάνονται στο ρικαρδιανό υπόδειγμα. Η συνεισφορά του Ricardo στην απελευθέρωση και την ανάπτυξη των εμπορευματικών ροών σε ολόκληρο τον κόσμο ήταν τεράστια. Αυτό συνέβαινε γιατί εάν μια χώρα εξειδικευόταν στην παραγωγή του προϊόντος στο οποίο έχει συγκριτικό πλεονέκτημα, τότε αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής. Από την παραπάνω συζήτηση, είναι προφανές πως ο Adam Smith και ο David Ricardo είχαν υποστηρίξει ότι το φιλελεύθερο εμπορικό σύστημα σχετίζεται άμεσα με μια διαδικασία όπου τα κράτη βάσει της ολοκληρωτικής τους συμμετοχής στο διεθνές εμπόριο, θα κατέληγαν στη φάση της εθνικής εξειδίκευσης στην παραγωγή προϊόντων. Στη βάση αυτής της συζήτησης, η αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος θα επέφερε πολύ μεγαλύτερη σταθερή και μακροχρόνια οικονομική ευημερία. Από την άλλη, εάν τα κράτη συνέχιζαν στις πολιτικές προστατευτισμού, θα έχαναν τα σπουδαία οφέλη του ελεύθερου εμπορίου.

Στο ρικαρδιανό υπόδειγμα, ωστόσο, μοναδικός συντελεστής παραγωγής είναι η εργασία. Τι γίνεται στην περίπτωση που το διεθνές εμπόριο επηρεάζεται από τις διαφορές στις πλουτοπαραγωγικές πηγές, όπως είναι για παράδειγμα η γη, το κεφάλαιο και ο ορυκτός πλούτος των χωρών; Την ιδέα αυτή, που είναι γνωστή ως θεωρία των αναλογιών των συντελεστών παραγωγής ή θεώρημα των Heckscher-Ohlin (H-O), ανέπτυξαν για πρώτη φορά οι Σουηδοί οικονομολόγοι Eli Heckscher και Bertil Ohlin στις δεκαετίες 1920 και 1930. Το υπόδειγμα των Heckscher-Ohlin εισάγει εκτός του παραγωγικού συντελεστή εργασία και άλλους συντελεστές, όπως η γη και το κεφάλαιο. Η θεωρία H-O αναφέρει πως το διεθνές εμπόριο σχετίζεται με την αλληλεπίδραση των αναλογιών στις οποίες είναι διαθέσιμοι οι παραγωγικοί συντελεστές στις διάφορες χώρες και στην αναλογία στην οποία χρησιμοποιούνται για την παραγωγή διαφορετικών αγαθών (Krugman & Obstfeld, 2009, σ. 54). Έτσι, τα πιο πλούσια σε κεφάλαιο κράτη θα εξειδικευτούν στην παραγωγή και την εξαγωγή αγαθών εντάσεως κεφαλαίου, ενώ τα λιγότερα αναπτυγμένα κράτη με αφθονία εργασίας θα εξειδικευτούν στην παραγωγή αγαθών εντάσεως εργασίας. Οι προϋποθέσεις στις οποίες βασίζεται το υπόδειγμα είναι ότι: α) σε κάθε χώρα οι συντελεστές παραγωγής μετακινούνται ελεύθερα μεταξύ των κλάδων, β) οι διάφοροι κλάδοι χαρακτηρίζονται από διαφορετικές απαιτήσεις ως προς τους παραγωγικούς συντελεστές, γ) οι χώρες είναι προικισμένες με διαφορετικές αναλογίες παραγωγικών συντελεστών, δ) η τεχνολογία είναι ίδια για κάθε χώρα, και ε) οι προτιμήσεις των καταναλωτών είναι ίδιες σε κάθε χώρα. Με βάση τα παραπάνω, η θεωρία των H-O καταλήγει στα ίδια συμπεράσματα του νεοκλασικού υποδείγματος ως προς τις επιδράσεις του εμπορίου στη σύνθεση της παραγωγής της κατανάλωσης, καθώς και στις αμοιβές των συντελεστών παραγωγής. Έτσι, η θεωρία (Αλογοσκούφης, 2013, σσ. 108-109):

- προβλέπει ότι η διάρθρωση του διεθνούς εμπορίου αντανάκλα τη σχετική διαθεσιμότητα των συντελεστών στις διάφορες χώρες – οι χώρες εξάγουν αγαθά για την παραγωγή των οποίων έχουν διαθεσιμότητα παραγωγικών συντελεστών,
- προβλέπει ότι η απελευθέρωση του εμπορίου ευνοεί τον συντελεστή που είναι σε διαθεσιμότητα, ενώ επιδρά αρνητικά σε αυτόν που είναι περιορισμένος,
- αναμένει ότι, υπό προϋποθέσεις, οι αμοιβές των συντελεστών παραγωγής εξισώνονται μεταξύ των χωρών που συμμετέχουν στο διεθνές εμπόριο.

Το 1941, οι Paul Samuelson και Wolfgang Stolper, βασιζόμενοι στο θεώρημα H-O, υποστήριξαν ότι το ελεύθερο εμπόριο ωφελεί τους παραγωγικούς συντελεστές που βρίσκονται σε αφθονία και ζημιώνει εκείνους που είναι σε στενότητα. Έτσι, εξήγησαν γιατί κάποια εγχώρια οικονομικά συμφέροντα είναι πιο προστατευτικά, ενώ άλλα είναι πιο ανοικτά στο διεθνές εμπόριο.

Οι παραπάνω θεωρίες ασκούν μέχρι σήμερα μεγάλη επίδραση στο διεθνές εμπόριο παρά τις αδυναμίες τους. Αν και η συνεισφορά τους είναι σημαντική στην κατανόηση της δυναμικής και των επιπτώσεων του διεθνούς εμπορίου, δεν μπορούν να εξηγήσουν επαρκώς μία από τις κυρίαρχες τάσεις, αυτή του ενδο-κλαδικού, ενδο-εταιρικού εμπορίου. Επίσης, το θεώρημα H-O στηρίζεται στην παραδοχή της πλήρους κινητικότητας των συντελεστών παραγωγής μεταξύ χωρών, η οποία δεν είναι ρεαλιστική, τουλάχιστον ως προς το βραχυχρόνιο διάστημα. Άλλες αδυναμίες του θεωρήματος είναι η δυσκολία να αποδειχθεί εμπειρικά η εξίσωση των αμοιβών των παραγωγικών συντελεστών μεταξύ των χωρών, ενώ δεν είναι ρεαλιστική ούτε η παραδοχή περί ίδιας τεχνολογίας σε όλες τις χώρες. Άλλες σημαντικές διαστάσεις του εμπορίου, όπως το κόστος μεταφοράς και η γεωγραφική απόσταση, δεν λαμβάνονται επίσης υπόψη (Αλογοσκούφης, 2013, σ. 125).

Μία από τις πλέον ισχυρές θεωρίες, η οποία προέρχεται από τη ρεαλιστική προσέγγιση, είναι η **θεωρία του στρατηγικού εμπορίου**. Η θεωρία αυτή δίνει έμφαση στο συγκριτικό πλεονέκτημα (το οποίο ονομάζει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα), αλλά το συνδυάζει με τη βιομηχανική στόχευση. Η θεωρία του στρατηγικού εμπορίου αποκλίνει από τις φιλελεύθερες ερμηνείες, καθώς θεωρεί αναγκαία την κρατική παρέμβαση για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας. Ιδιαίτερα στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και

της τεχνολογίας, η συμβολή του κράτους θεωρείται καθοριστική, όπως δείχνουν οι περιπτώσεις των νεοβιομηχανοποιημένων οικονομιών της Νοτιοανατολικής Ασίας.

3. Η εξέλιξη των εμπορικών συναλλαγών στη μεταπολεμική περίοδο

Η Διάσκεψη του Bretton Woods (1944) έπαιξε τον πιο καθοριστικό ρόλο, τόσο στο μεταπολεμικό εμπορικό καθεστώς που δημιουργήθηκε όσο και στην εξέλιξη των εμπορικών συναλλαγών. Το ερώτημα που τέθηκε ήταν το εξής: Θα πρέπει οι ροές εμπορίου να φιλελευθεροποιηθούν; Επωφελούνται ή όχι τα κράτη από το ελεύθερο εμπόριο; Ακόμα και εάν ωφελούνται, ποια κράτη ωφελούνται περισσότερο; Από αυτές τις ερωτήσεις μπορούμε να καταλάβουμε τελικά πως το ζήτημα της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου δεν ήταν αποκλειστικά οικονομικό ζήτημα. Στην ουσία έκρυβε πολλά στοιχεία τα οποία μπορούν καλύτερα να ερμηνευτούν υπό το πρίσμα της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας. Οι ΗΠΑ, εξαιτίας της βιομηχανικής υπεροχής τους έναντι των άλλων, επεδίωκαν την εξάλειψη των φραγμών στις ροές εμπορίου, κυρίως των βιομηχανικών προϊόντων. Από την άλλη πλευρά, οι Βρετανοί, έστω και εάν οι αρχές του ελεύθερου εμπορίου ήταν μέρος της ιδεολογικής τους ταυτότητας, δεν ήθελαν με κανένα τρόπο να χάσουν στο διαπραγματευτικό παιχνίδι. Παρ' όλες τις αντικρουόμενες απόψεις, όλες οι πλευρές συμφώνησαν στην αποδοχή της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ).

Η ΓΣΔΕ παρείχε τους κανόνες για τη διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου από το 1948 έως το 1994, όταν και συμφωνήθηκε η δημιουργία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ). Η ΓΣΔΕ δημιουργήθηκε με κύριο στόχο την αύξηση των εμπορικών ροών παγκόσμια, δημιουργώντας το πλαίσιο για τη δημιουργία ενός πιο ελεύθερου και πιο δίκαιου εμπορικού συστήματος μέσω της σταδιακής κατάργησης των εμποδίων που το παρακωλύουν. Ωστόσο, η αρχική πρόθεση των συμμετεχόντων στις διαπραγματεύσεις του Bretton Woods ήταν μάλλον να δώσουν τη δυνατότητα να δημιουργηθεί ένας οργανισμός ο οποίος θα ήταν υπεύθυνος για το παγκόσμιο εμπορικό σύστημα και ο οποίος στην ουσία θα ερχόταν να προστεθεί στους υπόλοιπους δύο οργανισμούς που είχαν δημιουργηθεί εκείνη την περίοδο, την Παγκόσμια Τράπεζα, που ήταν υπεύθυνη για την ανοικοδόμηση των οικονομιών που είχαν καταστραφεί από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) για τη διακυβέρνηση του διεθνούς νομισματικού συστήματος.

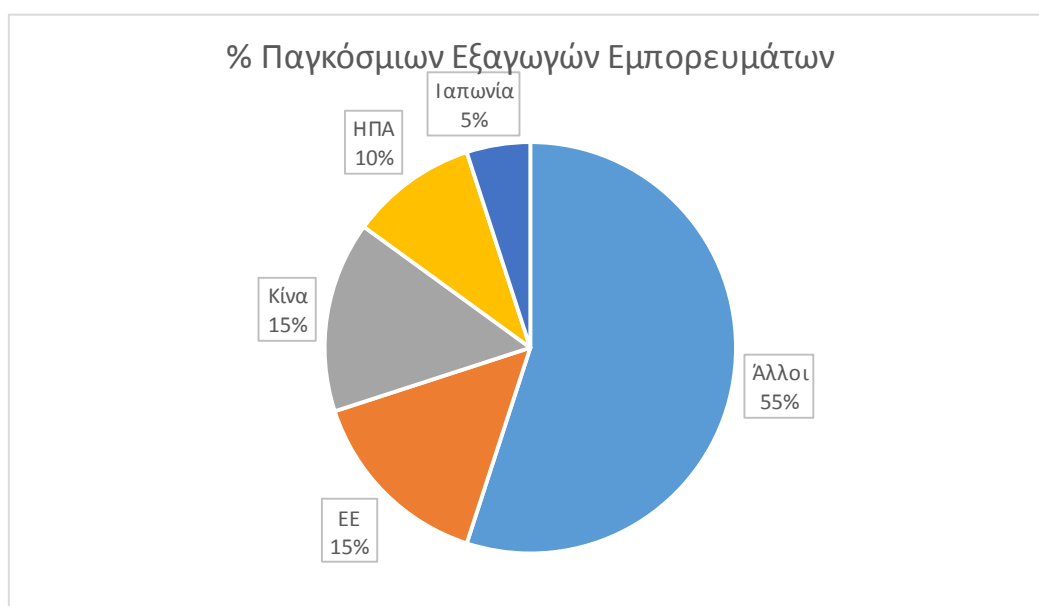
Οι αρχικές δασμολογικές και εμπορικές συμφωνίες που συμφωνήθηκαν από τα 23 πρώτα ιδρυτικά μέλη περιλάμβαναν μια δέσμη εμπορικών κανόνων και 45.000 δασμολογικές παραχωρήσεις, που επηρέαζαν περίπου το ένα πέμπτο του παγκόσμιου εμπορίου, συνολικής αξίας 10 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Αυτές οι πρώτες δασμολογικές παραχωρήσεις τέθηκαν σε ισχύ στις 30 Οκτωβρίου 1949 μέσω ενός πρωτοκόλλου προσωρινής δήλωσης. Μία από τις διατάξεις της ΓΣΔΕ υποχρέωνε τα πρώτα 23 κράτη-μέλη να δεχτούν κάποιους από τους εμπορικούς κανόνες του σχεδίου. Όμως αυτή η αποδοχή θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί όσο πιο γρήγορα γινόταν στη βάση του εθελοντικού χαρακτήρα της συμφωνίας, έτσι ώστε να προστατευτεί η αξία των δασμολογικών παραχωρήσεων που είχαν συμφωνηθεί. Στην ουσία, η ΓΣΔΕ παρέμεινε, έπειτα και από την απόρριψη του Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου από την αμερικανική Γερουσία, μέχρι και το 1995, την ημερομηνία ίδρυσης του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) – η μόνη πολυμερής πράξη που καθόριζε το πλαίσιο αρχών και κανόνων του διεθνούς εμπορίου.

Η επιτυχία της ΓΣΔΕ για πάνω από 47 χρόνια στην προώθηση και την απελευθέρωση μεγάλου μέρους του παγκόσμιου εμπορίου είναι αναμφισβήτητη. Οι εισαγωγικοί δασμοί μειώθηκαν σημαντικά και στις ανερχόμενες μεγάλες οικονομίες, όπως στην Κίνα, από 19,8% το 1996 σε 4,7% το 2012. Την ίδια περίοδο, η μείωση στην Ινδία ήταν από 20,1% σε 7,0% και στη Βραζιλία από 13,8% σε 10,0%. Οι συνεχείς μειώσεις των δασμών συνέβαλαν ώστε να κρατηθεί σε πολύ υψηλά ποσοστά η αύξηση του παγκόσμιου εμπορίου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 και του 1960 – περίπου 8% ετησίως κατά μέσο όρο. Όμως, εξαιτίας του εθελοντικού χαρακτήρα των συμφωνιών, η ΓΣΔΕ, ενώ αποδείχτηκε πάρα πολύ πετυχημένη σχετικά με την απελευθέρωση του εμπορίου και την ενδυνάμωση των εμπορικών διαπραγματεύσεων, ήταν μάλλον ένα διαπραγματευτικό φόρουμ με περιορισμένη εξουσία και αρμοδιότητες παρά ένας οργανισμός ο οποίος θα μπορούσε κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις να θεσπίσει κανόνες εμπορίου (Gilpin, 2007). Επιπλέον, όπως ο Gilpin υποστηρίζει, η ΓΣΔΕ δεν είχε ούτε την αρμοδιότητα να ασχοληθεί με σημαντικές πτυχές του εμπορίου όπως με τις τελωνειακές ενώσεις και τις άλλες προτιμησιακές εμπορικές διευθετήσεις. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι αρμοδιότητες επίλυσης των εμπορικών διαφορών που προέκυπταν ανάμεσα στα κράτη δεν μπορούσαν να επιλυθούν από τη ΓΣΔΕ.

Παρ' όλα τα μειονεκτήματα και το περιορισμένο πεδίο δράσης της, η ΓΣΔΕ συνεισέφερε πραγματικά στην εξάλειψη των φραγμών που είχαν επιβληθεί στο διεθνές εμπόριο όλες τις προηγούμενες δεκαετίες και μέσω αυτής της συμφωνίας πραγματοποιήθηκε το πρώτο βήμα για την καθιέρωση σημαντικών κανόνων στο διεθνές

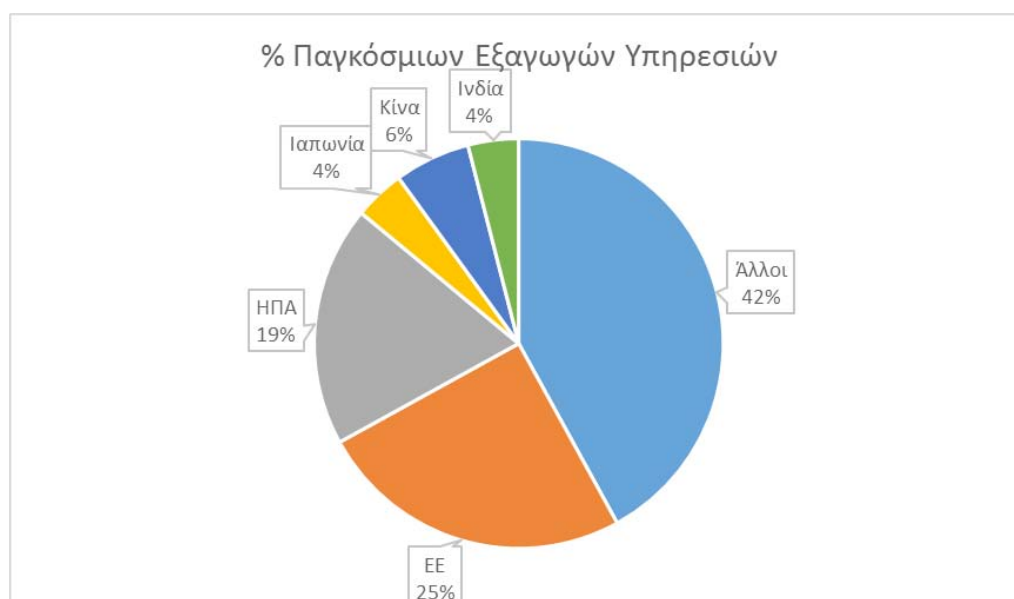
εμπόριο, οι οποίοι περιορίσαν την πιθανότητα δημιουργίας εμπορικών διενέξεων ανάμεσα στα κράτη. Μέσω της ΓΣΔΕ προωθήθηκε και εξασφαλίστηκε η απελευθέρωση μεγάλης μερίδας του διεθνούς εμπορίου. Επίσης, οι συνεχείς μειώσεις των δασμών, εξαιτίας της εφαρμογής της ΓΣΔΕ, συνέβαλαν στη δημιουργία υψηλών ποσοστών αύξησης του παγκόσμιου εμπορίου κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Η δυναμική της απελευθέρωσης του εμπορίου συνέβαλε στο να εξασφαλιστεί ότι η ανάπτυξη του εμπορίου θα βοηθούσε άμεσα στην αύξηση του παγκόσμιου ΑΕΠ. Έτσι, το πολυμερές εμπορικό σύστημα αναγνωρίστηκε ως άγκυρα για την ανάπτυξη και ως ένα μέσο των οικονομικών και εμπορικών μεταρρυθμίσεων. Όμως, τις αμέσως επόμενες δεκαετίες, σύμφωνα με τον ΠΟΕ, η επιτυχία της ΓΣΔΕ για τη μείωση των τιμών σε τόσο χαμηλό επίπεδο, σε συνδυασμό με τις συνθήκες οικονομικής ύφεσης, που εμφανίστηκαν τη δεκαετία του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οδήγησε τις κυβερνήσεις να επινοήσουν άλλες μορφές προστασίας (υψώνοντας μη δασμολογικούς φραγμούς). Τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και η ύφεση της παγκόσμιας οικονομίας οδήγησαν τις κυβερνήσεις στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική να επιδιώξουν διμερείς συμφωνίες με τους ανταγωνιστές για τη διατήρηση των κεκτημένων τους στο εμπόριο γεωργικών προϊόντων. Όλες οι παραπάνω συνθήκες υποβάθμισαν τη σημασία, την αξιοπιστία και την αποτελεσματικότητα της ΓΣΔΕ.

Διάγραμμα 3.1 Μεγαλύτερες εμπορικές δυνάμεις (Εξαγωγές εμπορευμάτων, 2013)

Πηγή: Με βάση στοιχεία ΠΟΕ, Eurostat.

Διάγραμμα 3.2 Μεγαλύτερες εμπορικές δυνάμεις (Εξαγωγές υπηρεσιών, 2013)

Πηγή: Με βάση στοιχεία ΠΟΕ, Eurostat.

4. Το θεσμικό πλαίσιο του εμπορικού συστήματος

Η ΓΣΔΕ επικυρώθηκε από 23 κράτη το 1947, και προέβλεπε ότι τα συμβαλλόμενα μέρη της συμφωνίας θα εφάρμοζαν συγκεκριμένους, συμφωνημένους κανόνες για το ελεύθερο εμπόριο και τους δασμούς. Η ΓΣΔΔ ρύθμισε για σχεδόν 50 χρόνια το διεθνές εμπόριο, έως ότου οι προσδοκίες για τη δημιουργία ενός Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου πραγματοποιήθηκαν με τη σύστασή του το 1995. Η πρώτη προσπάθεια για τη δημιουργία ενός Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου (ΔΟΕ), όπως προβλεπόταν από τη Χάρτα της Αβάνας, που υπεγράφη τον Μάρτιο του 1948, και ο οποίος θα αντικαθιστούσε την προσωρινή ΓΣΔΕ, δεν στέφθηκε με επιτυχία. Το αμερικανικό Κογκρέσο δεν επικύρωσε τη Χάρτα της Αβάνας, ο ΔΟΕ δεν ιδρύθηκε, και έτσι η ΓΣΔΕ, αν και προσωρινού χαρακτήρα συμφωνία, ρύθμισε το διεθνές εμπόριο μεταπολεμικά.

Από το 1947, έχουν ολοκληρωθεί οκτώ γύροι διαπραγματεύσεων στο πλαίσιο της ΓΣΔΕ, ενώ ο ένατος ξεκίνησε το 2001. Αρχικά, οι διαπραγματεύσεις ήταν διμερείς, όπου τα κράτη χωρίζονταν σε δύο ομάδες κατά προϊόν (αγοραστές - πωλητές). Η συμφωνία που προέκυπτε απ' αυτές τις διαπραγματεύσεις επεκτεινόταν και στα υπόλοιπα κράτη, με βάση την αρχή του «πλέον ευνοούμενου κράτους». Στη συνέχεια, όμως, καθώς τα εμπορικά ζητήματα γίνονταν πιο πολύπλοκα και οι χώρες αυξάνονταν, οι διαπραγματεύσεις έγιναν πολυμερείς. Έτσι, τα εμπλεκόμενα κράτη σ' ένα ζήτημα προχωρούσαν σε μεταξύ τους διαπραγματεύσεις συμφωνώντας σε μια συμβιβαστική πρόταση, η οποία στη συνέχεια έκανε τον γύρο όλων των κρατών-μελών. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, οι διαπραγματεύσεις αυτές χαρακτηρίζονταν ως «γύροι»:

- ο Γύρος της Γενεύης (1947, στη Γενεύη – αρχικός γύρος),
- ο Γύρος του Αννecί (1949, στο Annecy της Γαλλίας),
- ο Γύρος Τορκάι (1950-51, στο Torquay της Μ. Βρετανίας),
- ο Γύρος της Γενεύης (1955-56, στη Γενεύη),
- ο Γύρος Ντιλλόν (1961-62, από τον υφυπουργό των ΗΠΑ Douglas Dillon),
- ο Γύρος Κέννεντυ (1963-67, από τον Πρόεδρο των ΗΠΑ, John Kennedy),
- ο Γύρος του Τόκιο (1973-79, στο Τόκιο),
- ο Γύρος της Ουρουγουάης (1986-94, στην Ουρουγουάη),
- ο Γύρος της Ντόχα (2001 – στην Ντόχα).

Στον κάθε γύρο διαπραγματεύσεων της ΓΣΔΕ συμμετείχε συνεχώς αυξανόμενος αριθμός κρατών, ενώ και η αξίζετα άρχισε να αλλάζει σημαντικά. Έτσι, ενώ θέμα των πρώτων γύρων ήταν η μείωση των δασμολογικών εμποδίων στα βιομηχανικά προϊόντα, από τη δεκαετία του 1980, οι διαπραγματεύσεις επεκτάθηκαν και στα μη δασμολογικά εμπόδια.

Έτος	Γύρος	Θέμα	Χώρες
1947	Γενεύη	Δασμοί	23
1948	Αννecί	Δασμοί	13
1951	Τορκάι	Δασμοί	38
1956	Γενεύη	Δασμοί	26
1960-61	Γενεύη (Dillon)	Δασμοί	26
1964-67	Γενεύη (Kennedy)	Δασμοί, αντι-ντάμπινγκ	62
1973-79	Γενεύη (Tokyo)	Δασμοί, μη δασμολογικά μέτρα	102
1986-94	Γενεύη (Uruguay)	Κανόνες, υπηρεσίες, πνευματικά δικαιώματα, επίλυση διαφορών, γεωργία, υγειονομικά-φυτοϋγειονομικά μέτρα, τεχνικά εμπόδια στο εμπόριο, επιδοτήσεις και αντισταθμιστικά μέτρα	123
2001	Ντόχα	Δασμοί, μη δασμολογικά εμπόδια, γεωργικά προϊόντα, εργασιακά πρότυπα, περιβάλλον, ανταγωνισμός, επενδύσεις, διαφάνεια, διπλώματα ευρεσιτεχνίας κ.λπ.	159

Σε γενικές γραμμές, κάθε γύρος εμπορικών διαπραγματεύσεων ορίζει τα μέτρα που αφορούν τη μείωση των δασμών και την απελευθέρωση του εμπορίου. Μεγάλη σημασία για το διεθνές εμπόριο είχε ο 6ος γύρος διαπραγματεύσεων, ο λεγόμενος Γύρος Κέννεντυ, το 1967, καθώς τα κράτη κατάφεραν να μειώσουν τους δασμούς σε πολλούς τομείς της παραγωγικής βιομηχανίας μέχρι και 50%. Συμπεριλαμβανομένων και των βιομηχανιών που εξαιρέθηκαν από αυτή τη μείωση, κατά μέσο όρο το ύψος των δασμών στο παγκόσμιο εμπόριο μειώθηκε κατά 35%. Στην ίδια προσπάθεια για τη μείωση των δασμών τάχθηκε και ο 7ος Γύρος του Τόκιο, που άρχισε από το 1973 και ολοκληρώθηκε το 1979, συμμετείχαν 102 κράτη και για πρώτη φορά καθιερώθηκαν κώδικες για τον έλεγχο της εξαπλώσεως των μη δασμολογικών φραγμών. Μέσα από αυτήν τη σειρά από διαπραγματεύσεις φτάσαμε λοιπόν στον γνωστό 8ο Γύρο της Ουρουγουάης, το 1994, όπου εγκαθιδρύεται επίσημα ο ΠΟΕ.

Κατά τον Γύρο διαπραγματεύσεων της Ουρουγουάης, το 1994, τα κράτη κατέληξαν στη συμφωνία για την ίδρυση του ΠΟΕ, έναν στόχο που είχαν θέσει ήδη από την εποχή του Bretton Woods. Ο Γύρος της Ουρουγουάης είχε δύο σημαντικά αποτελέσματα. Πρώτον, συνεισέφερε στην απελευθέρωση του εμπορίου μέσω της γενικής μείωσης των δασμών στους πυλώνες πρώτης ανάγκης, όπως της ένδυσης και της γεωργίας, όπου παρουσιάζονταν σοβαρές στρεβλώσεις. Δεύτερον, για πρώτη φορά προβλέπονταν διοικητικές διαδικασίες στις περιπτώσεις που τα κράτη θα παρέκκλιναν από τις συμφωνίες και μέσω των οποίων θα υπήρχαν κυρώσεις ως αντίποινα από άλλα κράτη με τη συγκατάθεση του ΠΟΕ. Επιπρόσθετα, όσον αφορά τον τομέα ένδυσης, όπου υπήρχαν πάρα πολύ σημαντικές στρεβλώσεις, τέθηκε εκτός ισχύος η Πολυμική Συμφωνία (η οποία προέβλεπε ποσοτώσεις στις εισαγωγές) και καταργήθηκαν οι περιορισμοί στο εμπόριο της υφαντουργίας και των ειδών ένδυσης. Ο Γύρος της Ουρουγουάης φέρνει επίσης στο προσκήνιο των διαπραγματεύσεων ένα νέο σύνολο κανόνων, που αφορούσαν αποκλειστικά τις κυβερνητικές προμήθειες, δηλαδή τις αγορές αγαθών που γίνονταν από τις κρατικές υπηρεσίες.

Στη συνέχεια, έγινε προσπάθεια και για τον 9ο γύρο διαπραγματεύσεων το 2001, που ξεκίνησε στην Ντόχα του Κατάρ. Οι διαπραγματεύσεις στην Ντόχα, οι οποίες αποκαλούνται και ως ο «αναπτυξιακός γύρος», είχαν ως κύριο στόχο τη δημιουργία του νέου διεθνούς εμπορικού πλαισίου του 21ου αιώνα, όπου η ανάπτυξη θα βρισκόταν στο επίκεντρο του παγκόσμιου συστήματος εμπορίου. Η «Αναπτυξιακή Ατζέντα της Ντόχα» υλοποιείται σε 3 άξονες:

1. ευκολότερη πρόσβαση στην αγορά για τα αγροτικά προϊόντα (συμπεριλαμβανομένων δασμών και επιδοτήσεων), τα βιομηχανικά αγαθά (γνωστά επίσης ως «NAMA» ή «πρόσβαση των μη γεωργικών προϊόντων στις αγορές») και τις υπηρεσίες,
2. κανόνες, όπως διευκόλυνση του εμπορίου και μέτρα αντι-ντάμπινγκ, και
3. ανάπτυξη

Ωστόσο, οι αρχικές προβλέψεις για ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων έως το τέλος του 2005 υπήρξαν μη ρεαλιστικές, με τον γύρο τελικά να μην ολοκληρώνεται. Ο Γύρος της Ντόχα βασίστηκε στην αρχή της «ενιαίας δέσμευσης», η οποία σημαίνει ότι ουσιαστικά «τίποτε δεν συμφωνείται μέχρις ότου συμφωνηθούν τα πάντα». Οι διαπραγματεύσεις της Ντόχα έχουν αναβαθμίσει τον ρόλο των αναπτυσσόμενων χωρών, των οποίων η βαρύτητα έχει αυξηθεί αισθητά κατά την τελευταία δεκαετία στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας. Έτσι οι διαπραγματεύσεις πλέον δεν γίνονται κυρίως εντός των βιομηχανικά αναπτυγμένων χωρών αλλά μεταξύ ΗΠΑ-ΕΕ και αναπτυσσόμενων χωρών, με τις τελευταίες να συντάσσονται υπό την Ινδία, τη Βραζιλία, την Κίνα, ανάλογα με το θέμα. Η οικονομική κρίση του 2007/8 λειτούργησε εξάλλου αρνητικά ως προς την περαιτέρω φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Οι διαφορές μεταξύ των μελών των ΠΟΕ περιλαμβάνουν θέματα γεωργίας, υπηρεσιών, τα μέτρα διευκόλυνσης και υποβοήθησης του εμπορίου, θέματα περιβάλλοντος, πνευματικής ιδιοκτησίας και επίλυσης εμπορικών διενέξεων.

Πλαίσιο 3.3 Οι θέσεις των αναπτυσσόμενων χωρών στις διαπραγματεύσεις του Γύρου της Ντόχα

Η ομάδα Cairns. Η ομάδα αυτή αποτελείται από 17 χώρες εξαγωγείς με κοινό συμφέρον τη μείωση των εμποδίων που ζημιώνουν τη γεωργία, και κατηγορεί τις αναπτυγμένες χώρες που διατηρούν υψηλό επίπεδο επιδοτήσεων. Σταθερά υπέρ της κατάργησης των εξαγωγικών επιδοτήσεων, εκφράζει έντονες επιφυλάξεις ως προς την έννοια της πολυ-λειτουργικότητας της γεωργίας, που προωθεί η ΕΕ.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες. Αντιπροσωπεύοντας τα τρία τέταρτα των μελών του ΠΟΕ, οι αναπτυσσόμενες χώρες επιδιώκουν να υπερασπιστούν τη γεωργική παραγωγή τους και τις μη εμπορικές πτυχές που τις ενδιαφέρουν (επισιτιστική ασφάλεια, μέσα διαβίωσης, φτώχεια, απασχόληση στον γεωργικό τομέα κ.λπ.). Ζητούν επίσης ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση, προσαρμοσμένη στις ιδιαίτερες συνθήκες τους. Οργανώθηκαν σε νέες συμμαχίες, για να υπερασπιστούν καλύτερα τα συμφέροντά τους.

– Περίπου 20 τον αριθμό (G20), το 2006, 22 μέλη, υπό την ηγεσία της Κίνας και της Ινδίας, συνασπίστηκαν για να προστατεύσουν τα εκατομμύρια μικρο-γεωργών και τις αναδυόμενες βιομηχανίες τους από τις υπερβολικές μειώσεις των δασμών.

– Μια νέα συμμαχία διαμορφώθηκε το 2003 μεταξύ της Αφρικανικής Ένωσης, των χωρών ΑΚΕ και των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών (G90), σε σχέση με μια σειρά διαπραγματευτικών θέσεων σχετικά με τη γεωργία, την πρόσβαση μη γεωργικών προϊόντων στις αγορές, τα ζητήματα της Σιγκαπούρης και τα ζητήματα ανάπτυξης.

– Μια συμμαχία αναπτυσσόμενων χωρών (G33) διαμορφώθηκε για την αναγνώριση στρατηγικών προϊόντων (που ορίζονται από τους ίδιους τους δικαιούχους και απαλλάσσονται από περιορισμούς) και ενός ειδικού μηχανισμού διασφάλισης αποκλειστικά για τις αναπτυσσόμενες χώρες.

Πηγή: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2015, σ. 5).

Από τη ΓΣΔΕ στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) ιδρύθηκε το 1995, έπειτα από τις διαπραγματεύσεις που πραγματοποιήθηκαν στον Γύρο της Ουρουγουάης (1986-1994) για την αποτελεσματικότερη ρύθμιση της διεθνούς εμπορικής δραστηριότητας. Ο ΠΟΕ ναί μεν δημιούργησε νέους μηχανισμούς και διαδικασίες ρύθμισης του διεθνούς εμπορίου, ωστόσο δεν αντικατέστησε, αλλά ενσωμάτωσε τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ), η οποία από το 1947 διαμόρφωσε το πλαίσιο μέσα στο οποίο μια χώρα μπορούσε να επεκτείνει τις δασμολογικές παραχωρήσεις της (Watson, 2013). Μετά τη δεκαετία του 1990, η ΓΣΔΕ θεωρούνταν ήδη παρωχημένη και ανεπαρκής για να ανταποκριθεί στην πολυπλοκότητα της διεθνούς εμπορικής ατζέντας και γι' αυτόν τον λόγο αντικαταστάθηκε από τον ΠΟΕ (Hoekman & Kostecki, 2009) αφού μετά από εκείνη τη δεκαετία, ο συντονισμός και η ρύθμιση του παγκόσμιου εμπορικού συστήματος πλέον απαιτούσε πιο περίπλοκες και πιο απαιτητικές διαδικασίες από ό,τι θα μπορούσε να προσφέρει η ΓΣΔΕ (Manvroidis, 2008).

Ο ΠΟΕ ενσωμάτωσε τις προγενέστερες εμπορικές συμφωνίες –όπως την ΓΣΔΕ– και συμπεριέλαβε νέες γενικές συμφωνίες: τη Γενική Συμφωνία για τις Συναλλαγές στον τομέα των Υπηρεσιών (GATS) και τη Συμφωνία για τα Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας στον τομέα του Εμπορίου (TRIPS). Η Συμφωνία για τα Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας αποτελεί την πλέον εμπειριστατωμένη συμφωνία που επηρεάζει το διεθνές εμπόριο και καλύπτει σημαντικούς τομείς, όπως τις γεωγραφικές ενδείξεις, τα συγγραφικά δικαιώματα και δικαιώματα δημιουργού, τα βιομηχανικά σχέδια, τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας, τις τοπογραφίες ολοκληρωμένων κυκλωμάτων και την προστασία μη αποκαλυφθεισών πληροφοριών. Η GATS καλύπτει τις Υπηρεσίες Επιχειρηματικής Δράσης, τις Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Υπηρεσίες, τις Τηλεπικοινωνίες, το Ηλεκτρονικό Εμπόριο, τις Ταχυδρομικές και Μεταφορικές Υπηρεσίες, Υπηρεσίες Αρχιτεκτονικής και Μηχανικής, καθώς και τις Περιβαλλοντικές και Τουριστικές Υπηρεσίες. Σήμερα ο ΠΟΕ περιλαμβάνει 161 κράτη-μέλη και ο προϋπολογισμός του ανέρχεται περίπου στα 197 εκατομμύρια ελβετικά φράγκα. Κύριος στόχος του ΠΟΕ είναι η προώθηση νέων εμπορικών συμφωνιών με όλα τα κράτη-μέλη του μέσω σημαντικών διαπραγματεύσεων. Οι συμφωνίες που πραγματοποιούνται και συμφωνούνται ανάμεσα στα κράτη-μέλη του θέτουν τους όρους και τους κανόνες λειτουργίας του παγκόσμιου εμπορίου. Παράλληλα, ο ΠΟΕ στοχεύει στην υποστήριξη των παραγωγών και των επιχειρήσεων, ενώ υποστηρίζει τις ενέργειες των κυβερνήσεων για να πετύχουν τους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς στόχους τους.

Οι κύριες λειτουργίες του ΠΟΕ είναι:

- η διαχείριση των εμπορικών συμφωνιών του ΠΟΕ,
- η παροχή ενός φόρουμ για τις εμπορικές διαπραγματεύσεις,

- η επίλυση των εμπορικών διαφορών,
- η παρακολούθηση των εθνικών εμπορικών πολιτικών,
- η τεχνική βοήθεια και κατάρτιση για τις αναπτυσσόμενες χώρες,
- η συνεργασία με άλλους διεθνείς οργανισμούς.

Παρά τη θεσμική του υπόσταση, η πιο σημαντική λειτουργία του ΠΟΕ είναι ότι πάνω απ' όλα αποτελεί ένα διαπραγματευτικό φόρουμ όπου οι κυβερνήσεις μπορούν να αναδείξουν και να επιλύσουν σημαντικά προβλήματα σχετικά με το εμπόριο. Μία από τις σημαντικότερες καινοτομίες του ΠΟΕ είναι ο μηχανισμός επίλυσης εμπορικών διαφορών. Ο μηχανισμός αυτός είναι ένα σύστημα προκαθορισμένων κανόνων που παρέχει στα μέλη του ΠΟΕ, ανεξάρτητα από την πολιτική ή οικονομική βαρύτητά τους, τη δυνατότητα να υποβάλλουν καταγγελίες σχετικά με εικαζόμενες παραβιάσεις των κανόνων του ΠΟΕ και να ζητούν αποζημίωση (Bendini, 2015). Ο μηχανισμός αυτός περιορίζει τους μονομερείς μηχανισμούς άμυνας που είχαν την τάση να υιοθετούν στο παρελθόν οι διάφορες χώρες, και πολλοί από τους οποίους οδηγούσαν σε αντιδράσεις αντιποίνων από τις χώρες-στόχους, ενίοτε δε και σε κανονικούς εμπορικούς πολέμους. Το σύστημα του ΠΟΕ εγγυάται ότι τα ισχυρότερα μέλη δεν υπερισχύουν των πιο αδύναμων, και ορίζει σαφείς κανόνες σχετικά με τα μέτρα αντιποίνων. Αφότου ιδρύθηκε ο ΠΟΕ, η ΕΕ υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους χρήστες του μηχανισμού επίλυσης διαφορών του ΠΟΕ. Η Ένωση ενεπλάκη σε 177 υποθέσεις επίλυσης διαφορών, από τις οποίες σε 95 ως ενάγων και σε 82 ως εναγόμενος. Σε άλλες 142 υποθέσεις, η ΕΕ ζήτησε το καθεστώς «τρίτου μέρους», που επιτρέπει στα μέλη του ΠΟΕ να παρακολουθούν διαφορές στις οποίες εμπλέκονται άλλα συμβαλλόμενα μέρη. Παράλληλα, εκπροσωπούμενη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η ΕΕ επιδίωξε συχνά να βελτιώσει και να αποσαφηνίσει τις συμφωνίες του ΠΟΕ, ζητώντας την έκδοση αποφάσεων από τις ειδικές επιτροπές και το όργανο προσφυγής του οργανισμού.

Παρά το γεγονός ότι ο ΠΟΕ ως οργανισμός δεν έχει τη δύναμη επιβολής στα κράτη, εάν ένα κράτος παραβιάσει γενικά τους κανόνες ελεύθερου εμπορίου που έχουν θεσπιστεί από τον ΠΟΕ, τότε ένα άλλο έχει το δικαίωμα να το καταγγείλει και να ξεκινήσει μια διαδικασία διερεύνησης. Εάν αποδειχθεί ότι η εμπορική δραστηριότητα ενός κράτους αντίκειται στους κανόνες του ΠΟΕ, τότε υπάρχουν δύο ενδεχόμενα. Η πρώτη πιθανότητα έκβασης της διαμάχης μεταξύ των κρατών είναι να συμφωνήσουν σε διακανονισμό και η δεύτερη πιθανότητα, ανάλογα με το μέγεθος της ζημιάς, είναι να επιτρέψει ο ΠΟΕ την επιβολή αντιποίνων από ένα άλλο κράτος σε διεθνές επίπεδο, εάν το παρεμβαίνων κράτος αρνείται να αλλάξει την πολιτική του. Παρόλη την παραπάνω συζήτηση, πολλοί μελετητές επίσης δεν υποστηρίζουν την άποψη ότι η ΓΣΔΕ και ο ΠΟΕ προώθησαν και προωθούν το διεθνές εμπόριο επιτυχώς (Rose, 2004). Σύμφωνα με τον Rose (2004), δεν θα πρέπει να θεωρούμε δεδομένο πως οι δύο θεσμοί που αναλύσαμε παραπάνω έχουν θετική επίδραση στο διεθνές εμπόριο. Κάποιοι άλλοι επίσης θέτουν σε αμφισβήτηση το εάν ο ΠΟΕ θα μπορεί πραγματικά να λειτουργεί ως οργανισμός επίλυσης συγκρούσεων και διενέξεων (Bello, 1996). Μάλιστα, ο Bello (1996) υποστηρίζει πως επειδή ο ΠΟΕ θίγει σημαντικά ζητήματα κυριαρχίας, καλό θα ήταν να μην παρεμβαίνει στο εσωτερικό των κρατών-μελών του θίγοντας ιδιαίτερα ζητήματα εθνικής κυριαρχίας. Κάποιοι άλλοι υποστηρίζουν πως ο ΠΟΕ προωθεί το διεθνές εμπόριο, αλλά το προωθεί με άνιστο τρόπο (Subramanian & Shang-Jin, 2007).

5. Οι αρχές του διεθνούς εμπορίου

Το εμπορικό σύστημα μεταπολεμικά στηρίχτηκε σε αρχές τις οποίες προώθησε η ΓΣΔΕ και στη συνέχεια ο ΠΟΕ. Άλλες αρχές έχουν αναπτυχθεί με μεγάλη επιτυχία, όπως είναι η αρχή του ελεύθερου εμπορίου και του πολυμερισμού, που αποτέλεσαν εξ αρχής το επίκεντρο των εμπορικών διαπραγματεύσεων, ενώ κάποιες άλλες, όπως η αρχή της ανάπτυξης, η οποία προωθήθηκε μετά τη δεκαετία του 1990, δεν έχουν τον ίδιο βαθμό υλοποίησης.

- **Το ελεύθερο εμπόριο.** Η αρχή του ελεύθερου εμπορίου είναι η πιο παλαιά και πιο αναπτυγμένη αρχή, όπως φαίνεται από τη μείωση των δασμολογικών κυρίως εμποδίων στο διεθνές εμπόριο μεταπολεμικά. Η μείωση των εμπορικών φραγμών είναι ένας από τους πιο προφανείς τρόπους για την ενθάρρυνση του εμπορίου. Οι φραγμοί αυτοί περιλαμβάνουν τους τελωνειακούς δασμούς και μη δασμολογικά μέτρα, όπως για παράδειγμα απαγορεύσεις εισαγωγών ή ποσοτώσεις, τα οποία περιορίζουν τις εμπορικές ροές επιλεκτικά. Η ΓΣΔΕ αποτρέπει την προσφυγή σε ποσοτικούς περιορισμούς (άρθρο XI) και αναγνωρίζει ως μόνο μέσο παρέμβασης στο εμπόριο τους δασμούς, επειδή οι τελευταίοι χαρακτηρίζονται από διαφάνεια και δεν επηρεάζουν τη λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς. Απώτερος στόχος της ΓΣΔΕ παραμένει πάντως η προοδευτική κατάργηση των δασμών (άρθρο XVII). Σήμερα, ωστόσο, η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου αφορά περισσότερο τα μη δασμολογικά εμπόδια. Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε και την **αρχή του «ανταγωνισμού»**, η οποία

σημαίνει την αποθάρρυνση «αθέμιτων» πρακτικών, όπως για παράδειγμα οι εξαγωγικές επιδοτήσεις και τα προϊόντα ντάμπινγκ σε τιμές κάτω του κόστους, με στόχο τον αθέμιτο έλεγχο μεγαλύτερου μεριδίου της αγοράς.

- **Προβλεψιμότητα και διαφάνεια.** Το εμπόριο θα διεξάγεται στη βάση καθορισμένων κανόνων έτσι ώστε οι ξένες εταιρείες, οι επενδυτές και οι κυβερνήσεις να είναι βέβαιοι ότι οι εμπορικοί φραγμοί δεν θα μπορούν να αυξάνονται αυθαίρετα. Η σταθερότητα και η προβλεψιμότητα ενθαρρύνουν τις επενδύσεις, δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας και οι καταναλωτές μπορούν να απολαμβάνουν πλήρως τα οφέλη του ανταγωνισμού.
- **Η αρχή της μη διάκρισης (ή του πολυμερισμού).** Σύμφωνα με την αρχή της μη διάκρισης, οι διεθνείς εμπορικές σχέσεις θα πρέπει να διεξάγονται στη βάση ενιαίων και γενικών κανόνων που να εξασφαλίζουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις σε όλους. Η αρχή της μη διάκρισης έχει μια εσωτερική διάσταση ως η «**ρήτρα της εθνικής μεταχείρισης**» και μια εξωτερική διάσταση ως η ρήτρα «**του μάλλον ευνοούμενου κράτους**». Σύμφωνα με την αρχή αυτή, μία χώρα-μέλος του ΠΟΕ δεν πρέπει να κάνει διακρίσεις μεταξύ των εμπορικών της εταίρων και μεταξύ των προϊόντων και υπηρεσιών σε δικά της και ξένα. Σύμφωνα με τη ρήτρα του «**πλέον ευνοούμενου κράτους**», ένα προνόμιο που αναγνωρίζεται σε κάποιο κράτος, πρέπει να αναγνωριστεί σε όλα τα κράτη-μέλη του Οργανισμού. Σύμφωνα με την αρχή της «εθνικής μεταχείρισης», μία χώρα πρέπει να μεταχειρίζεται τα εισαγόμενα αγαθά και τις υπηρεσίες όπως τα εγχώρια, δηλαδή οι ίδιοι φόροι, τα ίδια προνόμια κ.λπ.). Η αρχή της μη διάκρισης εφαρμόζεται και στις ρήτρες διαφυγής (δηλαδή η εγχώρια παραγωγή προστατεύεται όχι μόνο έναντι των κρατών που προκαλούν σοβαρή ζημία στους εγχώριους παραγωγούς, αλλά έναντι του συνόλου των συμβαλλόμενων μερών).
- **Η αρχή της ανάπτυξης.** Η αρχή της ανάπτυξης σημαίνει περισσότερο αποδοτικό εμπόριο για τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δίνοντάς τους περισσότερο χρόνο να προσαρμοστούν, μεγαλύτερη ευελιξία και ειδικά προνόμια. Πάνω από τα τρία τέταρτα των μελών του ΠΟΕ είναι αναπτυσσόμενες χώρες και χώρες οι οποίες σταδιακά μεταβαίνουν στην οικονομία της αγοράς.
- **Η αρχή της αμοιβαιότητας.** Η φιλελευθεροποίηση και οι κανόνες εμπορίου θα καθορίζονται από αμοιβαίες εξισορροπημένες παραχωρήσεις. Όπου υπάρχει ειδική ή διμερής αμοιβαιότητα, πρόκειται για ισορροπία παροχής και αντιπαροχής στο πλαίσιο μεμονωμένης – διμερούς συναλλαγής. Αντίστοιχα, στην πολυμερή αμοιβαιότητα, πρόκειται για το συνολικό αποτέλεσμα, το οποίο πρέπει να ικανοποιεί όλα τα μέρη του συνόλου.
- **Η αρχή της «διασφάλισης» των εθνικών συμφερόντων.** Οι αρχές της ΓΣΔΕ δεν εφαρμόζονται απαρέγκλιτα, αλλά προβλέπονται εξαιρέσεις στην εφαρμογή τους υπό αυστηρές προϋποθέσεις και έτσι ώστε τα κράτη-μέλη να ανταποκριθούν σε έκτακτες ανάγκες προσαρμογής της οικονομίας τους ή σε συγκυριακές ή διαρθρωτικές μεταβολές των διεθνών οικονομικών συνθηκών. Τα κράτη τα οποία αντιμετωπίζουν προβλήματα στο εξωτερικό τους εμπόριο ή στο σύνολο της οικονομίας τους, μπορούν να επικαλεστούν τις ρήτρες διαφυγής, μέσω των οποίων αναστέλλεται η εφαρμογή των κανόνων της ΓΣΔΕ, μετά από τήρηση διαδικασίας διαβουλεύσεων. Έτσι, η ΓΣΔΕ προβλέπει μέτρα αντι-ντάμπινγκ και αντισταθμιστικά δικαιώματα (άρθρο VI), περιορισμούς στις εισαγωγές για την προστασία του ισοζυγίου πληρωμών (άρθρο XIII), επιδοτήσεις (άρθρο XVI παρ. 1), επιβολή δασμολογικών μέτρων και ποσοτικών περιορισμών από τις αναπτυσσόμενες χώρες (άρθρο XVII), ρήτρα διαφυγής σε περίπτωση απειλής σοβαρής ζημίας της εθνικής οικονομίας (άρθρο XIX), μέτρα προστασίας της δημόσιας υγείας και ασφάλειας (άρθρο XX), ρήτρα διαφυγής σε περίπτωση διαταραχής της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας (άρθρο XXI), ρήτρα για την επαναδιαπραγμάτευση των δασμολογικών 13 παραχωρήσεων (άρθρο XXVIII) και ρήτρα για τη μη εφαρμογή των διατάξεων της GATT σε άλλες περιπτώσεις (άρθρο XXXV).

6. Σύγχρονες προκλήσεις του διεθνούς εμπορίου

Καθώς η παγκοσμιοποίηση διεισδύει όλο και περισσότερο στις εθνικές οικονομίες και η οικονομική αλληλεξάρτηση διευρύνεται, όλο και γίνεται πιο δύσκολη η διαχείριση της παγκόσμιας οικονομίας αφού έρχονται στην επιφάνεια μια σειρά από συχνά αντικρουόμενα συμφέροντα και προτιμήσεις. Η μη ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων του Γύρου της Ντόχα, ο οποίος ξεκίνησε από το 2001, είναι το πλέον σημαντικό παράδειγμα του εύρους και της πολυπλοκότητας των θεμάτων του διεθνούς εμπορίου. Η αύξηση του αριθμού των κρατών και η παράλληλη διεύρυνση των αντικρουόμενων εμπορικών τους προτεραιοτήτων, κυρίως μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσομένων οικονομιών, η διεύρυνση του εμπορίου (αγαθών και υπηρεσιών),

τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, το μέγεθος των νέων θεμάτων (περιβάλλον, ανισότητες) που συνδέονται πλέον άρρηκτα με το διεθνές εμπόριο, κάνουν δύσκολη τη διεθνή συνεννόηση για τη ρύθμιση των εμπορικών σχέσεων σε πολυμερές επίπεδο.

Επιπλέον, όπως μας δείχνει η ιστορική εμπειρία, σε κάθε συστημική οικονομική κρίση υπήρξαν αρνητικές συνέπειες για το ελεύθερο εμπόριο. Έτσι, η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξεκίνησε στην Αμερική το 2007 και η ευρωπαϊκή κρίση χρέους που ξεκίνησε από την Ελλάδα το 2009 δημιουργούν ένα αίσθημα διεθνούς οικονομικής ανασφάλειας, το οποίο επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τις εμπορικές ροές. Είναι κοινώς αποδεκτό πως στο σημερινό παγκοσμιοποιημένο πολιτικό και οικονομικό σύστημα οποιαδήποτε κρίση μπορεί να διαχέεται σχεδόν άμεσα σε όλες τις οικονομίες του κόσμου. Αυτό το φαινόμενο της διάχυσης ως αποτέλεσμα της κρίσης του 2007 ουσιαστικά είχε ως αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη μεταπολεμική μείωση του παγκόσμιου εμπορίου το 2009 (Watson, 2009). Αυτό σημαίνει πως στις περισσότερες των περιπτώσεων, τα κράτη εισάγουν περιορισμούς και φραγμούς κατά του ελεύθερου εμπορίου και των εισαγωγών προϊόντων σε περιόδους κρίσης. Στο εγχώριο πλαίσιο, οι επιχειρήσεις πιέζουν τις κυβερνήσεις να περιορίσουν τις εισαγωγές για να επωφεληθούν από τις προστατευτικές πολιτικές σε ολόκληρο τον κόσμο. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, όλες οι χώρες, παρ' όλες τις διαβεβαιώσεις για τη μη επιβολή εμπορικών περιορισμών εισήγαγαν προστατευτικά μέτρα κάθε είδους. Ακόμα και οι ΗΠΑ με τη Recovery and Reinvestment Act, το 2009, πρότειναν στους Αμερικανούς πολίτες να αγοράζουν εγχώρια προϊόντα. Στον ευρωπαϊκό χώρο, τόσο η Γερμανία όσο και η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο προσπάθησαν να δημιουργήσουν σχέδια διάσωσης για τις βιομηχανίες αυτοκινήτων, ενώ η Ινδία, η Αργεντινή και η Ινδονησία δημιούργησαν ένα νέο σύστημα αδειοδοτήσεων των εισαγωγών. Το Εκουαδόρ, η Ρωσία και η Ουκρανία, από την πλευρά τους, αύξησαν τους δασμούς σε πάρα πολλά είδη εισαγόμενων βιομηχανικών προϊόντων (United Nations, 2010). Όπως μπορεί να παρατηρήσει κανείς, η παγκόσμια κρίση στάθηκε η αιτία και η αφορμή για την αύξηση των περιορισμών στις ροές εμπορίου μέσα από μια σειρά πολιτικών.

Η σύγχρονη εμπορική ατζέντα δείχνει να επεκτείνεται από τα καθαρά δασμολογικά και μη δασμολογικά θέματα σε ζητήματα όπως οι περιβαλλοντικές πτυχές του εμπορίου, οι συνθήκες εργασίας και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Από τη μία μεριά, οι υπέρμαχοι της ενσωμάτωσης πτυχών βιωσιμότητας, περιβάλλοντος και ανθρώπινων δικαιωμάτων υποστηρίζουν ότι μόνο η πολυμερής διαχείρισή τους εντός των εμπορικών διαπραγματεύσεων θα μπορέσει να έχει θετικά αποτελέσματα. Αντίθετα, πολλοί οικονομολόγοι, ακόμα και οικονομολόγοι που δέχονται τη σπουδαιότητα της προστασίας του περιβάλλοντος, αμφισβητούν την αναγκαιότητα της διασύνδεσης των εμπορικών διαπραγματεύσεων με θέματα περιβάλλοντος και ανθρώπινων δικαιωμάτων εκτιμώντας ότι, μεταξύ άλλων, μπορούν να αποτελέσουν όχημα για τη στήριξη του προστατευτισμού.

Σκοπός των διεθνών οργανισμών που δημιουργήθηκαν μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου είναι η υπεράσπιση της ελεύθερης αγοράς μέσα από την εισαγωγή μιας σειράς μέτρων φιλελευθεροποίησης και απορρύθμισης των αγορών. Ασφαλώς, κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο ΠΟΕ βρίσκεται στην πρώτη γραμμή κατά των προστατευτικών μέτρων σε ολόκληρο τον κόσμο. Γι' αυτόν τον λόγο, τον Οκτώβριο του 2008 δημιούργησε μια ομάδα δράσης, της οποίας κύριος σκοπός ήταν η καταγραφή αυτών των νέων περιοριστικών μέτρων εμπορίου, προκειμένου να καταπολεμήσει πιο αποτελεσματικά τους υφιστάμενους περιορισμούς και ταυτόχρονα να ενδυναμώσει τις ροές εμπορίου. Αυτό όμως ακόμα και για τον ΠΟΕ είναι μια πάρα πολύ δύσκολη διαδικασία. Δεν είναι τυχαίο το ότι οι τρέχουσες συμφωνίες του ΠΟΕ είναι ουσιαστικά τα προϊόντα του Γύρου της Ουρουγουάης (1986-1994). Είναι δηλαδή συμφωνίες που πραγματοποιήθηκαν πριν από 20-30 χρόνια. Όμως οι τρέχουσες συνθήκες έχουν αλλάξει πάρα πολύ και ο κόσμος το 2016 δεν μοιάζει καθόλου με τον κόσμο του 1996, σε όλα τα επίπεδα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλογοσκούφης, Γ. (2013). *Διεθνής Οικονομική και Παγκόσμια Οικονομία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Bairoch, P. (1993). *Economics and World History: Myths and Paradoxes*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Baylis, J., Smith, S. & Owens, P. (2013). *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Bello, J.H. (1996). The WTO Dispute Settlement Understanding: Less is More. *The American Journal of International Law*, 90(3), σσ. 416-418.
- Bendini, R. (2015). *Η Ευρωπαϊκή Ένωση και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου*. Θεματολογικά Δελτία. Στρασβούργο: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 1 Μαΐου.
- Cohn, T. (2009). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. (2015, 1 Οκτωβρίου.). *Ο Γύρος της Ντόχα και η Γεωργία*, Θεματολογικό Δελτίο.
- Gilpin, R. (2007). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Η Διεθνής Οικονομική Τάξη*. 6η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Hoekman, B. & Kosteci, M. (2009). *The Political Economy of the World Trading System*. Oxford: Oxford University Press.
- Husted, S. & Melvin, M. (2008). *Διεθνή Οικονομικά*. Αθήνα: Έλλην.
- Krugman, P. & Obstfeld, M. (2009). *International Economics. Theory & Policy*. New York: Pearson.
- Mankiw, G. & Taylor, M.P. (2011). *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας. Με Αναφορά στις Ευρωπαϊκές Οικονομίες*. Αθήνα: Gutenberg.
- Mavroidis, P. (2008). *Trade in Goods: The GATT and the Other Agreements Regulating Trade in Goods*. Oxford: Oxford University Press.
- Subramanian, A. & Shang-Jin, W. (2007). The WTO promotes trade, strongly but unevenly. *Journal of International Economics*, 72(1), σσ. 151-175.
- Rose, A.K. (2004). Do We Really Know that the WTO Increases Trade? *The American Economic Review*, 94(1), σσ. 98-114.
- United Nations. (2010). *International Trade After the Economic Crisis: Challenges and New Opportunities*. Geneva: United Nations Publications.
- Watson, M. (2013). Παγκόσμιο Εμπόριο και Οικονομία. Στο Baylis, J., Smith, S. & Owens, P. (Επιμ.), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερώτηση 3.1 Τι είναι το διεθνές εμπόριο;

Ερώτηση 3.2 Τι είναι το ρικαρδιανό υπόδειγμα;

Ερώτηση 3.3 Ποια τα οφέλη του ελεύθερου εμπορίου;

Ερώτηση 3.4 Με βάση ποιες αρχές διεξάγεται το διεθνές εμπόριο;

Ερώτηση 3.5 Τι υποστηρίζει το υπόδειγμα των Heckscher-Ohlin;

Κεφάλαιο 4

Παγκόσμια χρηματοπιστωτική αρχιτεκτονική

Σύνοψη

Το κεφάλαιο αυτό εξετάζει τη δομή του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος, όπως διαμορφώθηκε στη μεταπολεμική περίοδο. Παρουσιάζεται το νομισματικό καθεστώς που εγκαθίδρυσε η συμφωνία του Bretton Woods, καθώς και το ισχύον καθεστώς, αναδεικνύοντας τα σημαντικότερα ζητήματα που καλείται να επιλύσει. Στη συνέχεια, γίνεται αποτίμηση της λειτουργίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος, περιγράφεται ο ρόλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα αίτια των χρηματοπιστωτικών κρίσεων.

1. Το νομισματικό καθεστώς του Bretton Woods

Τα κράτη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα άρχισαν να αναπτύσσουν πρωτόγνωρες σχέσεις οικονομικής αλληλεξάρτησης. Αυτές οι σχέσεις άρχισαν να αποκτούν μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου το χαρακτηριστικό της πλημμυρίδας. Επειδή όμως η άσκηση και η αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής ενός κράτους εξαρτάται και από τις νομισματικές και χρηματοοικονομικές συνθήκες, γίνεται προφανής η αναγκαιότητα δημιουργίας ενός σταθερού, λειτουργικού και ταυτόχρονα συντονισμένου διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος. Το σύστημα αυτό ρυθμίζει κυρίως δύο διεθνή ζητήματα. Πρώτον, τις ισοτιμίες και συναλλαγές των εθνικών νομισμάτων (νομισματικό σύστημα), δηλαδή θέματα μετατρεψιμότητας, και, δεύτερον, την παροχή πίστωσης, δηλαδή τη ρευστότητα. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα περιλαμβάνει τους θεσμούς, τους δρώντες και τους κανόνες με τους οποίους πραγματοποιούνται και ρυθμίζονται αυτά τα δύο.

Πλαίσιο 4.1 Το χρηματοοικονομικό σύστημα

Το χρηματοοικονομικό σύστημα αποτελείται από:

- Χρηματοοικονομικές αγορές, δηλαδή αγορές χρήματος και κεφαλαίου, οι οποίες λειτουργούν ως μέσο διοχέτευσης κεφαλαίων από τους δανειοδότες στους δανειολήπτες.
- Ενδιάμεσους χρηματοοικονομικούς οργανισμούς, οι οποίοι φέρνουν έμμεσα σε επαφή πρόσωπα που αναζητούν εισοδήματα από τα κεφάλαιά τους και πρόσωπα που αναζητούν να εξασφαλίσουν πίστωση. Ενδιάμεσοι χρηματοοικονομικοί οργανισμοί είναι τα πιστωτικά ιδρύματα, οι ασφαλιστικές εταιρείες, τα επαγγελματικά συνταξιοδοτικά ταμεία, οι εταιρείες παροχής επενδυτικών υπηρεσιών κ.λπ.
- Υποδομές των χρηματοοικονομικών αγορών (δηλαδή συστήματα πληρωμών, εκκαθάρισης και διακανονισμού συναλλαγών), οι οποίες επιτρέπουν τη μεταβίβαση των πληρωμών, καθώς και τη διαπραγμάτευση, την εκκαθάριση και τον διακανονισμό των συναλλαγών.

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη και τη δημιουργία του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Λίγο πριν από τη λήξη του, τον Ιούλιο του 1944, εκπρόσωποι 44 χωρών συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία μιας ενιαίας παγκόσμιας οικονομικής αρχιτεκτονικής, κύριος σκοπός της οποίας ήταν η διευκόλυνση των οικονομικών συναλλαγών σε ολόκληρο τον κόσμο. Οι διαπραγματεύσεις που πραγματοποιήθηκαν στο Bretton Woods του New Hampshire των ΗΠΑ οδήγησαν στη δημιουργία ενός νέου, πρωτότυπου παγκόσμιου νομισματικού και χρηματοοικονομικού συστήματος, που επηρέασε και εξακολουθεί να επηρεάζει τις ζωές εκατομμυρίων ανθρώπων.

Είχαν προηγηθεί άλλες δύο προσπάθειες δημιουργίας ενός παγκόσμιου νομισματικού συστήματος πριν από το Bretton Woods. Η πρώτη προσπάθεια ήταν ο κλασικός κανόνας του χρυσού, που ίσχυσε την περίοδο 1870-1914, όπου το νόμισμα κάθε χώρας διατηρούσε σταθερή τη συναλλαγματική του ισοτιμία με τον χρυσό. Έτσι, κάθε νόμισμα οριζόταν σε σχέση με το αντίτιμό του σε χρυσό και όλα τα νομίσματα σχετιζόνταν με ένα σύστημα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ τους. Ο κανόνας του χρυσού λειτούργησε περίπου για 35 χρόνια υπό τη βρετανική ηγεμονία και βασίστηκε στη φιλελεύθερη πολιτική των ανοιχτών αγορών. Η δεύτερη προσπάθεια δημιουργίας ενός αποτελεσματικού διεθνούς νομισματικού συστήματος ξεκίνησε με τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και διήρκεσε ουσιαστικά κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου (1918-1939). Σε αυτή την περίοδο, εξαιτίας του πολέμου, τα κράτη χρηματοδότησαν τις τεράστιες δαπάνες τους για

οπλικά συστήματα μέσω της αύξησης της προσφοράς χρήματος. Το γεγονός αυτό όμως είχε καταστρεπτικά αποτελέσματα για τις οικονομίες, γεγονός που αύξησε κατακόρυφα τον πληθωρισμό και την ανεργία. Την περίοδο του Μεσοπολέμου, υπήρξε μια πρόσκαιρη επιστροφή στον χρυσό, με τις ΗΠΑ να επιστρέφουν το 1919 και όλες τις άλλες μεγάλες οικονομίες να επιστρέφουν σταδιακά έως το 1925. Η Μεγάλη Ύφεση, που ξέσπασε στην Αμερική το 1929, είχε ραγδαίες οικονομικές συνέπειες ιδίως στη Μεγάλη Βρετανία και στις ΗΠΑ, με την πρώτη να εγκαταλείπει τον χρυσό το 1931. Για να προστατευτούν από τις διεθνείς οικονομικές συνθήκες, πολλές χώρες άφησαν τα νομίσματά τους να κυμαίνονται ελεύθερα στην αγορά συναλλάγματος έτσι ώστε να περιορίσουν τα αρνητικά αποτελέσματα του προστατευτισμού και οι κεντρικές τράπεζες δεν παρενέβαιναν στην αγορά ξένου συναλλάγματος.

Οι επιπτώσεις της Μεγάλης Ύφεσης και του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου δεν άφησαν μεγάλα περιθώρια για το πώς θα έπρεπε να κινηθεί το νέο διεθνές νομισματικό σύστημα. Ήταν ξεκάθαρο πως τα κράτη για να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση, έπρεπε με κάθε τρόπο να φιλελευθεροποιήσουν τις εμπορικές τους σχέσεις υπό την προϋπόθεση πως η νέα διεθνής οικονομική συνεργασία θα βοηθούσε κάθε κράτος να διατηρήσει την ισορροπία του εξωτερικού της τομέα και τη χρηματοοικονομική της σταθερότητα χωρίς να κινδυνεύει να βγει εκτός στόχων στην εσωτερική πολιτική (Krugman et al., 2011). Επιπλέον, με κάθε τρόπο θα έπρεπε να διευκολυνθούν οι οικονομικές συναλλαγές στην πραγματική οικονομία (εμπόριο, βιομηχανική παραγωγή κ.λπ.) και να βρεθούν εκείνα τα επενδυτικά κεφάλαια που απαιτούνταν για τη δημιουργία οικονομικής ανάπτυξης σε όλα τα κράτη (Gilpin, 2007, σ. 287). Όλες αυτές οι συνθήκες οδήγησαν τους ηγέτες των κρατών στον σχεδιασμό ενός νέου νομισματικού συστήματος, που θα βοηθούσε τις διεθνείς οικονομικές συναλλαγές.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι πολιτικοί ηγέτες των 44 χωρών που συγκεντρώθηκαν στο Bretton Woods είχαν έναν τριπλό μάλλον στόχο. Θα προσπαθούσαν για πρώτη φορά να σχεδιάσουν ένα διεθνές σύστημα το οποίο θα μπορούσε να διασφαλίσει την ισορροπία στο νομισματικό σύστημα, να διασφαλίσει το ελεύθερο διεθνές εμπόριο και ταυτόχρονα να στηρίξει την ανοικοδόμηση των κρατών που είχαν σχεδόν καταστραφεί στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Για να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους, συμφώνησαν στη δημιουργία τριών, συμπληρωματικών ουσιαστικά, θεσμών. Το πρώτο δημιούργημά τους ήταν η Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης, με βασικό της ρόλο την ανοικοδόμηση και τον εκσυγχρονισμό των κατεστραμμένων από τον πόλεμο οικονομιών. Η δεύτερη θεσμική δημιουργία ήταν αυτή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), το οποίο είχε ως αποστολή την επίβλεψη των πολιτικών για τις συναλλαγματικές ισορροπίες, τον έλεγχο των ανισορροπιών στα ισοζύγια των διεθνών πληρωμών και την παροχή βραχυπρόθεσμων δανείων για τη χρηματοδότηση των κρατών (Husted & Melvin, 2008). Η τρίτη θεσμική καινοτομία ήταν η δημιουργία της Γενικής Συμφωνίας Εμπορίου και Δασμών (ΓΣΔΕ), η οποία επιδίωκε τη βελτίωση και την επέκταση των όρων και συνθηκών του διεθνούς εμπορίου.

Οι ΗΠΑ και η Μ. Βρετανία ήταν οι δύο χώρες με τη μεγαλύτερη επιρροή στις διαπραγματεύσεις του Bretton Woods το 1944 αντιπροσωπεύοντας ουσιαστικά η πρώτη την ανερχόμενη οικονομική υπερδύναμη του 20^{ου} αιώνα και η δεύτερη τη φθίνουσα ηγεμονία. Αν και ήταν και οι δύο υπέρ ενός φιλελεύθερου μοντέλου, η Βρετανία, βασικός εκπρόσωπος της οποίας στις διαπραγματεύσεις ήταν ο J. M. Keynes, ήταν υπέρμαχος ενός συστήματος που θα περιόριζε τη ροή κεφαλαίων και θα στηριζόταν σε ισχυρούς διεθνείς θεσμούς. Επικράτησαν ωστόσο οι θέσεις των ΗΠΑ με το αμερικανικό δολάριο να αποτελεί την καρδιά του νέου χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Ουσιαστικά το σύστημα του Bretton Woods ήταν ένα νομισματικό σύστημα σταθερών αλλά και προσαρμοζόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών έναντι του αμερικανικού δολαρίου. Σε αντίθεση με τον κλασικό κανόνα του χρυσού, όπου η σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών είχε προτεραιότητα έναντι των εγχώριων απαιτήσεων, το σύστημα του συναλλαγματικού κανόνα του χρυσού του Bretton Woods αντανάκλασε την επικράτηση του παρεμβατικού φιλελευθερισμού. Σύμφωνα με τον παρεμβατικό φιλελευθερισμό, το νέο διεθνές νομισματικό σύστημα προσέφερε ένα σταθερό αλλά προσαρμοζόμενο σύστημα συναλλαγματικών ισοτιμιών για να μειωθεί η πιθανότητα ένα κράτος να εφαρμόσει προστατευτικές πολιτικές της εγχώριας οικονομίας του έναντι των άλλων οικονομιών. Ωστόσο, το σύστημα προέβλεπε τη δυνατότητα παροχής βοήθειας και ευκαμψίας ώστε οι χώρες να μπορούν να ανταποκρίνονται επιτυχώς σε εγχώριες απαιτήσεις και να αποφεύγεται ο πληθωρισμός και η ανεργία. Στο νέο σύστημα, η τιμή του χρυσού ήταν σταθερή και είχε καθοριστεί στα 35 δολάρια την ουγγιά, όμως ταυτόχρονα δινόταν η δυνατότητα αξιόπιστων αποθεματικών πιστώσεων σε έκτακτες περιπτώσεις προβλημάτων με τις διεθνείς πληρωμές έτσι ώστε να διατηρηθεί η ισοτιμία των εθνικών νομισμάτων με το δολάριο στο αρχικό της ύψος. Σύμφωνα με το σύστημα του Bretton Woods, οι χώρες αναλάμβαναν την υποχρέωση να διατηρούν σταθερή την ονομαστική αξία των εθνικών τους νομισμάτων, βραχυπρόθεσμα, ωστόσο, θα μπορούσαν υπό προϋποθέσεις και υπό την καθοδήγηση του ΔΝΤ

να υποτιμούν τα νομίσματά τους για να διορθώνουν σοβαρά προβλήματα του ισοζυγίου πληρωμών τους. Από αυτό εξαιρούνταν οι ΗΠΑ, οι οποίες αναλάμβαναν να διατηρούν σταθερή τη μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό. Ο δεύτερος μηχανισμός λειτουργίας του νέου συστήματος προέβλεπε την παροχή βραχυπρόθεσμων δανείων από το ΔΝΤ σε χώρες με προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών και προκειμένου να διατηρηθεί η σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Τρίτον, οι χώρες θα ασκούσαν ελέγχους στις ροές κεφαλαίων, έτσι ώστε να αποφεύγονται κερδοσκοπικές κινήσεις που θα δημιουργούσαν αστάθεια και θα υπέσκαπταν τις προσπάθειες για σταθερό νομισματικό σύστημα.

Το σύστημα αυτό λειτούργησε αρκετά επιτυχημένα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, αφού προσέφερε στα κράτη τη δυνατότητα αυτονομίας των οικονομικών πολιτικών και την κατάλληλη νομισματική σταθερότητα που ήταν απαραίτητη για να αναπτυχθούν οι οικονομίες και οι διεθνείς οικονομικές συναλλαγές. Παρόλη την επιτυχία του, το σύστημα του Bretton Woods είχε ένα σημαντικό πρόβλημα. Ενώ η διατήρηση των αποθεμάτων είχε εκχωρηθεί στο ΔΝΤ, στην πραγματικότητα ο στόχος επιτυγχάνονταν από τη συγκέντρωση αποθεμάτων σε δολάρια και με αυτόν τον τρόπο, το αμερικανικό δολάριο έγινε το κύριο αποθεματικό νόμισμα του νέου διεθνούς νομισματικού συστήματος (Gilpin, 2007, σσ. 290-292). Το πρόβλημα βέβαια είχε επισημανθεί ήδη από τη δεκαετία του 1960 από τον Robert Triffin (1960), που είχε προβλέψει πως σταδιακά το δολάριο θα έχανε την εμπιστοσύνη που του έδειχναν οι επενδυτές, καθώς το ισοζύγιο πληρωμών της χώρας θα μετατρέπονταν σε ελλειμματικό και οι ΗΠΑ δεν θα μπορούσαν να διασφαλίσουν τη μετατρεψιμότητα των δολαρίων σε χρυσό στη συμφωνημένη τιμή των 25 δολαρίων ανά ουγγιά. Αυτό σήμαινε πως οι υπόλοιπες χώρες θα ήταν ευάλωτες σε οποιαδήποτε αλλαγή της αμερικανικής νομισματικής πολιτικής, αφού η αμερικανική οικονομία πολύ δύσκολα θα συνέχιζε να υποστηρίζει τη συμφωνημένη συναλλαγματική ισοτιμία. Πράγματι, τον Αύγουστο του 1971, ο Πρόεδρος Ρ. Νίξον ανακοίνωσε πως οι ΗΠΑ θα εγκατέλειπαν το σύστημα των σταθερών ισοτιμιών. Προβλήματα στο νομισματικό καθεστώς του Bretton Woods είχαν ήδη αρχίσει να διαφαίνονται από τη δεκαετία του 1960, με τη μετατροπή δολαρίων σε χρυσό από αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, κυρίως από τη Γαλλία. Αυτό είχε αναγκάσει τις ΗΠΑ να επέμβουν σε μια προσπάθεια να στηρίξουν την ισοτιμία των δολαρίων, δυσκολεύοντας τις ξένες κεντρικές τράπεζες να μετατρέπουν τα δολάρια τους σε χρυσό. Το 1971, ωστόσο, για πρώτη φορά μετά το 1893, οι ΗΠΑ παρουσιάζουν έλλειμμα στο εμπορικό τους ισοζύγιο. Έτσι, στις 17 Αυγούστου 1971, ο Αμερικανός Πρόεδρος Ρίτσαρντ Νίξον ανέστειλε την επίσημη μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό και τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους οι χώρες της Ομάδας των 10 (G-10) συμφώνησαν να υποτιμήσουν το δολάριο από 10 έως 20% έναντι άλλων νομισμάτων.

Από εκείνη την περίοδο, το διεθνές νομισματικό σύστημα πέρασε στο καθεστώς των μεταβαλλόμενων αλλά και ταυτόχρονα ελεγχόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών, και τα νομίσματα σταμάτησαν να έχουν σταθερή τιμή έναντι του χρυσού. Η αλλαγή αυτή βέβαια, όπως ήταν φυσικό, δεν πραγματοποιήθηκε ομαλά και χρειάστηκε να στηριχτεί σε μια πολιτική επιχειρηματολογία (Cohen, 1977). Αυτή δεν είχε να κάνει με τίποτε άλλο παρά με τον Ψυχρό Πόλεμο και τις επιπτώσεις που θα είχε στην παγκόσμια οικονομία η απομόνωση των ΗΠΑ. Επιπλέον, η αλλαγή του διεθνούς νομισματικού συστήματος στις αρχές της δεκαετίας του 1970 από τις σταθερές στις μεταβαλλόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες δεν σήμαινε πως σταμάτησαν οι ΗΠΑ και το αμερικανικό δολάριο να παίζουν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη και τη λειτουργία του διεθνούς νομισματικού συστήματος. Αντιθέτως, το αμερικανικό δολάριο ήταν και συνεχίζει να είναι ο καταλύτης σημαντικών εξελίξεων στη διεθνή οικονομία. Ακόμη και σήμερα, το αμερικανικό δολάριο ως μέσο ανταλλαγής, ως μέσο αποθήκευσης αξιών και ως μονάδα μέτρησης αξιών δεν μπορεί να βρει αντίπαλο να το ανταγωνιστεί στο διεθνές πλαίσιο. Μια σειρά από θεσμικούς, πολιτικούς, οικονομικούς και γεωπολιτικούς παράγοντες επηρεάζουν τον παγκόσμιο ρόλο του ή ακόμα και την ηγεμονική θέση των Ηνωμένων Πολιτειών στην παγκόσμια σκηνή. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, είναι δύσκολο για το ευρώ ή το κινεζικό γουάν να ξεπεράσουν τον κυρίαρχο ρόλο του δολαρίου ως παγκόσμιου αποθεματικού νομίσματος.

Ποιες όμως προκλήσεις έφερε στην επιφάνεια το νέο διεθνές νομισματικό σύστημα; Όπως ήταν φυσικό, οι απόψεις σχετικά με το ποιο θα έπρεπε να είναι το μέλλον του διεθνούς νομισματικού συστήματος ήταν πολλές και διφορούμενες. Από τη μία πλευρά μια μερίδα οικονομολόγων πίστευε πως το νέο σύστημα των μεταβαλλόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών θα ήταν επωφελές για την παγκόσμια οικονομία, καθώς η συναλλαγματική πολιτική δεν θα μπορούσε πλέον να γίνει προϊόν εκμετάλλευσης λαϊκιστών πολιτικών και με αυτό τον τρόπο θα αυξανόταν η εμπιστοσύνη και θα προωθούνταν η ανάπτυξη του εμπορίου και των εθνικών οικονομιών. Από την άλλη πλευρά, όμως, μια άλλη μερίδα οικονομολόγων εξέφραζε έντονα τη διαφωνία της τονίζοντας πως οι μεταβαλλόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες θα δημιουργούσαν πληθωριστικές πιέσεις επιβλαβείς για όλες τις εθνικές οικονομίες. Η ιστορική εξέλιξη των πραγμάτων δικαίωσε τη μικρή μερίδα των απαισιόδοξων οικονομολόγων.

2. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Η επίσημη έναρξη της λειτουργίας του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) έγινε στις 27 Δεκεμβρίου 1945. Το ΔΝΤ έχει έδρα την Ουάσινγκτον και αρχικά συμμετείχαν σε αυτό 39 χώρες. Στο ΔΝΤ σήμερα συμμετέχουν 188 κράτη-μέλη και απασχολούνται σε αυτό περίπου 2.600 υπάλληλοι από 147 διαφορετικές χώρες. Κύριοι αρχικοί στόχοι του ΔΝΤ ήταν η επίβλεψη των πολιτικών για τις συναλλαγματικές ισορροπίες, ο έλεγχος των ανισορροπιών στα ισοζύγια των διεθνών πληρωμών και η παροχή βραχυπρόθεσμων δανείων για τη χρηματοδότηση των κρατών. Ήδη από τις αρχές του νέου μεταπολεμικού συστήματος, δηλαδή, το ΔΝΤ ήταν υπεύθυνο για τη διαχείριση του συστήματος νομισματικών συναλλαγών όταν κάποια θεμελιώδης ανισορροπία στο ισοζύγιο πληρωμών ενός κράτους έκανε την εμφάνισή της. Σε μια τέτοια περίπτωση, το ΔΝΤ είχε τη δυνατότητα να διαθέσει εκείνα τα απαραίτητα νομισματικά αποθέματα στις ελλειμματικές τράπεζες έτσι ώστε να αποφευχθεί η αλλαγή του ύψους των συναλλαγματικών ισοτιμιών και η κρίση του συστήματος. Σήμερα, ο βασικός στόχος του ΔΝΤ είναι η αντιμετώπιση των τριών θεμελιωδών ζητημάτων του διεθνούς νομισματικού συστήματος, τα οποία αφορούν την *εμπιστοσύνη*, τη *ρευστότητα* και τη *μετατρεψιμότητα*. Κύριος στόχος του είναι η διαφύλαξη της ισορροπίας του διεθνούς νομισματικού συστήματος, δηλαδή του συστήματος των συναλλαγματικών ισοτιμιών και των διεθνών πληρωμών που δίνουν τη δυνατότητα στις χώρες να συναλλάσσονται σε διεθνές επίπεδο. Βέβαια εξαιτίας της μεγάλης περιόδου ύφεσης και των κρίσεων που ξεκίνησαν από το 2007/8, η δράση του ΔΝΤ διευρύνθηκε συμπεριλαμβάνοντας και θέματα μακροοικονομικής και χρηματοοικονομικής σε διεθνές επίπεδο.

Οι κύριοι στόχοι του ΔΝΤ πραγματοποιούνται σε ένα πλαίσιο τριών διαφορετικών διαστάσεων, που περιλαμβάνουν θέματα εποπτείας, δανεισμού και παροχής τεχνικής βοήθειας.

- **Εποπτεία.** Το ΔΝΤ είναι υπεύθυνο για την παρακολούθηση των εξελίξεων στο διεθνές νομισματικό σύστημα και την εποπτεία των οικονομικών και χρηματοοικονομικών πολιτικών των μελών του. Ταυτόχρονα, το ΔΝΤ προειδοποιεί για τους πιθανούς κινδύνους που μπορεί να επηρεάσουν την παγκόσμια οικονομική σταθερότητα και συμβουλεύει τα κράτη-μέλη του για τις αναγκαίες πολιτικές προσαρμογές.
- **Δανεισμός.** Μια κύρια λειτουργία του ΔΝΤ είναι η παροχή δανείων στα κράτη-μέλη του. Αυτού του είδους η χρηματοοικονομική βοήθεια δίνει τη δυνατότητα στα κράτη να επανακτήσουν τα διεθνή αποθεματικά τους, να σταθεροποιήσουν τα νομίσματα και να βελτιώσουν την οικονομία τους.
- **Τεχνική βοήθεια.** Το ΔΝΤ υποστηρίζει τα κράτη-μέλη του προσφέροντάς τους τεχνική βοήθεια δηλαδή βοηθώντας τα να σχεδιάσουν νέες οικονομικές πολιτικές και να διαχειριστούν τις οικονομικές τους σχέσεις πιο αποδοτικά ενδυναμώνοντας τη θεσμική ικανότητά τους. Το ΔΝΤ στοχεύει στην εκμετάλλευση των διαφόρων συνεργειών που μπορεί να προκύψουν για να μεγιστοποιήσει την αποτελεσματικότητά του.

Το ΔΝΤ έχει παίξει καθοριστικό ρόλο στην παγκόσμια οικονομία από το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Πιο συγκεκριμένα, συνέβαλε αποφασιστικά στις παρακάτω περιόδους μετασχηματισμού της παγκόσμιας οικονομίας.

- **Περίοδος συνεργασίας και ανοικοδόμησης (1944-1971).** Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, το ΔΝΤ μετασηματίστηκε έτσι ώστε να μπορέσει να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που σχετίζονταν με τη σταθερότητα του διεθνούς νομισματικού συστήματος και των συναλλαγματικών ισοτιμιών.
- **Τη μεταβατική περίοδο από το τέλος του συστήματος του Bretton Woods (1972-1981).** Μετά το τέλος του συστήματος των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών το 1971, οι χώρες ήταν ελεύθερες να επιλέξουν το συναλλαγματικό σύστημα που θα ακολουθούσαν. Με την πετρελαϊκή κρίση του 1973-1974 και του 1979, το ΔΝΤ ανέπτυξε δράση ώστε να βοηθήσει τις χώρες να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες των κρίσεων.
- **Περίοδος χρέους και μεταρρυθμίσεων (1982-1989).** Εκείνη την περίοδο, το ΔΝΤ βοήθησε τις χώρες να συντονιστούν για την αντιμετώπιση των προκλήσεων του διεθνούς νομισματικού συστήματος.
- **Περίοδος κοινωνικών αλλαγών στην Ανατολική Ευρώπη και στην Ασία (1990-2004).** Το ΔΝΤ διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο, βοηθώντας τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στη μετάβασή τους από χώρες κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού σε χώρες της οικονομίας της αγοράς.
- **Παγκοσμιοποίηση και κρίση (2005-σήμερα).** Οι οικονομικές κρίσεις της δεκαετίας του 1990 και η κρίση που ξέσπασε το 2007/8 είναι σαφείς ενδείξεις ότι οι νέες προκλήσεις για το ΔΝΤ είναι μεγάλες και ότι υπάρχουν σημαντικά θέματα τα οποία θα πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα. Αυτά τα ζητήματα αναφέρουμε στη συνέχεια.

3. Το νέο χρηματοπιστωτικό σύστημα: ζητήματα και προκλήσεις

Το νέο χρηματοπιστωτικό σύστημα που προήλθε μετά την κατάρρευση του νομισματικού συστήματος του Bretton Woods, που έβαλε τέλος στη σχέση δολαρίου και χρυσού, έχει δύο βασικά χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι ότι στηρίζεται σε ένα σύστημα κυμαινόμενων ισοτιμιών. Στο σύστημα των κυμαινόμενων ισοτιμιών, οι συναλλαγματικές ισοτιμίες αποδείχθηκαν ασταθείς με τις κυβερνήσεις να παρεμβαίνουν στις αγορές συναλλαγμάτων. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, καθώς οι κυμαινόμενες ισοτιμίες είχαν γίνει πρόβλημα, και η αξία του αμερικανικού δολαρίου είχε αυξηθεί λόγω υψηλών επιτοκίων, οι ηγέτες των G-5 (ΗΠΑ, Ιαπωνία, Γερμανία, Μ. Βρετανία και Γαλλία) συναντήθηκαν, τον Σεπτέμβριο του 1985, στο ξενοδοχείο Plaza της Νέας Υόρκης, όπου συμφώνησαν σε μια άτυπη συνεργασία συντονισμού των οικονομιών τους και στη μείωση της αξίας του δολαρίου. Με την υποτίμηση του δολαρίου, επετεύχθη η μείωση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών των ΗΠΑ, το οποίο είχε φθάσει στο 3,5% του ΑΕΠ, και βοήθησε την οικονομία τους να βγει από την ύφεση των αρχών του 1980. Στη «Συμφωνία του Λούβρου», τον Φεβρουάριο 1987, μια παρόμοια συμφωνία με αυτήν της Plaza, οι παραπάνω χώρες μαζί με τον Καναδά αποφάσισαν εκ νέου μέτρα συντονισμού των πολιτικών τους (η Γερμανία περικοπή των φόρων, οι ΗΠΑ σταθεροποίηση του δολαρίου μέσω προσαρμογών στην εγχώρια παραγωγή, και η Ιαπωνία δέχθηκε να πάρει μέτρα ανάκαμψης). Στην ευρωπαϊκή πλευρά, η ανάγκη για συναλλαγματική σταθερότητα μεταξύ των ευρωπαϊκών νομισμάτων γέννησε το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (ΕΝΣ), το οποίο αποτελείται από τον ευρωπαϊκό Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ) και την Ευρωπαϊκή Νομισματική Μονάδα (ΕCΥ). Το ΕCΥ ήταν ένα σύνθετο νόμισμα, στο οποίο αντιπροσωπεύονται τα νομίσματα από όλα τα κράτη-μέλη σε διαφορετικές ποσότητες (σταθμίσεις). Μέσω της σταθερής ισοτιμίας με το ΕCΥ, τα εθνικά νομίσματα είχαν σταθερή αξία μεταξύ τους.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι η εμφάνιση περιφερειακών νομισμάτων, όπως το ευρώ. Το ευρώ εισήχθη τον Ιανουάριο 1999 και έγινε το νέο νόμισμα 11 κρατών-μελών αντικαθιστώντας τα εθνικά νομίσματα σε δύο στάδια. Το 2016 στην Ευρωζώνη συμμετέχουν 19 μέλη της ΕΕ. Αρχικά το ευρώ καθιερώθηκε ως εικονικό νόμισμα για μέσα πληρωμής πλην των μετρητών και για λογιστικούς σκοπούς, ενώ τα εθνικά νομίσματα εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται για πληρωμές με μετρητά και να θεωρούνται υπομονάδες του ευρώ. Την 1η Ιανουαρίου 2002, κυκλοφόρησε σε χαρτονομίσματα και κέρματα. Η υιοθέτηση του ευρώ δεν είχε μόνο οικονομικά κίνητρα αλλά κυρίως θεωρείται αναπόσπαστο στοιχείο της πολιτικής ολοκλήρωσης της ΕΕ. Η υιοθέτησή του ωστόσο επέφερε μεγάλες αλλαγές στο διεθνές νομισματικό σύστημα, όπως απέδειξε και η κρίση της Ευρωζώνης το 2008. Η ΕΕ δημιούργησε ένα πλαίσιο ασφαλείας για τα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης που αντιμετωπίζουν δυσκολίες: τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ), ο οποίος είναι το μεγαλύτερο πολυμερές χρηματοπιστωτικό όργανο παγκοσμίως, με πραγματική δανειοδοτική ικανότητα έως και 500 δις ευρώ. Επίσης, το διάστημα 2011-2013, η ΕΕ θέσπισε νέους, αυστηρότερους κανόνες για να ελέγχει αποτελεσματικότερα το δημόσιο χρέος και τα ελλείμματα. Οι κανόνες αυτοί βασίζονται στο κυριότερο εργαλείο της ΕΕ για την εγγύηση της οικονομικής σταθερότητας και της δημοσιονομικής πειθαρχίας, το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ). Οι κανόνες αυτοί (European Commission, 2015):

- Επιβάλλουν μείωση των υψηλών επιπέδων δημόσιου χρέους.
- Προβλέπουν μια Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος, ώστε να μπορεί να ενεργοποιείται όχι μόνο λόγω ύπαρξης ελλείμματος σε ένα συγκεκριμένο έτος, αλλά και λόγω βαθύτερων υποκείμενων τάσεων του δημόσιου χρέους.
- Δρομολογούν έναν ετήσιο κύκλο συντονισμού της οικονομικής πολιτικής, υπό την καθοδήγηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία προβαίνει σε διεξοδική ανάλυση των προγραμμάτων οικονομικών μεταρρυθμίσεων των κρατών-μελών της ΕΕ και παρέχει συστάσεις για τους επόμενους 12-18 μήνες.
- Επιβάλλουν αυστηρότερους δημοσιονομικούς κανόνες, μεταξύ άλλων, σημαντικές κυρώσεις για τις χώρες της Ευρωζώνης που παραβιάζουν τους δημοσιονομικούς κανόνες.
- Θεσπίζουν ρυθμίσεις για την παρακολούθηση επικίνδυνων οικονομικών ανισορροπιών –όπως οι «φούσκες» των τιμών των περιουσιακών στοιχείων (τιμές κατοικιών, μετοχών κ.λπ.) και η εξασθένιση της ανταγωνιστικότητας– λαμβάνοντας μέτρα για την αντιμετώπισή τους προτού αυτές θέσουν σε κίνδυνο την οικονομική σταθερότητα μιας χώρας, ολόκληρης της Ευρωζώνης ή της ΕΕ στο σύνολό της.

Πλαίσιο 4.2 Η υιοθέτηση του ευρώ

Η Ευρωζώνη περιλαμβάνει τα κράτη-μέλη της ΕΕ που έχουν υιοθετήσει το ενιαίο νόμισμα, αλλά δεν είναι στατική. Όλες οι χώρες της ΕΕ προβλέπεται να υιοθετήσουν το ευρώ όταν οι οικονομίες τους θα είναι έτοιμες – εκτός από τη Δανία και το Ηνωμένο Βασίλειο, που έχουν επίσημα δικαίωμα εξαίρεσης («ρήτρα μη συμμετοχής»).

Προοδευτική διεύρυνση, προοδευτική ολοκλήρωση

Μία χώρα υπό διαπραγμάτευση προσχώρησης, που σκοπεύει να προσχωρήσει στην Ένωση, υποχρεούται να ευθυγραμμίσει πολλούς τομείς, όπως κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό, με τους αντίστοιχους τομείς των κρατών-μελών της ΕΕ. Με την ευθυγράμμιση αυτή επιδιώκεται κυρίως να διασφαλιστεί ότι η εν λόγω χώρα θα μπορεί να λειτουργεί επιτυχώς στην ενιαία αγορά εμπορευμάτων, υπηρεσιών, κεφαλαίων και απασχόλησης της Ένωσης. Η προσχώρηση οδηγεί προοδευτικά στην ολοκλήρωση. Η υιοθέτηση του ευρώ, και συνεπώς η προσχώρηση στην Ευρωζώνη, προωθεί την ολοκλήρωση, καθώς έτσι επιτυγχάνεται μεγαλύτερη οικονομική ολοκλήρωση με τα άλλα κράτη-μέλη που απαρτίζουν την Ευρωζώνη. Η υιοθέτηση του ευρώ απαιτεί επίσης εκτεταμένη προετοιμασία, ώστε να επιτευχθεί η αναγκαία οικονομική και νομική σύγκλιση.

Προετοιμασία για την είσοδο

Για να υιοθετήσει το ευρώ, κάθε κράτος-μέλος οφείλει να πληροί ορισμένα οικονομικά και νομικά κριτήρια. Για να προσχωρήσει μια χώρα στην Ευρωζώνη, θα πρέπει το εθνικό της νόμισμα να έχει σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία επί 2 χρόνια. Επίσης, ισχύουν και άλλοι αυστηροί όροι όσον αφορά: τα επιτόκια, τα δημοσιονομικά ελλείμματα, το ύψος του δημόσιου χρέους, το ποσοστό πληθωρισμού. Τα οικονομικά «κριτήρια σύγκλισης» διασφαλίζουν ότι η οικονομία του συγκεκριμένου κράτους-μέλους είναι επαρκώς έτοιμη να υιοθετήσει το ενιαίο νόμισμα και μπορεί να ενσωματωθεί ομαλά στο νομισματικό καθεστώς της Ευρωζώνης. Για να επιτευχθεί νομική σύγκλιση, πρέπει η εθνική νομοθεσία, ιδίως όσον αφορά την εθνική κεντρική τράπεζα και το νομισματικό σύστημα, να είναι συμβατή με τη συνθήκη. Η αντικατάσταση ενός εθνικού νομίσματος με το ευρώ είναι μια διαδικασία που προϋποθέτει πολλές πρακτικές διευθετήσεις, για παράδειγμα, τη διασφάλιση ότι το εθνικό νόμισμα θα αποσυρθεί με γρήγορους ρυθμούς, ότι οι τιμές των εμπορευμάτων θα μετατραπούν και θα αναρτηθούν σωστά, ότι οι πολίτες θα ενημερωθούν για κάθε λεπτομέρεια. Όλες αυτές οι προετοιμασίες παρατίθενται στο «σενάριο μετάβασης», το οποίο υιοθετεί η χώρα που είναι υποψήφια για προσχώρηση στην Ευρωζώνη. Η σημαντική πείρα που έχει αποκτηθεί από την έναρξη εφαρμογής του ευρώ μέχρι σήμερα ωφελεί τις χώρες που είναι υποψήφιες για προσχώρηση στην Ευρωζώνη. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ιδίως, προσφέρει μεγάλη βοήθεια και συμβουλές στις χώρες αυτές.

Μηχανισμός Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ ΙΙ)

Ορισμένες χώρες που δεν ανήκουν στην Ευρωζώνη είναι ήδη μέλη του Μηχανισμού Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ ΙΙ), ενός συστήματος μέσω του οποίου επιδιώκεται η αποφυγή υπερβολικών διακυμάνσεων των συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ των συμμετεχόντων νομισμάτων και του ευρώ, οι οποίες θα μπορούσαν να διαταράξουν την οικονομική σταθερότητα στο εσωτερικό της ενιαίας αγοράς. Η συμμετοχή είναι προαιρετική, αποτελεί όμως ένα από τα «κριτήρια σύγκλισης» σύμφωνα με το οποίο οι χώρες που είναι υποψήφιες για προσχώρηση στην Ευρωζώνη πρέπει να έχουν συμμετάσχει, χωρίς σοβαρά προβλήματα, στο ΜΣΙ για δύο τουλάχιστον χρόνια προτού θεωρηθεί ότι πληρούν όλες τις προϋποθέσεις υιοθέτησης του ευρώ.

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Στην αμερικανική ήπειρο, από τη δεκαετία του 1980, κάποιες χώρες επέλεξαν να εγκαταλείψουν ή να περιορίσουν τη χρήση των εθνικών τους νομισμάτων και να υιοθετήσουν το δολάριο των ΗΠΑ ως νόμισμα στις συναλλαγές τους, τακτική αποκαλούμενη ως «δολαριοποίηση» (O'Brien & Williams, 2011, σσ. 308-309). Αυτό συνέβη είτε τυπικά μέσω νόμου (όπως στην περίπτωση του Παναμά, του Εκουαδόρ και του Ελ Σαλβαδόρ) είτε άτυπα μέσω της χρήσης του δολαρίου στις καθημερινές συναλλαγές. Αν και τα πλεονεκτήματα από τη δολαριοποίηση είναι αρκετά (φθηνότερο χρήμα στις δολαριοποιημένες οικονομίες, χαμηλότερα ασφάλιστρα κινδύνου, διευκόλυνση εμπορικών συναλλαγών ή και αντιμετώπιση εγχώριων προβλημάτων, όπως ο υψηλός πληθωρισμός ή οι συνεχείς υποτιμήσεις), τα μειονεκτήματα είναι εξίσου σημαντικά, καθώς αυτό δημιουργεί σοβαρούς περιορισμούς στην κρατική πολιτική και μεγάλη εξάρτηση της εθνικής οικονομίας από ξένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που δρουν κερδοσκοπικά.

Η απορρύθμιση των εθνικών αγορών και οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές κατέστησαν τις χρηματοπιστωτικές κρίσεις ένα συνηθισμένο φαινόμενο. Η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση και σύνδεση του χρηματοοικονομικού

και του νομισματικού συστήματος δίνει τη δυνατότητα μετάδοσης της κρίσης σχεδόν άμεσα στην παγκόσμια οικονομία. Η τελευταία κρίση που εκδηλώθηκε αρχικά στις ΗΠΑ το 2007 δημιούργησε πολλές και σοβαρές αμφιβολίες για τη λειτουργία του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού και οικονομικού συστήματος. Το εύρος της κρίσης απέδειξε ότι το νέο διεθνές σύστημα είναι και παραμένει ευπαθές, ενώ κατέδειξε την ανάγκη για μια νέα αρχιτεκτονική μέσα στο πλαίσιο καλύτερα ρυθμισμένων αγορών έτσι ώστε να περιορίζεται η πιθανότητα συνεχιζόμενων συστημικών κρίσεων.

Το σύγχρονο διεθνές χρηματοοικονομικό σύστημα παρουσιάζει ομοιότητες ως προς τα προηγούμενα όσον αφορά κυρίως τα προβλήματα που καλείται να επιλύσει, έχει ωστόσο πολλά στοιχεία τα οποία μπορούν να θεωρηθούν νέα. Τέτοια είναι η δημιουργία νέων χρηματοοικονομικών εργαλείων, η μεγαλύτερη απορρύθμιση των χρηματαγορών και των αγορών εμπορίου, η αυξανόμενη σημασία των παγκόσμιων τραπεζών και των χρηματοοικονομικών ινστιτούτων (Held et al., 2008). Φαίνεται πως η φιλελευθεροποίηση, η ιδιωτικοποίηση και η απορρύθμιση βρίσκονται στο επίκεντρο του σύγχρονου χρηματοοικονομικού καθεστώτος (Wade, 2008). Αν και θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως μέσα στο σύστημα υπάρχει μεγαλύτερη αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση, εντούτοις δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει πως ένα νέο διεθνές χρηματοοικονομικό σύστημα έχει δημιουργηθεί. Όπως δείχνει ο Scholte (2005), η ανισότητα στην κατανομή του κεφαλαίου και του εμπορίου ανάμεσα στις διάφορες γεωγραφικές περιοχές, η σημασία της τοπικότητας και η σπουδαιότητα των εθνικών και πολιτισμικών αποκλίσεων ακόμα διαδραματίζουν προεξέχοντα ρόλο. Αν και οι χώρες απορρύθμισαν τις εθνικές οικονομίες και μείωσαν τον έλεγχο των κεφαλαίων με ένα μεγάλο ποσοστό νεοφιλελεύθερων πολιτικών, ο ρόλος του κράτους ως κύριου μηχανισμού μετασχηματισμού παρέμεινε αναμφισβήτητος.

Κατά τη διάρκεια των χρηματοοικονομικών κρίσεων, ο ρόλος του κράτους γίνεται καταλυτικός, καθώς είναι η μόνη εξουσία η οποία μπορεί να παράσχει στο σύστημα νομιμοποιημένες λύσεις και να σταθεροποιήσει το χρηματοοικονομικό σύστημα. Οι κεντρικές τράπεζες και άλλοι ρυθμιστικοί θεσμοί είναι επίσης σημαντικοί δράντες αυτού του σύγχρονου χρηματοοικονομικού συστήματος. Σύμφωνα με τον Wade (2007), το σύγχρονο χρηματοοικονομικό καθεστώς είναι πολύπλοκο και καθοδηγείται από διάφορους θεσμούς, όπως κυρίως η Επιτροπή της Βασιλείας, το Φόρουμ Χρηματοοικονομικής Σταθερότητας, η Ομάδα των 20 (G-20), το ΔΝΤ και άλλοι. Ακόμα περισσότερο, οι τελευταίες εξελίξεις στη χρηματοοικονομική αρχιτεκτονική δεν περιορίζονται μόνο στην απορρύθμιση του χρηματοοικονομικού και χρηματοπιστωτικού τομέα, αλλά επεκτείνονται και στην τυποποίηση των παγκόσμιων αγορών χρήματος (Wade, 2007).

Πλαίσιο 4.3 Διεθνείς χρηματοοικονομικοί θεσμοί

Οι οργανισμοί του Bretton Woods

Στη Διάσκεψη του **Bretton Woods**, τον Ιούλιο του 1944, αποφασίστηκε να δημιουργηθούν οι εξής τρεις θεσμοί για τη στήριξη ενός σταθερού και φιλελεύθερου διεθνούς νομισματικού και εμπορικού συστήματος:

- το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο,
- η Παγκόσμια Τράπεζα, και
- η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου μετά το 1995).

Ομάδα των 7 και Ομάδα των 8 (G7 και G8)

Στις συνεδριάσεις της G7, συναντώνται οι υπουργοί Οικονομικών και οι διοικητές των κεντρικών τραπεζών του Καναδά, της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ιαπωνίας, του Ηνωμένου Βασιλείου και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής για να συζητήσουν παγκόσμια οικονομικά θέματα. Στην ετήσια συνεδρίαση της G8, συμμετέχουν οι πολιτικοί αρχηγοί των χωρών της G7 και της Ρωσίας. Οι συνεδριάσεις της G8 είχαν αρχικά σχεδιαστεί ως φόρουμ για τη συζήτηση παγκόσμιων οικονομικών θεμάτων, αλλά η ατζέντα των συνεδριάσεων διευρύνθηκε ώστε να περιλαμβάνει και θέματα σχετικά με την ασφάλεια, το περιβάλλον και την ανάπτυξη. Ο νέος ρόλος της G20 επέφερε αλλαγές στην ατζέντα της G8, εστιάζοντας περισσότερο σε πολιτικά και παγκόσμια θέματα (π.χ. κλιματική αλλαγή και ανάπτυξη). Η ΕΕ είναι πλήρες μέλος της G8.

Ομάδα των 20 (G20)

Πρόκειται για ένα άτυπο φόρουμ που προωθεί τον διάλογο μεταξύ βιομηχανικών χωρών και χωρών αναδυόμενης αγοράς για σημαντικά θέματα που σχετίζονται με την παγκόσμια οικονομική σταθερότητα. Η G20 δημιουργήθηκε ως απάντηση τόσο στις οικονομικές κρίσεις του τέλους της δεκαετίας του 1990 όσο και στη διαπίστωση ότι οι κυριότερες αναδυόμενες αγορές δεν συμμετείχαν ικανοποιητικά στις παγκόσμιες οικονομικές συζητήσεις και στα φόρουμ διακυβέρνησης. Η ΕΕ είναι πλήρες μέλος της G20.

Ο Όμιλος Παγκόσμιας Τράπεζας των Ηνωμένων Εθνών

Ο Όμιλος Παγκόσμιας Τράπεζας των Ηνωμένων Εθνών αποτελεί μέλος του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου των Ηνωμένων Εθνών και περιλαμβάνει πέντε διεθνείς θεσμούς που κάνουν μόχλευση δανείων προς τις φτωχές χώρες:

- Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (IBRD)
- Διεθνής Ένωση Ανάπτυξης (IDA)
- Διεθνής Οργανισμός Χρηματοδότησης (IFC)
- Πολυμερής Οργανισμός Εγγύησης Επενδύσεων (MIGA)
- Διεθνές Κέντρο Επίλυσης Επενδυτικών Διαφορών (ICSID)

Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)

Ο ΟΟΣΑ δημιουργήθηκε το 1948 ως Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας με σκοπό τη διαχείριση του αμερικανικού Σχεδίου Μάρσαλ για την ανοικοδόμηση των ευρωπαϊκών οικονομιών μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Αρχικά συμμετείχαν μόνο ευρωπαϊκά, αναπτυγμένα κράτη που υποστηρίζουν τις αρχές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Στη συνέχεια, η ιδιότητα του μέλους επεκτάθηκε και σε μη ευρωπαϊκά κράτη. Σήμερα συμμετέχουν 34 κράτη.

Πολυμερείς τράπεζες ανάπτυξης

Σε αυτές περιλαμβάνονται: η Αφρικανική Τράπεζα Ανάπτυξης, η Ασιατική Τράπεζα Ανάπτυξης, η Διαμερικανική Τράπεζα Ανάπτυξης, η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (ΕΤΑΑ) κ.ά.

Το κεντρικό ζήτημα σήμερα είναι ο διεθνής συντονισμός της μακροοικονομικής και νομισματικής πολιτικής των μεγάλων οικονομιών, ιδιαίτερα καθώς η ανάπτυξη παραμένει βραδεία στις αναπτυγμένες χώρες. Όπως και στο διεθνές εμπόριο, έτσι και εδώ ένα άλλο ζήτημα που έχει ανακύψει είναι η εκπροσώπηση των χωρών των αναδυόμενων αγορών στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική διακυβέρνηση. Η κρίση του 2008 αποτέλεσε το εφαλτήριο για την αναζωογόνηση της προσπάθειας του διεθνούς συντονισμού αλλά και για τη λήψη μέτρων σε περιφερειακό επίπεδο (όπως εντός της Ευρωζώνης). Έτσι, οι ηγέτες των G-20 συμφώνησαν σε συντονισμένες επεκτατικές πολιτικές στη σύνοδό τους στο Λονδίνο, τον Απρίλιο του 2009. Στη συνέχεια συμφώνησαν στη Σεούλ το 2010 να δώσουν στις χώρες των αναδυόμενων χωρών μερίδιο στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, που θα αντιστοιχούσε καλύτερα στο οικονομικό τους βάρος.

4. Η παγκοσμιοποίηση και τα αίτια των διεθνών χρηματοπιστωτικών κρίσεων

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μία από τις πιο αμφιλεγόμενες έννοιες στις κοινωνικές επιστήμες. Ακόμα και εάν οι ρίζες της μελέτης της παγκοσμιοποίησης μπορούν να αναχθούν στα έργα των Saint-Simon και Karl Marx, η έννοια χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1960 (Held & McGrew, 2005). Μετά την κατάρρευση των κουμμουνιστικών καθεστώτων και την επανάσταση της πληροφορικής, ορισμένοι αναλυτές θεώρησαν πως εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης, οι έννοιες της γεωγραφίας και του χρόνου είχαν πλέον γίνει αόριστες (O' Brien, 1992). Ωστόσο, δεν υπάρχει σύγκλιση σχετικά με τη δυναμική της παγκοσμιοποίησης και ούτε φυσικά ως προς τις συνέπειες που αυτή επιφέρει. Οι θεωρητικές συζητήσεις και διαμάχες ανάμεσα στους σκεπτικιστές, τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης και τους υποστηρικτές της μετασχηματιστικής προσέγγισης παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Παρά τις διαφωνίες, ανάμεσα στους θεωρητικούς για το αν η παγκοσμιοποίηση είναι περισσότερο μύθος παρά πραγματικότητα, η ίδια η έννοια έχει αποκτήσει ευρεία αποδοχή. Καθώς η παγκοσμιοποίηση είναι μια δυναμική που επηρεάζει όλες τις πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας, δεν θα μπορούσε παρά να επηρεάζει και τη σταθερότητα των παγκόσμιων χρηματαγορών. Σύμφωνα με τους Held και McGrew (2005), η κυριότερη απόκλιση ανάμεσα στις διαφορετικές θεωρήσεις είναι η διαφορετική έμφαση που δίνεται στις «υλιστικές, χωρικές-χρονικές και γνωσιολογικές» πλευρές της παγκοσμιοποίησης. Ως συνέπεια, υπάρχει διαφωνία για το τι ορίζουμε ως παγκοσμιοποίηση και η απάντηση αυτού του ερωτήματος αποτελεί μια πολύ σύνθετη και δύσκολη εργασία. Υπάρχουν δύο βασικοί ορισμοί της παγκοσμιοποίησης, ένας ποσοτικός και ένας ποιοτικός. Σύμφωνα με τον ποσοτικό ορισμό, «παγκοσμιοποίηση είναι το φαινόμενο της εντατικοποίησης των οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών σχέσεων πέρα από τα σύνορα» (Talani, 2009). Ένας άλλος τρόπος είναι να ορίσουμε την παγκοσμιοποίηση ως «μια διαδικασία μέσα από την οποία ένας αριθμός ποιοτικών μετασχηματισμών, οι οποίοι χαρακτηρίζουν την τρέχουσα φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης, μπορεί να παρατηρηθεί». Ο παραπάνω ποιοτικός ορισμός της παγκοσμιοποίησης συνδυάζει πολλά στοιχεία του υφιστάμενου ασταθούς παγκόσμιου πολιτικού και οικονομικού συστήματος. Όπως η Talani (2009) υποστηρίζει, αυτά τα στοιχεία είναι ο τεχνολογικός μετασχηματισμός, ο χρηματοοικονομικός μετασχηματισμός, η γεωγραφική ανακατανομή της παραγωγής, η διαδικασία της εμπορευματοποίησης, η μονόδρομη κατανομή του πλούτου, η υποβάθμιση των πολιτικών θεμάτων έναντι των οικονομικών, η υποχώρηση του έθνους-κράτους και η δημιουργία ενός νέου παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας. Ως εκ τούτου, μπορεί να ειπωθεί πως αναλύοντας πολλά από τα στοιχεία του ποιοτικού ορισμού της παγκοσμιοποίησης, δίνεται πληρέστερη ερμηνεία του πώς η παγκοσμιοποίηση σχετίζεται με την ανισορροπία στις παγκόσμιες χρηματαγορές.

Ακόμα και εάν οι σκεπτικιστές πιστεύουν πως η παγκοσμιοποίηση είναι μόνο ένας μύθος (Hirst & Thompson, 1999) σ' αυτό το κεφάλαιο δεν αξιολογείται σε ποιο βαθμό η παγκοσμιοποίηση είναι γεγονός. Θα πρέπει να τονιστεί πως μια πιο κριτική προσέγγιση αντιμετωπίζει την παγκοσμιοποίηση ως ιδεολογική κατασκευή, με εμφανή στόχο τη νομιμοποίηση της Συνάινεσης της Ουάσινγκτον (Held & McGrew, 2005). Σύμφωνα με αυτήν την οπτική, ο νεοφιλελευθερισμός έδωσε στους υποστηρικτές του την ιδεολογική συνοχή και τη δυνατότητα να ξεπεράσουν το οργανωμένο εργατικό κίνημα, και νομιμοποίησε την απορρύθμιση των αγορών και την παγκόσμια ολοκλήρωση των χρηματαγορών (Callinicos, 2009). Με βάση αυτήν τη λογική, ο Watson (2005) πιστεύει ότι η παγκοσμιοποίηση δεν προσφέρει μόνο τη νομιμοποίηση της ατομικιστικής συμπεριφοράς και των ατομικών κερδοσκοπικών δράσεων αλλά προσφέρει και ηθική νομιμοποίηση των αρχών τους. Ως αποτέλεσμα μπορούμε να πούμε πως οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής χρησιμοποίησαν την παγκοσμιοποίηση ως δικαιολογία για τα νέα ιμπεριαλιστικά (σύμφωνα πάντα με αυτές τις οπτικές) σχέδιά τους και την ενίσχυση των παγκόσμιων νεοφιλελεύθερων πολιτικών (Callinicos, 1994, Gordon, 1988, Hirst, 1997).

Παρ' όλα αυτά, όμως, η ύπαρξη του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης δεν αμφισβητείται. Σύμφωνα με την παραπάνω προσέγγιση, η παγκοσμιοποίηση είναι μάλλον ένα πεδίο όπου οι πολιτικές, οικονομικές και γεωπολιτικές κινήσεις πραγματοποιούνται κάθε φορά, είναι δηλαδή σαν μια εικόνα, ένας πίνακας για μια μοναδική και ενιαία παγκόσμια αγορά, μια αναπόφευκτη πραγματικότητα. Με βάση αυτήν τη λογική, η Susan Strange (1996) πίστευε πως οι ΗΠΑ ουσιαστικά παγιδεύτηκαν από τις δυνάμεις της παγκόσμιας νεοφιλελεύθερης αγοράς όταν προσπάθησαν να φιλελευθεροποιήσουν όχι μόνο την αμερικανική οικονομία αλλά, επίσης, την ευρωπαϊκή, τη λατινοαμερικανική, την ασιατική και την αφρικανική. Σύμφωνα με την Strange, οι παγκόσμιες αγορές είναι απρόσωπες και δεν έχουν κανενός είδους ορθολογικές συμπεριφορές.

Η περίπτωση του έθνους-κράτους

Έστω και αν έχει αναφερθεί πως ο μη εδαφικός ιμπεριαλισμός της ελεύθερης αγοράς έχει υποστηρίξει τα συμφέροντα των ΗΠΑ καλύτερα (Callinicos, 2009), θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η μετατόπιση της

ισχύος από τα κράτη στις αγορές ήταν η πιο σημαντική αλλαγή της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας τον προηγούμενο αιώνα (Strange, 1996). Με βάση αυτήν την οπτική, ο Keohane (1995, σ. 157) υποστηρίζει ότι: «Η παγκοσμιοποίηση μοιάζει μη αναστρέψιμη με όλες τις επιπτώσεις για τη διαπερατότητα των συνόρων και τον μετασχηματισμό της κυριαρχίας ανάμεσα στις οικονομικά πιο προηγμένες δημοκρατίες». Επιπλέον, η οικονομική παγκοσμιοποίηση μετασχηματίζει σημαντικά τον ρόλο του κράτους και την εξουσία του (Ohmae, 1995). Με αυτόν τον τρόπο φαίνεται ότι έχει περιοριστεί η αποκλειστική ικανότητα του κράτους να προστατέψει, να διαχειριστεί και να ρυθμίσει όχι μόνο τις εθνικές οικονομίες αλλά και την παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα. Φαίνεται πως η ρυθμιστική εξουσία του κράτους έχει διαβρωθεί, εν μέρει, από τις παγκόσμιες οικονομικές δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς και ως αποτέλεσμα έχει περιοριστεί ο ρόλος της πολιτικής (Talaní, 2009). Με βάση αυτό το πλαίσιο, η περιορισμένη παρέμβαση της κρατικής αρχής και εξουσίας ήταν ένας από τους κύριους λόγους της εμφάνισης της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης που άρχισε στις ΗΠΑ το 2007. Έτσι φαίνεται πως η παγκοσμιοποίηση σχετίζεται με την ανισορροπία των παγκόσμιων χρηματαγορών. Τα έθνη-κράτη τα οποία περιορίζονται από τις παγκόσμιες χρηματοοικονομικές δυνάμεις αναζητούν ακόμα πιο φιλελεύθερα σχέδια. Έτσι, τα κράτη έχουν παγιδευτεί σε έναν φαύλο κύκλο όπου κάθε φορά που φιλελευθεροποιούν τις αγορές, την ίδια στιγμή χάνουν μέρος της ικανότητάς τους να σταθεροποιούν τις εθνικές και παγκόσμιες οικονομίες και να τις προστατεύουν από τα διάφορα εργαλεία που κατά καιρούς αναπτύσσονται, όπως για παράδειγμα τα τοξικά προϊόντα και το σκιώδες τραπεζικό σύστημα.

Επιπρόσθετα, τα κράτη επηρεάζουν την ανισορροπία των παγκόσμιων χρηματαγορών γιατί φαίνεται πως αδυνατούν να συνεργαστούν και να συντονιστούν. Όπως αναφέρει και ο Wade (2009), το φτωχό, αδύναμο και διαβρωμένο σύστημα διακρατικής συνεργασίας, τόσο στα χρηματοοικονομικά όσο και στο εμπόριο, ήταν ένας από τους κύριους συντελεστές που προκάλεσαν την ανισορροπία του 2007. Σύμφωνα με τον Wade, υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στη ρυθμιστική ικανότητα και τον παγκόσμιο σκοπό των αγορών στο εμπόριο και στα χρηματοοικονομικά, γεγονός που οδηγεί στη μονιμότητα των παγκόσμιων ανισορροπιών και των ελλειμμάτων τα οποία έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία παγκόσμιας ανισορροπίας και τις χρηματοοικονομικές κρίσεις. Οι παγκόσμιες χρηματοοικονομικές κρίσεις επιβεβαιώνουν τη μεγάλη σημασία που διαδραματίζει η συνεργασία των εθνών-κρατών, καθώς και τη μεγάλη δυσκολία στο να επιτευχθεί αυτή.

Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης επηρεάζει τα κράτη τα οποία παραμένουν αδύναμα να αξιολογήσουν και να δράσουν κατά των χρηματοοικονομικών κρίσεων. Αυτή η αποτυχία μπορεί να παρατηρηθεί στις χρηματοοικονομικές κρίσεις του Μεξικού, της Αργεντινής, της Ιαπωνίας, της Ασίας και ακόμα των ΗΠΑ το 2007. Σε αντίθεση με τις απόψεις αξιολογών ερευνητών οι οποίοι πίστευαν ότι η παγκόσμια οικονομία δεν θα αντιμετωπίσει σημαντικές υφέσεις και κρίσεις στο μέλλον, τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχουν εκδηλωθεί σοβαρές κρίσεις παγκόσμιου χαρακτήρα. Η υποστήριξη της υπόθεσης ότι η σταθερότητα και η ρύθμιση των παγκόσμιων χρηματοοικονομικών αγορών εξαρτάται από την κρατική θέληση για συνεργασία, έτσι ώστε να επιβληθούν κοινοί κανόνες στο σύστημα, δεν φαίνεται να είναι απόλυτα ορθή. Μάλλον η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί μια σειρά από σημαντικά ζητήματα για το έθνος-κράτος. Οι παραπάνω ερμηνείες δείχνουν πως η παγκοσμιοποίηση σχετίζεται άμεσα και έμμεσα με την έλλειψη πολιτικής ικανότητας του κράτους, με την υποβάθμιση της πολιτικής έναντι των οικονομικών, με την υποβάθμιση του ρόλου του κράτους, με την έλλειψη συνεργασίας και συντονισμού, τα οποία με τη σειρά τους οδηγούν σε ανισορροπία και κρίσεις τις παγκόσμιες χρηματοοικονομικές αγορές.

Η περίπτωση του χρηματοοικονομικού συστήματος

Όπως υποστηρίζει ο Wade (2009), τα χαρακτηριστικά στοιχεία του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού καθεστώτος που δημιουργήθηκε μετά τη δεκαετία του 1970, δημιουργούν χρόνιες χρηματοοικονομικές ανισορροπίες. Παρ' όλα αυτά, ο ποιοτικός ορισμός της παγκοσμιοποίησης είναι άμεσα συνδεδεμένος με τον τεχνολογικό και χρηματοοικονομικό μετασχηματισμό της τελευταίας τριακονταετίας. Με βάση αυτήν τη λογική, οι παγκόσμιες αγορές έχουν μετασχηματιστεί σε μια μοναδική αρένα που η χρηματοοικονομική ανισορροπία μεταδίδεται παντού. Πολλοί υποστηρίζουν ότι η παγκόσμια χρηματοοικονομική αρχιτεκτονική που δημιουργήθηκε μετά το 1970 είναι υπεύθυνη για την ανισορροπία στις χρηματαγορές. Η Συναινέση της Ουάσινγκτον υιοθετεί την αρχή ότι η οικονομική μεγέθυνση υποστηρίζεται καλύτερα με χαμηλότερα ποσοστά επιτοκίων, εξισορροπημένα ισοζύγια, απορρυθμίσεις της αγοράς, περιορισμένη διακυβέρνηση, ιδιωτικοποιήσεις, προγράμματα δομικών αλλαγών και το ελεύθερο εμπόριο. Εντούτοις, η Susan Strange (1994α, σ. 92) αναφέρει: «Το σύστημα της αγοράς μπορεί να είναι πιο αποτελεσματικό, ευέλικτο και καλύτερα προσαρμοσμένο στην αλλαγή και την καινοτομία, αλλά επίσης τείνει να είναι πιο ασταθές. Υποφέρει από χρεοκοπίες και αποτυχίες του τραπεζικού συστήματος. Διακατέχεται από οικονομικές κρίσεις, τόσο

εθνικές όσο και διεθνείς». Γι' αυτούς τους λόγους, ο De Grauwe (2010, σ. 5) πιστεύει πως οι: «Φούσκες και χρεοκοπίες είναι ενδημικά χαρακτηριστικά των αγορών [...] οι αγορές είναι ανίκανες να αυτορυθμιστούν». Είναι φανερό πως τα χαρακτηριστικά του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος και της πολιτικής που αναπτύχθηκε τα τελευταία 30 χρόνια δημιούργησαν όχι μόνο ένα ασταθές χρηματοοικονομικό σύστημα αλλά επίσης και ένα μη ρυθμισμένο τραπεζικό σύστημα.

Κεντρικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης οικονομίας είναι και το υψηλά αλληλοσυνδεόμενο και αλληλοεξαρτώμενο διεθνές χρηματοοικονομικό σύστημα. Σύμφωνα με τον Held (2008), οι παγκόσμιες χρηματαγορές έχουν έντονα θεσμοθετημένη δομή και κατασκευή, όπου μπορούν να γίνονται συναλλαγές σε 24ωρη βάση χωρίς να παίζουν ρόλο τα σύνορα και οι θεσμοί, κάτι που δημιουργεί σοβαρούς συστημικούς κινδύνους. Σε αυτήν την περίπτωση, η μεταβλητότητα και η αστάθεια των παγκόσμιων χρηματαγορών μεταφέρεται και μεταβιβάζεται από τη μία περιοχή στην άλλη, από τη μία αγορά στην άλλη. Το φαινόμενο της διάχυσης ήταν εμφανές σε όλες τις κρίσεις τις τελευταίας τριαντακονταετίας, όπως για παράδειγμα η κρίση στο Μεξικό το 1995 και στην Ασία το 1997. Τα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης του χρηματοοικονομικού συστήματος από τις προηγούμενες εποχές είναι ότι η έκταση, η ένταση, η σύνθεση και η ταχύτητα των χρηματοοικονομικών συναλλαγών σχετίζονται άμεσα με την ανισορροπία των παγκόσμιων χρηματαγορών.

Είναι επίσης γεγονός ότι για την ανισορροπία ευθύνονται και οι απορυθμίσεις του χρηματοοικονομικού συστήματος, που άρχισαν τη δεκαετία του 1970 ως συνέπεια της μετάβασης από σταθερές σε κυμαινόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες. Με βάση αυτά, ο Helleiner (2007, σ. 169) υποστηρίζει ότι: «Το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της απελευθέρωσης πραγματοποιήθηκε όταν η Βρετανική Κυβέρνηση παρότρυνε την ανάπτυξη της “ευρωαγοράς” στο Λονδίνο». Πράγματι, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, η απορρύθμιση των παγκόσμιων χρηματαγορών, η απαλοιφή των ελέγχων των κεφαλαίων και η εξάλειψη των περιορισμών του συστήματος ευθύνονται όχι μόνο για την επέκταση των νέων χρηματοοικονομικών προϊόντων και εργαλείων, όπως για παράδειγμα τα διεθνή ομόλογα, τα παράγωγα και οι νέες αγορές χρήματος, αλλά και για την ευπάθεια του συστήματος. Την ίδια στιγμή που οι παγκόσμιες συναλλαγές διευκολύνθηκαν από ουσιαστικές τεχνολογικές επαναστάσεις και με αυτόν τον τρόπο πολλοί μελετητές θεώρησαν πως ο κόσμος γινόταν επίπεδος, την ίδια στιγμή ο κόσμος γινόταν μάλλον πιο τρωτός και ευπαθής. Η ανάπτυξη του χρέους των ατόμων διευκολύνθηκε και από τις εξελίξεις στα χρηματοοικονομικά προϊόντα, κάτι που δημιούργησε ένα πιο ασταθές περιβάλλον. Σύμφωνα με τον Roubini (2008, σ. 45), «Στον σημερινό επίπεδο κόσμο η αλληλεξάρτηση προωθεί την ανάπτυξη ανάμεσα στα κράτη σε περιόδους ευημερίας αλλά δυστυχώς αυτού του είδους οι εμπορικές και οικονομικές σχέσεις σημαίνουν ότι μια οικονομική ύφεση στο ένα μέρος θα συμπαράσχει και οποιοδήποτε άλλον». Η φιλελευθεροποίηση και η απορρύθμιση των παγκόσμιων χρηματαγορών έχει περιορίσει την εξουσία των κρατών έναντι των αγορών και τους ελέγχους για τον περιορισμό των χρηματοοικονομικών αγορών. Φαίνεται πως αυτού του είδους οι τεχνολογικές καινοτομίες και οι καινοτομίες των αγορών είναι ενδογενείς ευπάθειες του σημερινού παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος.

Η απορρύθμιση των χρηματαγορών έδωσε επίσης τη δυνατότητα στους κερδοσκόπους να παρεμβαίνουν στις ροές κεφαλαίων ανάμεσα στις διάφορες χώρες. Πιο συγκεκριμένα, όπως περιγράφει ο Woods (2005, σ. 340), «Η οικονομική κρίση στην Ασία ανέδειξε την ενδεχόμενη ευπάθεια όλων των χωρών στις μαζικές εισροές και εκροές κεφαλαίου [...] ορισμένα κράτη υποφέρουν από την επίδραση της παγκοσμιοποίησης περισσότερο από άλλα». Γι' αυτόν τον λόγο, η Strange (1997) θεωρούσε πως το σύγχρονο χρηματοοικονομικό σύστημα μοιάζει περισσότερο με καζίνο αποκαλώντας το «καπιταλισμό-καζίνο» (casino capitalism) όπου οι παίκτες και οι κερδοσκόποι είναι ικανοί να χρησιμοποιήσουν τις αγορές του χρηματιστηρίου και τις αγορές συναλλάγματος αντί για τις ρουλέτες ή το πόκερ. Η παγκοσμιοποίηση των αγορών χρήματος και κεφαλαίων συνδυάζεται με τον αυξανόμενο ρόλο των κερδοσκόπων σε κάθε χωροχρόνο. Όσο δεν υπάρχουν περιορισμοί και ο κάθε είδους έλεγχος έχει εξαλειφθεί, είναι πιθανή η ύπαρξη και δημιουργία σημαντικών κρίσεων. Έτσι, ενώ αυτό το καζίνο μακροχρόνια μπορεί να κερδίζει έναντι των κερδοσκόπων, οι βραχυχρόνιες επενδύσεις των τελευταίων μπορούν να γίνονται μπουμερανγκ για το ίδιο το καζίνο. Επίσης, θα πρέπει να πούμε πως ο ρόλος των κερδοσκόπων είναι όχι μόνο προεξέχων αλλά και καταστροφικός για τα κράτη και το παγκοσμιοποιημένο σύστημα, αφού όπως ο Pauly (2007, σ. 177) αναφέρει χαρακτηριστικά, «Ο πανικός που μεταφέρθηκε γρήγορα το 1997 και το 1998 από την Ανατολική Ασία στη Ρωσία, τη Λατινική Αμερική και τελικά στη Wall Street ουσιαστικά έθεσε σε κίνδυνο το ίδιο το σύστημα».

Οι σύγχρονες χρηματαγορές φαίνεται να είναι εγγενώς ασταθείς και ευπαθείς σε κρίσεις. Οι κρίσεις ποικίλλουν, όπως και τα αίτιά τους. Μπορούμε ωστόσο να πούμε ότι υπάρχουν δύο γενικές κατηγορίες κρίσεων, οι οποίες αντανακλούν και έναν ιστορικό διαχωρισμό (Χριστοδουλάκης, 2012, σσ. 36-40). Οι κρίσεις παραγωγής οφείλονται στην απότομη και μαζική μείωση της παραγωγής, η οποία μπορεί να προέλθει από φυσικές

ή τεχνολογικές καταστροφές, από στενότητα ή απώλεια παραγωγικών συντελεστών, ή από κατάρρευση του συστήματος παραγωγής και διανομής. Οι κρίσεις ζήτησης παίρνουν τη μορφή της κατάρρευσης της αξίας του χρήματος, των χρηματιστηριακών αξιών και των καταθέσεων. Οι κρίσεις ζήτησης οφείλονται στη νομισματική πολιτική (υπερπληθωρισμός), στη χρεοκοπία τραπεζών, στην κατάρρευση εμπράγματων ακινήτων (π.χ. φούσκα ακινήτων) ή και στην κατάρρευση της αξίας άυλων στοιχείων (π.χ. κατάρρευση αγοράς ομολόγων). Οι μανίες, οι πανικοί και οι κρίσεις γίνονται εγγενή στοιχεία των σύγχρονων χρηματαγορών (Kindelberger, 1978). Γι' αυτόν τον λόγο, οι χρηματοοικονομικές φούσκες μοιάζουν μάλλον με μη ορθολογικά παίγνια (Shiller, 2000) και, έτσι, παρατηρείται πως υπάρχει ένας φαύλος κύκλος των χρηματοοικονομικών κρίσεων, που δημιουργεί έλλειψη εμπιστοσύνης, υποτιμήσεις και υφέσεις στο παγκόσμιο σύστημα. Με αυτόν τον τρόπο η υπερβολική αισιοδοξία μετατρέπεται άμεσα σε υπερβολική απαισιοδοξία. Αυτή η άμεση αλληλεξάρτηση των παγκόσμιων χρηματαγορών με την αισιοδοξία ή την απαισιοδοξία και τις γενικότερες αντιλήψεις για μελλοντικές προσδοκίες των οικονομικών δρώντων του συστήματος διαχέουν όχι μόνο τις χρηματοοικονομικές κρίσεις αλλά και το κόστος και τα αποτελέσματα αυτών στιγμιαία στο παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα.

Το δομικό πρόβλημα που γεννά η απελευθέρωση του ιδιωτικού κεφαλαίου είχε επισημανθεί ήδη από τη δεκαετία του 1970. Ο κενυσιανός (αργότερα νομπελίστας) οικονομολόγος James Tobin είχε εντοπίσει ως θεμελιώδες το πρόβλημα της «υπερβολικής κινητικότητας του ιδιωτικού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου», που υποσκάπτει τους στόχους της κρατικής πολιτικής στην παραγωγή, την απασχόληση και τον πληθωρισμό. Ως απάντηση στο πρόβλημα αυτό πρότεινε την επιβολή ενός φόρου στις διεθνείς συναλλαγές συναλλάγματος, γνωστού ως φόρου Tobin (1978, σσ. 153-159).

5. Τα χαρακτηριστικά και οι αιτίες της κρίσης του 2007/8

Πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές οι οποίες αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και η απορρύθμιση των χρηματαγορών είναι υπεύθυνες για τις κρίσεις των τελευταίων 40 ετών (Scholte, 2005, Helleiner, 2007).

Η τελευταία χρηματοοικονομική κρίση είναι μοναδική για πολλούς λόγους αλλά κυρίως για τον αντίκτυπό της σε κάθε σχεδόν σημείο του πλανήτη, καθώς και για τη συστημική της βαρύτητα και την επιρροή της στην εμπιστοσύνη των οικονομικών δρώντων στις παγκόσμιες χρηματοοικονομικές και χρηματοπιστωτικές αγορές (Blankenburg & Palma, 2009). Ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά της κρίσης που ξέσπασε το 2007/8 ήταν το επίκεντρό της αφού αυτή η χρηματοοικονομική κρίση άρχισε από το κέντρο του παγκόσμιου καπιταλισμού, τις ΗΠΑ. Ταυτόχρονα, η παγκοσμιοποίηση του χρηματοοικονομικού συστήματος και οι κερδοσκόποι (που έχουν πλέον παγκόσμια δίκτυα) έκαναν δυνατή τη διάχυση της κρίσης άμεσα και σε ολόκληρο τον κόσμο. Όπως υποστηρίζει ο Krugman (2008), οι διασυννοριακές επενδύσεις ήταν ο κύριος μηχανισμός για τη μετάδοση της κρίσης στο εξωτερικό. Γι' αυτόν τον λόγο και ο Gamble (2009) δίνει έμφαση στην παγκόσμια επίδρασή της, αφού κανένα κράτος δεν μπόρεσε να αποφύγει τις συνέπειές της. Μέσα σε όλα αυτά, η κρίση που άρχισε στις ΗΠΑ συνδέεται με όλες τις τελευταίες χρηματοοικονομικές κρίσεις (Soros, 2009, Krugman, 2008).

Ο Krugman (2008) συμφωνεί πως η τελευταία χρηματοοικονομική κρίση είχε όλα τα χαρακτηριστικά των κρίσεων που έλαβαν χώρα την προηγούμενη δεκαετία, όπως η φούσκα στην αγορά ακινήτων, η μαζική απόσυρση κεφαλαίων και γενικά επενδυτικών δραστηριοτήτων, η παγίδα ρευστότητας, η κατάρρευση των παγκόσμιων ροών κεφαλαίου και ο βαθμός μετάδοσής της. Ωστόσο, αναφέρεται στην τελευταία κρίση ως τη μοναδική κρίση των τελευταίων 25 χρόνων, η οποία σηματοδοτεί την αποδόμηση του σύγχρονου χρηματοοικονομικού καθεστώτος. Παράλληλα, ο Wade (2008) παρατήρησε ότι κατά τη διάρκεια της κρίσης υπάρχει ταυτόχρονα μια ανεπανάληπτη μείωση της ρευστότητας στις παγκόσμιες χρηματαγορές και μια αύξηση των ροών αποταμιεύσεων, καθώς και των αποθεματικών ξένου συναλλάγματος στην Ανατολική Ασία, τη Ρωσία και τις χώρες του Κόλπου.

Αναμφισβήτητα, μπορούν να καταγραφούν πάρα πολλές αιτίες που οδήγησαν στην τελευταία χρηματοοικονομική κρίση. Αρχικά, μία αιτία ήταν η φούσκα των περιουσιακών στοιχείων, και ειδικότερα η φούσκα στην αγορά κατοικίας. Παρ' όλα αυτά, όμως, δεν μπορεί να ειπωθεί πως αυτή ήταν μια επαρκής αιτία που οδήγησε στην παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση (Perez, 2009). Όπως αναφέρει ο Wade (2008), η φούσκα της αγοράς κατοικίας στις ΗΠΑ ήταν μόνο μέρος ενός ευρύτερου πλαισίου, που σχετίζεται, κυρίως, με το χρέος και δεν διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο. Ως αποτέλεσμα, μπορεί να ειπωθεί πως η φούσκα στην αγορά κατοικίας ήταν μάλλον το έναυσμα που απελευθέρωσε την κρίση (Soros, 2009). Γι' αυτόν τον λόγο πρέπει να δούμε και να αναλύσουμε μια σειρά από άλλους δομικούς παράγοντες (Turner, 2009).

Δεύτερον, όπως υποστηρίζει ο Robert Shiller (2008), υπάρχει μια εναλλακτική ψυχολογική εξήγηση γι' αυτήν την κρίση λέγοντας πως ακόμα και οι πιο έξυπνοι άνθρωποι μπορούν να συνειδητοποιήσουν ότι μια επιδημική μη ορθολογική συμπεριφορά δημόσιου ενθουσιασμού είναι η πιο σημαντική αιτία αυτής της κρίσης. Όπως υποστηρίζει συγκεκριμένα, «οι θεωρίες της ψυχολογίας, της επιδημιολογίας και της οικονομίας προσβλέπουν σ' ένα περιβάλλον στο οποίο η ανατροφοδότηση του ενθουσιασμού για μελλοντικά κέρδη ή αυξήσεις των τιμών και επιπλέον αυξήσεις είναι πιθανόν να δημιουργήσουν μελλοντικές φούσκες από καιρού εις καιρόν» (Shiller, 2008, σ. 47).

Τρίτον, ο Krugman (2008) τονίζει πως η δομή και η κατάρρευση του σκιώδους χρηματοοικονομικού και τραπεζικού συστήματος είναι μία από τις πιο σημαντικές αιτίες γι' αυτήν την κρίση. Κατά τον Aglietta (2008), τα τελευταία είκοσι χρόνια οι τράπεζες δημιούργησαν νέα χρηματοοικονομικά εργαλεία τα οποία επηρέασαν τη διάχυση και εξέλιξη των χρηματοοικονομικών και πιστωτικών κινδύνων. Οι σύγχρονοι παγκόσμιοι χρηματοοικονομικοί θεσμοί οι οποίοι επηρεάζουν τις παγκόσμιες αγορές είναι ανεπαρκείς και απαρχαιωμένοι. Κατά τον Gowan (2009), η κυριότερη αιτία της κρίσης είναι ο δομικός μετασχηματισμός του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος τα τελευταία 25 χρόνια. Γι' αυτόν τον λόγο θα έπρεπε να αναμέναμε αυτήν την κρίση (Wolf, 2009).

Τέταρτον, η αναποτελεσματικότητα της Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ είναι μία ακόμα αιτία γι' αυτήν την ανεπανάληπτη κρίση. Στην πραγματικότητα, η Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα μπορεί να επηρεάζει τις χρηματαγορές ή την οικονομία γενικότερα με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, ωστόσο απέτυχε να ικανοποιήσει τις ανάγκες εκείνης της εποχής. Σύμφωνα με τον Aglietta (2008), η Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ παγιδεύτηκε σε ένα παίγνιο υψηλού ρίσκου, το οποίο εντέλει έβαλε σε κίνδυνο την ανεξαρτησία της. Γι' αυτούς τους λόγους, πολλοί αναλύουν τις θεωρητικές και πρακτικές αποτυχίες της Κεντρικής Τράπεζας που οδήγησαν στην κρίση (Morgan, 2009). Όπως πιστεύει και ο Turner (2009, σ. 3), «μέσα από την απάθειά τους είναι επίσης ένοχοι αφού διευκολύνουν τη χειρότερη οικονομική ύφεση στη μεταπολεμική εποχή».

Πέμπτον, μπορεί να ειπωθεί ότι κύρια αιτία αυτής της κρίσης είναι η άκρατη πίστη στη χρήση μαθηματικών και οικονομετρικών μοντέλων τα οποία έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια και υπερτονίζουν τη σημασία και τον ρόλο των αγορών. Για παράδειγμα, η δυναμική στοχαστική θεωρία γενικής ισορροπίας ως ένα θεωρητικό και διανοητικό κατασκεύασμα έχει ουσιαστικά αμφισβητηθεί (Leijonhufvud, 2009). Γι' αυτόν τον λόγο, ο Soros (2009, σ. 104) υποστηρίζει πως «η πεποίθηση ότι οι αγορές τείνουν προς την ισορροπία είναι άμεσα υπεύθυνη για τη σημερινή αναταραχή».

Έκτον, οι λανθασμένες προσεγγίσεις και η αυξανόμενη αισιοδοξία περί αποτελεσματικής λειτουργίας των ελεύθερων αγορών μπορεί να κατηγορηθούν ότι ευθύνονται γι' αυτήν την κρίση. Σύμφωνα με τον Wade (2008), η αμερικανική θριαμβολογία σχετικά με τη σημασία των παγκόσμιων χρηματοοικονομικών και χρηματοπιστωτικών αγορών ήταν μία από τις κύριες αιτίες αυτής της κρίσης. Η εποχή δηλαδή της παγκοσμιοποίησης αποδείχτηκε να μοιάζει με παγίδα του σύγχρονου καπιταλισμού και πολλοί αναλυτές πίστευαν ότι ήταν ένα σύστημα που είχε εξαλείψει τις χρηματοοικονομικές κρίσεις και τις σοβαρές υφέσεις και θα μπορούσε να αυτορυθμίζεται. Υπό αυτό το πρίσμα, πολλοί έλεγχοι της αγοράς και κεφαλαιακοί περιορισμοί εξαλείφθηκαν στο όνομα του νεοφιλελευθερισμού.

Έβδομον, η διστακτικότητα των πολιτικών και οικονομικών δρώντων να αναγνωρίσουν, να αποτρέψουν και να δράσουν κατά της χρηματοοικονομικής κρίσης ήταν ένα ακόμα αξιόλογο γεγονός. Σύμφωνα με τον Krugman (2008), αυτοί απαρνήθηκαν τους αυξανόμενους κινδύνους της χρηματοοικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007. Γι' αυτόν τον λόγο και ο Shiller (2008, σ. 3) υποστηρίζει ότι «η φούσκα των ακινήτων η οποία δημιούργησε την κρίση των ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου διογκώθηκε σε τέτοιο μεγάλο βαθμό επειδή εμείς ως κοινωνία δεν κατανοούμε ή δεν γνωρίζουμε πώς να χειριστούμε μελλοντικές φούσκες».

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντική αιτία γι' αυτήν την κρίση είναι οι απορυθμίσεις των αγορών και τα νέα χρηματοοικονομικά και τραπεζικά προϊόντα που δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια σε υπερβολικό βαθμό. Άρα η ανάπτυξη και οι καινοτομίες των χρηματαγορών που έγιναν εξαιτίας των απορρυθμίσεων οδήγησαν στην κρίση (Crotty, 2009, σ. 275). Γι' αυτό και ο Wade (2008, σ. 12) υποστηρίζει πως «δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι η κρίση προέρχεται από τη μεγαλύτερη αποτυχία στη σύγχρονη ιστορία για ρύθμιση των αγορών».

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Aglietta, M. (2008). *La crise: Pourquoi on en est arrivé là ? Comment en sortir ?* Paris: Michalon Editions.
- Baylis, J., Smith, S. & Owens, P. (2013). *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Blankenburg, S. & Palma, J.G. (2009). Introduction: The Global Financial Crisis. *Cambridge Journal of Economics*, 33, σσ. 531-538.
- Callinicos, A. (1994). *Marxism and the New Imperialism*. London: Bookmarks.
- Callinicos, A. (2009). *Imperialism and Global Political Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Carmassi, J., Gros, D. & Micossi, S. (2009). The Global Financial Crisis: Causes and Cures. *Journal of Common Market Studies*, 47(5), σσ. 977-996.
- Cohen, B.J. (1977). *Organizing the World's Money: The Political Economy of International Monetary Relations*. New York: Basic Books.
- Cohn, T. (2009). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Crotty, J. (2009). Structural Causes of the Global Financial Crisis: A critical Assessment of the New Financial Architecture. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), σσ. 563-580.
- European Commission. (2015). *Making the Best Use of the Flexibility within the Existing rules of the Stability and Growth Pact*, COM (2015) 12 final provisional. Strasburg: European Commission.
- Gamble, A. (2009). *The Spectre at the Feast: Capitalist Crisis and the Politics of Recession*. New York: Palgrave MacMillan.
- Gilpin, R. (2007). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Η διεθνής οικονομική τάξη*. 6η έκδοση. Αθήνα: Ποιότητα.
- Gordon, D. (1988). The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations? *New Left Review*, 168, σσ. 24-65.
- Gowan, P. (2009). Crisis in the Heartland: Consequences of the New Wall Street System. *Real-World Economics Review*, 50, σσ. 101-117.
- Held, D. & McGrew, A. (2005). *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. & Perraton, J. (2008). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Helleiner, E. (2007). The Evolution of the International Monetary and Financial System. Στο Ravenhill, J. (Ed). *Global Political Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Hirst, P. (1997). The Global Economy: Myths and Realities. *International Affairs*, 73(3), σσ. 409-425.
- Hirst, P. & Thompson, G. (1999). *Globalisation in Question*. Polity Press: Cambridge.
- Husted, S. & Melvin, M. (2008). *Διεθνή Οικονομικά*. Αθήνα: Έλλην.
- Keohane, R. (1995). Sovereignty in International Society. Στο Held, D. & McGrew, A. (Ed.). *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press.
- Kindleberger, C. (1978). *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*. New York: Basic Books.
- Krugman, P. (2008). *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. London: Penguin Books.
- Krugman, P. & Obstfeld, M. (2011). *Διεθνής Οικονομική. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Κριτική.
- Leijonhufvud, A. (2009). Out of the Corridor: Keynes and the Crisis. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), σσ. 741-757.
- Morgan, J. (2009). The Limits of Central Bank Policy: Economic Crisis and the Challenge of Effective Solutions. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), σσ. 581-608.
- O'Brien, R. (1992). *Global Financial Integration: The End of Geography*. London: Printer.
- O'Brien, R. & Williams, M. (2011). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Εξέλιξη και Δυναμικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Ohmae, K. (1995). *The End of the Nation State*. New York: Free Press.
- Pauly, L. (2007). The Political Economy of International Financial Crises. Στο Ravenhill, J. (Ed.). *Global Political Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Perez, C. (2009). The Double Bubble at the turn of the Century: Technological Roots and Structural Implications. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), σσ. 779-805.
- Roubini, N. (2008). The Coming Financial Pandemic. *Foreign Policy*, 165, σσ. 44-45.
- Scholte, J.A. (2005). Global Trade and Finance. Στο Baylis, J. & Smith, S. (Ed.). *The Globalization of World*

- Politics: An Introduction to International Relations*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Shiller, R. (2000). *Irrational Exuberance*. Princeton: Princeton University Press.
- Shiller, R. (2008). *The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened and What to Do about It*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Strange, S. (1994α). *States and Markets*. London, New York: Pinter Publishers.
- Strange, S. (1996). *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strange, S. (1997). *Casino Capitalism*. Manchester: Manchester University Press.
- Soros, G. (2009). *The Crash of 2008 and What it Means: The New Paradigm for Financial Markets*. New York: Public Affairs.
- Talani, S. (2009). *From Egypt to Europe: Globalisation and Migration Across the Mediterranean*. London: I. B. Tauris Publishers.
- Tobin, J. (1978). A Proposal for Monetary Reform. *Eastern Economic Journal*, 4(3-4), σσ.153-159.
- Triffin, R. (1960). *Gold and the Dollar Crisis: The Future of Convertibility*. New Haven: Yale University Press.
- Turner, G. (2009). *No Way to Run an Economy: Why the System Failed and How to Put it Right*. London: Pluto.
- Wade, R. (2007). A New Global Financial Architecture? *New Left Review*, 46, σσ. 113-129.
- Wade, R. (2008). Financial Regime Change? *New Left Review*, 53(2), σσ. 5-21.
- Watson, M. (2005). *Foundations of International Political Economy*. New York: Palgrave Macmillan
- Wolf, M. (2009). *Fixing Global Finance: How to curb Financial Crises in the 21st Century*. Cornwall: Yale University Press.
- Woods, N. (2005). International Political Economy in an age of Globalisation. Στο Baylis, J. & Smith, S. (Ed.). *The Globalization of World Politics: an Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Χριστοδουλάκης, Ν. (2012). *Οικονομικές Θεωρίες και Κρίσεις. Ο Ιστορικός Κύκλος Ορθολογισμού και Απερισκεψίας*. Αθήνα: Κριτική.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερώτηση 4.1 Ποια είναι η αποστολή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου;

Ερώτηση 4.2 Ποια τα κύρια στοιχεία του σύγχρονου χρηματοοικονομικού συστήματος;

Ερώτηση 4.3 Ποια είναι τα αίτια της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007/8;

Ερώτηση 4.4 Συνδέεται η παγκοσμιοποίηση με τις οικονομικές κρίσεις;

Κεφάλαιο 5

Διεθνής παραγωγή

Σύνοψη

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης διεθνοποιημένης παραγωγής και η συμβολή της Πολυεθνικής Επιχείρησης (ΠΕ) σε αυτή. Επιμέρους θέματα που περιλαμβάνονται στο κεφάλαιο είναι η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής και οι τρόποι οργάνωσής της, ο ρόλος των ΠΕ και των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (ΑΞΕ), καθώς και οι επιδράσεις τους κυρίως στις χώρες υποδοχής. Τέλος, αναφέρονται βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις ΑΞΕ, καθώς και πτυχές της συζήτησης περί σχέσης ΠΕ και κράτους.

1. Η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής

Η παραγωγή άρχισε σταδιακά να αναπτύσσεται εκτός συνόρων, να διεθνοποιείται, μέσω των πολυεθνικών, από τον 19^ο αιώνα και συνδέθηκε με την περίοδο της αποικιοκρατίας. Σε αυτό το πρώτο στάδιο ανάπτυξης των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (ΑΞΕ) και έως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Πολυεθνικές Επιχειρήσεις (ΠΕ) δραστηριοποιούνταν κυρίως στο εμπόριο, τη γεωργία, τις πρώτες ύλες και τέλος στον τραπεζικό τομέα. Η μικρή σχετικά επένδυση κεφαλαίων προερχόταν κυρίως από τη Βρετανία ως μεγαλύτερη δύναμη της εποχής, η οποία είχε αναπτύξει αποικιοκρατικά δίκτυα. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι ΗΠΑ αντικατέστησαν τη Βρετανία ως κυρίαρχη πηγή ΑΞΕ. Οι αμερικανικές εταιρείες αντιστοιχούσαν στο 47,1% του όγκου των εξερχόμενων ΑΞΕ το 1960 και οι βρετανικές στο 18,3%. Η πλειονότητα των ροών κατευθυνόταν προς τις αναπτυγμένες χώρες με ποσοστό 67,3%. Σημαντική μεταβολή παρατηρήθηκε και ως προς την τομεακή σύνθεση των ΑΞΕ, όπου το 1960, το 35% των κεφαλαίων ήταν επενδυμένο στον τομέα της μεταποίησης σε σχέση με το 1914, που ήταν το 15%.

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί την πλέον σημαντική αλλαγή που σημειώθηκε στην παγκόσμια πολιτική οικονομία μεταπολεμικά. Ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1980 ήταν κυρίως τεχνολογικές αλλά και οργανωτικές καινοτομίες και φιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές που επέτρεψαν έναν νέο διεθνικό τρόπο παραγωγής που ξεπέρασε τα όρια του χώρου και του χρόνου. Η εξάπλωση και επέκταση των επιχειρηματικών δικτύων σε όλα τα γεωγραφικά μήκη και πλάτη μετέβαλαν την παραγωγική διαδικασία και την έννοια της αγοράς. Τόσο η παραγωγή όσο και η ζήτηση ξεπέρασαν τα εθνικά όρια και απέκτησαν παγκόσμια χαρακτηριστικά. Όπως αναφέρει η S. Strange, οι επιχειρήσεις άρχισαν να παράγουν «για μια παγκόσμια αγορά σύμφωνα με τις παγκόσμιες εταιρικές στρατηγικές» (Strange, 1991, σ. 246). Ποια μορφή έλαβε η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής και ποιοι παράγοντες την ώθησαν;

Η παγκοσμιοποίηση ξεκίνησε με την εξάπλωση της διεθνούς παραγωγής αμερικανικών επιχειρήσεων μέσω των άμεσων ξένων επενδύσεων. Οι αμερικανικές εταιρείες αποτέλεσαν τους πρώτους φορείς παγκοσμιοποίησης μέσω της εξάπλωσής τους στις ευρωπαϊκές, ασιατικές και άλλες οικονομίες. Η πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ στο πλαίσιο της παγκόσμιας φιλελεύθερης τάξης, που ιδρύθηκε μετά τις συμφωνίες του Bretton Woods, διευκόλυνε τη μεγέθυνση και την εξάπλωση των αμερικανικών εταιρειών. Δίχως το πολιτικό πλαίσιο της αμερικανικής ηγεμονίας είναι αμφίβολο το κατά πόσο η παγκόσμια οικονομία θα είχε τα σημερινά της χαρακτηριστικά.

Πλαίσιο 5.1 Η έννοια της Άμεσης Ξένης Επένδυσης

Άμεση Ξένη Επένδυση (ΑΞΕ) είναι η επένδυση κατά την οποία επενδυτής κάτοικος μιας χώρας (χώρα προέλευσης) αποκτά ποσοστό του μετοχικού κεφαλαίου επιχείρησης σε άλλη χώρα (χώρα υποδοχής). Ο επενδυτής αναφέρεται ως «άμεσος επενδυτής» και η επιχείρηση ως «επιχείρηση άμεσης επένδυσης» ή «συνδεδεμένη επιχείρηση» ή «συγγενική επιχείρηση». Ως ΑΞΕ ορίζεται η μακροχρόνια επένδυση με την οποία αποκτάται σημαντικό μερίδιο μιας επιχείρησης (πλειοψηφικό ή μειοψηφικό), που συνήθως αποκαλείται θυγατρική εταιρεία, από μια εταιρεία του εξωτερικού – τη μητρική εταιρεία ή αλλιώς πολυεθνική εταιρεία.

Οι ΑΞΕ αναπτύσσονται με βάση τέσσερα κίνητρα: προς αναζήτηση πλουτοπαραγωγικών πόρων, προς αναζήτηση αγορών, προς αναζήτηση αποδοτικότητας και προς αναζήτηση στρατηγικών πόρων ή ικανοτήτων.

Ανάλογα με τη διαφοροποίηση της παραγωγής εμφανίζονται δύο μορφές ολοκλήρωσης: η κάθετη και η οριζόντια. Στην κάθετη ολοκλήρωση, μια επιχείρηση διαχειρίζεται όλα τα στάδια παραγωγής ενός προϊόντος μέχρι την τελική του διανομή (παράδειγμα καθετοποιημένων επιχειρήσεων είναι οι πετρελαϊκές εταιρείες που διαθέτουν από τις πετρελαιοπηγές ως και τα πρατήρια διανομής). Στην οριζόντια ολοκλήρωση, μια επιχείρηση έχει παρεμφερείς δραστηριότητες σε διαφορετικές χώρες (παράδειγμα η Coca Cola, που παράγει τα ίδια προϊόντα σε διάφορες χώρες).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, οι ΑΞΕ αυξήθηκαν με τον μεγαλύτερο ρυθμό από κάθε άλλη φορά. Ο όγκος των εισερχόμενων και εξερχόμενων ΑΞΕ ως μερίδιο του ΑΕΠ των αναπτυσσόμενων οικονομιών αυξήθηκε από 4,9% και 6,2% το 1980 σε 20% και 27,3% το 2004, αντίστοιχα (Cohn, 2009, σ. 460). Οι λόγοι αυτής της αύξησης αναφέρονται στη συνέχεια και εστιάζουν τόσο στην κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική και την αποκανονικοποίηση της κίνησης κεφαλαίων όσο και στις ραγδαίες τεχνολογικές αλλαγές που άλλαξαν τις τεχνικές της παραγωγής, τις μεταφορές και τις επικοινωνίες. Ένα χαρακτηριστικό των ΑΞΕ κατά τη δεκαετία του 1980 και έως τα μέσα της δεκαετίας του 1990, όσον αφορά την κατεύθυνσή τους, ήταν αυτό της «τριάδας», καθώς οι ροές των ΑΞΕ παρέμεναν συγκεντρωμένες μεταξύ ΗΠΑ, Ιαπωνίας και Δυτικής Ευρώπης.

Ο Cohn (2009, σσ. 460-465) παρουσιάζει τα βασικότερα χαρακτηριστικά που έλαβε σταδιακά η παγκοσμιοποίηση των ΑΞΕ, με κυρίαρχο αυτό της μείωσης του μεριδίου των αναπτυσσόμενων οικονομιών στον όγκο των ΑΞΕ και την αντίστοιχη αύξηση του μεριδίου των αναπτυσσόμενων οικονομιών. Συγκεκριμένα:

- Το αμερικανικό μερίδιο στον όγκο των εξερχόμενων ΑΞΕ παρέμενε υψηλό αν και φθίνον, από 44% το 1975 στο 20,7% το 2004.
- Το μερίδιο των αναπτυσσόμενων οικονομιών στον όγκο των εξερχόμενων ΑΞΕ μειώθηκε από 91,7% το 1990 σε 88,5% το 2004.
- Το μερίδιο των αναπτυσσόμενων οικονομιών στον όγκο των εισερχόμενων ΑΞΕ μειώθηκε από 79,4% το 1990 στο 72,7% το 2004. Αντίθετα, το μερίδιο των αναπτυσσόμενων χωρών αυξήθηκε από 20,6% σε 25% την ίδια περίοδο.

Έτσι, η υπερπόντια εξάπλωση των ευρωπαϊκών και ιαπωνικών εταιρειών (το μερίδιο των ιαπωνικών επιχειρήσεων στις εξερχόμενες ΑΞΕ αυξήθηκε από 6% το 1985 στο 11,3% το 1990) και στη συνέχεια η ανάπτυξη διεθνικής επιχειρηματικότητας από τις αναπτυσσόμενες χώρες όπως τη Ν. Κορέα, τη Μαλαισία και τη Σιγκαπούρη, προσέδωσε τον παγκόσμιο χαρακτήρα στην παραγωγική διαδικασία. Ωστόσο, πολλές οικονομίες παρέμειναν στο περιθώριο της διεθνούς κίνησης κεφαλαίων και της παγκόσμιας οικονομίας. Το 2004, οι χώρες της Αφρικής αντιστοιχούσαν στο 2,5% του όγκου των εισερχόμενων ΑΞΕ και το 2014 στο 4,4% και μόλις στο 15 των εξερχόμενων ΑΞΕ (UNCTAD, 2015).

Παράγοντες που ώθησαν την παγκοσμιοποίηση της παραγωγής θα πρέπει να αναζητηθούν κυρίως σε επίπεδο πολιτικής, τεχνολογίας και οργανωτικών δομών (O'Brien & Williams, 2011, σσ. 255-258).

Η αποκανονικοποίηση των αγορών και των υπηρεσιών και η υιοθέτηση κυβερνητικών πολιτικών ενθάρρυνσης των επενδύσεων δημιούργησε το περιβάλλον το οποίο επέτρεψε στον επενδυτή την επέκταση των δραστηριοτήτων του εκτός εθνικών συνόρων. Μεταπολεμικά, η φιλελευθεροποίηση των αγορών ήρθε σε δύο κύματα. Το πρώτο κύμα αφορά το σύστημα ελεύθερου εμπορίου και πληρωμών που εγκαθίδρυσαν οι συμφωνίες του Bretton Woods μετά τη λήξη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και υποστηρίχτηκε από ένα συνεχώς διευρυνόμενο καπιταλιστικό σύστημα, και το δεύτερο κύμα ήρθε στα τέλη της δεκαετίας του 1980 με την αποτυχία του συστήματος των κεντρικά ελεγχόμενων οικονομιών και την υιοθέτηση φιλελεύθερων πολιτικών από το σύνολο σχεδόν των οικονομιών. Η μετεγκατάσταση της παραγωγής από τις αναπτυσσόμενες χώρες στις αναπτυσσόμενες, που άρχισε να σημειώνεται από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τη δεκαετία του 1970, ήταν ακριβώς αποτέλεσμα της αλλαγής των κυβερνητικών πολιτικών των αναπτυσσόμενων χωρών (πρώην αποικιών), οι οποίες εγκατέλειψαν τις πολιτικές εθνικοποιήσεων και αντικατάστασης εισαγωγών για να ενταχθούν στην παγκόσμια οικονομία. Σημαντική ώθηση έδωσε και το άνοιγμα της αγοράς της Κίνας στη δεκαετία του 1980, η οποία έγινε σημαντικός αποδέκτης άμεσων ξένων επενδύσεων. Σύμφωνα με το *World Investment Report* (UNCTAD, 2004), το 2004 η Κίνα προσέλκυσε τις περισσότερες ΑΞΕ στον κόσμο.

Πίνακας 5.1. Παγκόσμιες εισροές-εκροές ΑΞΕ (εκατ. δολ.)

	1980		1990		2010		2013	
	Εισροές	Εκροές	Εισροές	Εκροές	Εισροές	Εκροές	Εισροές	Εκροές
Κόσμος	54.109	51.252	208.167	241.614	1.422.255	1.467.580	1.451.965	1.410.810
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	7.510	2.854	35.018	11.317	648.207	420.919	778.372	454.066
Αναπτυγμένες οικονομίες	46.575	48.397	173.074	230.296	703.474	988.769	565.625	857.568
Λιγότερο αναπτυσσόμενες χώρες	538	233	567	-3	19.557	374	27.956	4.719

	1980		1990		2010		2013	
	Εισροές	Εκροές	Εισροές	Εκροές	Εισροές	Εκροές	Εισροές	Εκροές
ΕΕ28	21.279	21.902	97.857	131.284	383.703	483.002	246.207	250.459
G8	37.372	42.170	113.207	173.023	426.408	684.337	416.623	717.691
Αναπτυσσόμενες οικονομίες: Αφρική	400	1.096	2.846	658	47.034	6.659	57.238	12.418
Αναπτυσσόμενες οικονομίες: Ασία	573	1.194	22.914	11.024	409.021	296.186	426.355	326.012
Αναπτυγμένες οικονομίες: Ασία	287	2.382	1.943	51.035	4.257	64.919	14.107	140.681

Πηγή: Στοιχεία από UNCTAD, 2014.

Οι καινοτομίες στον τομέα της τεχνολογίας και ιδιαίτερα στην πληροφορική εισήγαγαν νέα υλικά, επέτρεψαν την ανάπτυξη νέων τεχνικών παραγωγής, νέων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και διαδικασιών συντονισμού και οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας, που ποτέ στο παρελθόν δεν ήταν εφικτά. Οι νέες τεχνικές επέτρεψαν μεγάλες κλίμακες παραγωγής και μεγαλύτερη αποδοτικότητα. Παράλληλα, οι νέες τεχνολογίες οδήγησαν στη μείωση του κύκλου ζωής των προϊόντων καθιστώντας παράλληλα ευρέως διαθέσιμα πολλά αγαθά και υπηρεσίες.

Ιστορικά γνωρίζουμε ότι ένας από τους προσδιοριστικούς παράγοντες της παραγωγής, της δυναμικής των οικονομικών συναλλαγών και της μορφής που παίρνει η παγκόσμια οικονομία είναι οι εξελίξεις στον τομέα των μεταφορών και των επικοινωνιών. Η ραγδαία μείωση του κόστους των μεταφορών και των επικοινωνιών στην εποχή της επανάστασης της πληροφορικής διευκόλυναν την ανάδειξη νέων εταιρικών στρατηγικών σχεδιασμών. Η αύξηση της εξωτερικής ανάθεσης της βιομηχανικής παραγωγής αλλά και των υπηρεσιών αποτέλεσε ένα από τα πιο έντονα χαρακτηριστικά της σύγχρονης οικονομίας. Οι ταχύτερες και φθηνότερες επικοινωνίες και τα δίκτυα επέτρεψαν την αδιάκοπη παραγωγική διαδικασία (όταν κλείνουν τα εργοστάσια στις ΗΠΑ, ανοίγουν στην Ινδία), μείωσαν το πραγματικό κόστος και περιόρισαν τον επιχειρηματικό κίνδυνο.

Στους παράγοντες που συνέβαλαν στην παγκοσμιοποίηση της παραγωγής θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και την αύξηση των πηγών χρηματοδότησης της διεθνικής κίνησης κεφαλαίων και επενδύσεων. Η διεθνοποίηση της παραγωγής δεν συνοδεύτηκε μόνο από την αύξηση του διεθνούς εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών αλλά και από την παγκοσμιοποίηση της χρηματοπιστωτικής αγοράς. Οι τεχνολογικές καινοτομίες, η αποκατανομοποίηση (φιλελευθεροποίηση) των χρηματοπιστωτικών αγορών και η αύξηση της διαθεσιμότητας χρηματικού κεφαλαίου οδήγησαν στη μείωση του κόστους των συναλλαγματικών κινήσεων διεθνώς.

Η S. Strange (1991, 1994) αποκάλεσε τις παραπάνω αλλαγές «δομικές» διότι μετέβαλαν τη δομή της παγκόσμιας οικονομίας και διαμόρφωσαν το πλαίσιο λειτουργίας των ΠΕ. Έτσι, η Strange εντόπισε τρεις σημαντικές δομικές αλλαγές που επιτάχυναν την παγκοσμιοποίηση της παραγωγής: την πτώση του πραγματικού κόστους μεταφοράς και επικοινωνίας, την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και τη δημιουργία χρηματοπιστωτικών εργαλείων.

2. Μοντέλα οργάνωσης παραγωγής

Η ριζική αλλαγή στην παραγωγική διαδικασία συντελέστηκε με την ενοποίηση των διαφόρων σταδίων παραγωγής, την κάθετη δηλαδή ενοποίηση της ροής παραγωγής. Ο Taylor (F.W. Taylor, 1856-1915) ήταν αυτός που πρότεινε τον εξορθολογισμό των εργασιών στα εργοστάσια της Αμερικής, στη βάση δύο μορφών ολοκλήρωσης της εργασίας: οριζόντια, έτσι ώστε κάθε εργάτης να εκτελεί μέρος της συνολικής εργασίας, και κάθετα, έτσι ώστε να διαχωρίζεται η σύλληψη της οργάνωσης της εργασίας από την εκτέλεσή της. Σύμφωνα με τον τειλορισμό, οι εργαζόμενοι γίνονται πιο αποτελεσματικοί αφού μπορούν να περιοριστούν στην επανάληψη μερικών απλών κινήσεων. Στον Taylor ανήκει η φράση «ο σωστός άνθρωπος στη σωστή θέση».

Η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής ωστόσο ταυτίστηκε με τον όρο φορντισμός (Fordism). Ο όρος προέρχεται από τον Henry Ford (30 Ιουλίου 1863 - 17 Απριλίου 1947), ο οποίος εισήγαγε μια καινοτόμο οργανωτική δομή στην παραγωγή αυτοκινήτων στο εργοστάσιό του το 1914, με στόχο τη μείωση του κόστους. Η «κινούμενη γραμμή» (ταινία) παραγωγής ή η «γραμμική διαδικασία συναρμολόγησης» (αλυσίδα

συναρμολόγησης) επέτρεπε σε σχετικά ανειδίκευτους εργάτες να συναρμολογούν απλά τα κομμάτια ενός προϊόντος. Τα μέρη του προϊόντος είχαν ήδη κατασκευαστεί και μέσω της διαδικασίας της αλυσίδας συναρμολόγησης γίνονταν η συναρμολόγησή τους. Έτσι, μπορούσαν να κατασκευαστούν περισσότερα προϊόντα και με χαμηλότερο κόστος. Εξίσου όμως σημαντικό στοιχείο στον φορντισμό ήταν και η εξασφάλιση μαζικής παραγωγής. Ο φορντισμός διαφέρει κατά συνέπεια από τον τειλορισμό κατά το ότι δεν ασχολείται μόνο με την παραγωγή των προϊόντων και τη μείωση του κόστους αλλά και με την κατανάλωση. Μέσω του φορντισμού συνδέεται άμεσα η μαζική παραγωγή με την κατανάλωση, δύο διαδικασίες που η μία προϋποθέτει τη λειτουργία της άλλης. Έτσι, με βάση τον φορντισμό, δημιουργήθηκαν δίκτυα προώθησης και πώλησης των προϊόντων (μάρκετινγκ) που επικοινωνούσαν με τους αγοραστές και επηρέαζαν με αυτόν τον τρόπο τις καταναλωτικές συνήθειες. Ο φορντισμός, λοιπόν, αποτελεί έναν τρόπο οργάνωσης της παραγωγής βασισμένο στη συνεχή γραμμική παραγωγή, στην τυποποίηση, στη χρήση ιδιαίτερα εξειδικευμένων μηχανημάτων και σχετικά ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού. Η σημασία του όμως έγκειται στο ότι αποτελεί ένα ευρύτερο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης, που στηρίζεται: α) στη μαζική παραγωγή, β) στις οικονομίες κλίμακας που εξασφαλίζουν συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας, γ) σε αυξανόμενους μισθούς έτσι ώστε να συντηρείται και να διευρύνεται η ζήτηση, και δ) σε υψηλά κέρδη τα οποία επενδύονται προκειμένου να επιτευχθεί ακόμα μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα (Ασημακοπούλου, 2008, σ. 222). Συνεπώς, ο όρος φορντισμός σημαίνει την τυποποίηση ενός προϊόντος και τη μαζική κατασκευή του σε τιμή τόσο χαμηλή ώστε η εργατική τάξη να μπορεί να αντέξει οικονομικά να το αγοράσει.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, η οργάνωση της βιομηχανικής παραγωγής σταδιακά αλλάζει, καθώς έχει δημιουργηθεί μια νέα καταναλωτική αγορά που δίνει προτεραιότητα στην νεωτερικότητα και την ποιότητα των προϊόντων. Έτσι η παραγωγή, αν και παραμένει μαζική, δίνει πλέον έμφαση όχι στην ανταγωνιστικότητα (η οποία λόγω των δυνατοτήτων μείωσης του κόστους παραγωγής δεν αποτελεί προτεραιότητα) αλλά στην ποιότητα και τη διαφοροποίηση. Πλέον η ελαστικότητα γίνεται κεντρικό χαρακτηριστικό της οργάνωσης της παραγωγής, όπως και η σχετική εξειδίκευση. Ο μετα-φορντισμός εκφράζει την αμφισβήτηση της δυναμικής της μαζικής παραγωγής και αποτελεί προσπάθεια σύνταξης νέων επιχειρησιακών αρχών οι οποίες ξεφεύγουν από την ανάλυση ενός καθαρά τεχνοοικονομικού πλαισίου, και περιλαμβάνουν θέματα που προέρχονται από την πολιτική, τον πολιτισμό, τις κοινωνικές και εργασιακές σχέσεις. Το νέο μοντέλο παραγωγής στηρίχτηκε σε τρεις βασικές δυναμικές (Λυμπεράκη, 1992):

- Διεθνοποίηση «από τα πάνω» (διεθνικές επιχειρήσεις, οργανισμοί οικονομικής ολοκλήρωσης).
- Αποκέντρωση «από τα κάτω» (απορρύθμιση μεγάλων χώρων εργασίας, μικρότερη κλίμακα μονάδων παραγωγής, κατακερματισμός της παραγωγής).
- Αποδιοργάνωση «από τα μέσα» (ανάδειξη μιας ισχυρής «μεσαίας» τάξης που συνδέεται με την ανάπτυξη του τριτογενή τομέα (υπηρεσίες), η οποία συγκροτεί μια περισσότερο πλουραλιστική και ανομοιογενή κοινωνία των πολιτών).

Η καινοτομία στην παραγωγική διαδικασία θα έρθει αυτήν τη φορά από την άλλη πλευρά του Ειρηνικού, και συγκεκριμένα από την Ιαπωνία. Στη δεκαετία του 1980, η ιαπωνική εταιρεία κατασκευής αυτοκινήτων Toyota εισάγει τη μέθοδο just-in-time (JIT) δηλαδή «ακριβώς στην ώρα» ή «τη στιγμή που απαιτείται». Η μέθοδος αυτή στηρίζεται σε δύο βασικές παραδοχές. Πρώτον, η προμήθεια θα πρέπει να γίνεται «τη στιγμή που απαιτείται», δηλαδή η επιχείρηση θα πρέπει να προμηθεύεται τις πρώτες ύλες που χρειάζεται τη στιγμή και στην ποσότητα που τις χρειάζεται, και δεύτερον, η παραγωγή χρειάζεται «αυτοματοποίηση με ανθρώπινο πρόσωπο» (automation), που σημαίνει ότι τα αυτοματοποιημένα μηχανήματα προχωρούν σε ποικίλες παραγωγικές λειτουργίες και ελέγχονται από ειδικευμένους εργαζόμενους που έχουν την ικανότητα να παρακολουθήσουν τη λειτουργία τους και να διορθώσουν πιθανά προβλήματα.

Οι αρχές του just-in-time (JIT) ή του «τρόπου Toyota», παρουσιάζονται από τον Liker (2004) ως εξής: 1) οι επιχειρηματικές αποφάσεις και οι στόχοι πρέπει να τίθενται με μακροπρόθεσμη προοπτική, 2) η συνεχής ροή διεργασιών αποκαλύπτει όλα τα προβλήματα, 3) πρέπει να εφαρμόζονται συστήματα ώστε να αποφεύγεται η υπερπαραγωγή, 4) πρέπει να κατηγοριοποιείται η εργασία, 5) η διαδικασία παραγωγής πρέπει να σταματά τη σωστή στιγμή έτσι ώστε να διορθώνονται τα προβλήματα και να διασφαλίζεται η καλή ποιότητα εξαρχής, 6) τα πρότυπα βοηθούν στη βελτίωση της επιχείρησης και των υπαλλήλων, 7) χρειάζεται καλός χειρισμός για όλα τα προβλήματα, 8) μόνο η αξιόπιστη τεχνολογία βοηθάει τους υπαλλήλους και τις διεργασίες, 9) οι ηγεσίες πρέπει να καταλαβαίνουν τη δουλειά, να ζουν τη φιλοσοφία και να μπορούν να τα διδάξουν όλα αυτά σε άλλους, 10) είναι σημαντικό τα άτομα και οι ομάδες να μπορούν να ακολουθούν τη φιλοσοφία της επιχείρησης, 11) σεβασμός στο δίκτυο των συνεργατών και των προμηθευτών, 12) πρέπει ο ίδιος ο επιχειρηματίας να εξετάζει τι πρόβλημα υπάρχει για να μπορεί να διαχειρίζεται την κατάσταση, 13) οι αποφάσεις μπορούν να λαμβάνονται αργά αλλά σωστά αφού εξεταστούν όλες οι επιλογές, 14) μια επιχείρηση πρέπει να είναι ένας

οργανισμός ο οποίος συνεχώς μαθαίνει μέσω συνεχούς βελτίωσης.

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες μετά το 1980, σημαντικές αλλαγές έχουν υπάρξει και ως προς την οργάνωση των ΠΕ στην παγκόσμια αγορά. Έκφραση αυτών των αλλαγών αποτελεί η μορφή της ενδιάμεσης παραγωγής στο εξωτερικό (offshoring) και η μορφή της ενδιάμεσης προμήθειας από εξειδικευμένους προμηθευτές στο εξωτερικό (outsourcing) (Αλογοσκούφης, 2013, σσ. 226-228). Η ενδιάμεση παραγωγή στο εξωτερικό (offshoring) πραγματοποιείται από θυγατρικές που βρίσκονται στο εξωτερικό. Η θυγατρική παράγει μόνο για την πολυεθνική, ενώ η ΠΕ αναλαμβάνει το κόστος της επένδυσης και το σταθερό (όχι όμως και το μεταβλητό) κόστος της παραγωγής στο εξωτερικό. Η ενδιάμεση προμήθεια από το εξωτερικό (outsourcing) πραγματοποιείται από τρίτες εταιρείες, οι οποίες παράγουν για λογαριασμό της ΠΕ ή πολλών ΠΕ ταυτόχρονα. Έτσι, η ΠΕ δεν κάνει ουσιαστικά την επένδυση για την παραγωγή στο εξωτερικό και μειώνει το κόστος γι' αυτή. Η τρίτη εταιρεία, καθώς μπορεί να παράγει για πολλές πολυεθνικές, επιτυγχάνει μεγαλύτερες οικονομίες κλίμακας και έτσι περιορίζει το κόστος. Ένα πλεονέκτημα του outsourcing είναι ότι η εγχώρια εταιρεία είναι πιο εύκολα αποδεκτή στη χώρα που λειτουργεί και έχει καλύτερη πρόσβαση στην τοπική αγορά. Στην πράξη, οι πολυεθνικές εταιρείες ακολουθούν και τις δύο αυτές μορφές καθετοποίησης της παραγωγής.

3. Επιδράσεις των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων στις χώρες υποδοχής και προέλευσης

Οι απόψεις ως προς τις επιδράσεις των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων (ΠΕ) διαφέρουν ανάλογα με τη θεωρητική προσέγγιση του κάθε μελετητή. Αν και οι αντιπαραθέσεις αφορούν κυρίως τις επιδράσεις των ΠΕ στις χώρες υποδοχής, διαφορές υπάρχουν και ως προς τη σημασία των ΠΕ για τις χώρες προέλευσης. Η θετική άποψη ως προς τον ρόλο των ΠΕ στην ανάπτυξη μιας οικονομίας μέσω προσέλκυσης κεφαλαίου, δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, μεταφοράς τεχνολογίας κ.λπ. προέρχεται από τη φιλελεύθερη προσέγγιση. Αντίθετα, η κριτική προσέγγιση υπογραμμίζει το κόστος που συνεπάγονται οι ΑΞΕ για τη χώρα υποδοχής, τις σχέσεις εξάρτησης που δημιουργούν και τον αρνητικό ρόλο τους στην ενδογενή και ισόρροπη ανάπτυξη των χωρών υποδοχής, οι οποίες χάνουν την έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας.

Η θεωρητική αντιπαράθεση γύρω από τις επιδράσεις των ΠΕ και τον ρόλο τους στην ανάπτυξη συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση της δραστηριότητας των ΠΕ και είναι εξαιρετικά χρήσιμη στη διαμόρφωση οικονομικής πολιτικής. Μπορούμε να πούμε όμως ότι, εντέλει, η αποτίμηση των επιδράσεων των ΠΕ ή των ΑΞΕ απαιτεί σφαιρική προσέγγιση, όπου θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κυρίως οι συγκεκριμένες συνθήκες (πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές, κυρίως δε οι πρώτες) της χώρας υποδοχής. Οι ιδιαίτερες συνθήκες κάθε χώρας (όπως τα επίπεδα διαφθοράς), το μέγεθος της οικονομίας υποδοχής σε σχέση με την οικονομική δύναμη της ΠΕ, και η θέση της χώρας στην παγκόσμια οικονομία καθορίζουν το περιβάλλον μέσα στο οποίο η ΠΕ λειτουργεί και επιδρά.

Σύμφωνα με την ορθόδοξη φιλελεύθερη προσέγγιση, οι ΠΕ συμβάλλουν θετικά στην ανάπτυξη, όπως και το εμπόριο, και γι' αυτό θα πρέπει να υποστηρίζονται. Οι ΠΕ διευρύνουν τις παραγωγικές δυνατότητες μιας χώρας αφού παρέχουν εξωτερική χρηματοδότηση (που απουσιάζει από τη χώρα υποδοχής), δημιουργούν θέσεις εργασίας και συμβάλλουν στην αύξηση του εισοδήματος, ενώ αποτελούν φορείς εκσυγχρονισμού μιας οικονομίας μέσω της μεταφοράς τεχνογνωσίας και τεχνολογίας. Σύμφωνα με τους Hechsher-Ohlin, εκπροσώπους της φιλελεύθερης προσέγγισης, τα κράτη είναι προικισμένα με διαφορετικούς συντελεστές παραγωγής και οι ΑΞΕ κατευθύνονται στις περιοχές που έχουν ανεπάρκειες παραγωγικών συντελεστών.

Πλαίσιο 5.2 Οι θετικές επιδράσεις των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων (φιλελεύθερη προσέγγιση)

- Παρέχουν εξωτερική χρηματοδότηση,
- αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της ανεπάρκειας εγχώριων αποταμιεύσεων,
- ενισχύουν τα έσοδα του κράτους από τη φορολογία και τις εξαγωγές,
- εισάγουν τεχνολογία,
- δημιουργούν θέσεις εργασίας,
- εισάγουν νέες μεθόδους οργάνωσης και διοίκησης της παραγωγής,
- παρέχουν εκπαίδευση και εξειδίκευση,
- συμβάλλουν στην αύξηση των εισοδημάτων,
- συμβάλλουν στην οικονομική σύγκλιση.

Ωστόσο, ακόμα και εντός της φιλελεύθερης προσέγγισης, υπάρχουν αποκλίσεις όσον αφορά τις θετικές επιδράσεις των ΠΕ. Ο Charles Kindleberger υποστήριξε ότι οι άμεσες ξένες επενδύσεις δεν μπορούν να εξισωθούν με τη διασυννοριακή μετακίνηση κεφαλαίων. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις, για να πραγματοποιηθούν, μπορούν να προέρχονται ουσιαστικά από δάνεια των ΠΕ που λαμβάνουν από τις χώρες υποδοχής. Ένα άλλο σημείο στο οποίο συγκλίνουν τόσο φιλελεύθεροι (όπως ο Charles Kindleberger) όσο και εκφραστές της μαρξιστικής θεώρησης (όπως ο Stephen Hymer) είναι ότι η ολιγοπωλιακή φύση των ΠΕ περιορίζει αντί να προωθεί τον ανταγωνισμό, έτσι «οι κλάδοι στους οποίους υπάρχουν πολλές ξένες επενδύσεις τείνουν να παρουσιάζουν συγκέντρωση, ενώ οι κλάδοι στους οποίους υπάρχουν λίγες ή καθόλου ξένες επιχειρήσεις τείνουν να μην παρουσιάζουν συγκέντρωση» (Hymer, 1976, σ. 100).

Πλαίσιο 5.3 *Αρνητικές επιπτώσεις των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων (θεωρητικοί της εξάρτησης)*

- Εμποδίζουν τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες να πετύχουν γνήσια αυτόνομη ανάπτυξη,
- ιδιοποιούνται εγχώριο κεφάλαιο παρά εισάγουν νέο κεφάλαιο,
- εμποδίζουν την είσοδο τοπικών επιχειρήσεων στους κλάδους που ελέγχουν (και είναι οι πιο δυναμικοί),
- αυξάνουν την ανεργία διότι χρησιμοποιούν τεχνολογίες εντάσεως κεφαλαίου,
- εισάγουν ξεπερασμένη τεχνολογία,
- επιβάλλουν πολιτικές και δημιουργούν σχέσεις οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης (της χώρας υποδοχής από τη χώρα προέλευσης της ΠΕ),
- δημιουργούν πελατειακές σχέσεις με συγκεκριμένες ελίτ και καθεστώτα εις βάρος της κοινωνίας.

Στην πραγματικότητα, εμπειρικές μελέτες δείχνουν ότι οι επιδράσεις των ΠΕ στις χώρες υποδοχής δεν είναι ούτε μόνο θετικές ούτε μόνο αρνητικές. Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που καθορίζουν το πώς επηρεάζει μια ΠΕ τη χώρα υποδοχής. Πρώτον, καθοριστική σημασία έχει το εύρος του ανταγωνισμού στη χώρα υποδοχής, όπου όσο πιο μεγάλος είναι ο βαθμός ανταγωνισμού τόσο περιορισμένη είναι η διαπραγματευτική δύναμη μιας ΠΕ. Μια χώρα έχει μεγαλύτερη διαπραγματευτική δύναμη μετά την πραγματοποίηση της επένδυσης, ενώ είναι πιο ευάλωτη στο αρχικό στάδιο προσέλκυσης επενδύσεων. Ένας τρίτος παράγοντας αφορά την αναγνωρισιμότητα της ΠΕ και την πρόσβασή της σε εξελιγμένη τεχνολογία και κεφάλαιο που δεν διαθέτει η χώρα υποδοχής.

Πλαίσιο 5.4 *Παράγοντες που επηρεάζουν τη διαπραγματευτική δύναμη μιας Πολυεθνικής Επιχείρησης*

- Η αναγνωρισιμότητά της,
- η πρόσβασή της σε εξελιγμένη τεχνολογία και κεφάλαιο,
- ο χρονικός ορίζοντας της επένδυσης,
- ο κλάδος της επένδυσης,
- ο βαθμός ανταγωνισμού στην οικονομία της χώρας υποδοχής,
- η ποιότητα πολιτικής διακυβέρνησης στη χώρα υποδοχής.

Οι ΠΕ υποστηρίζονται από τις χώρες προέλευσης εκτιμώντας ότι οι επενδυτικές τους δραστηριότητες επιδρούν θετικά στην οικονομία, ενώ χρησιμοποιούνται ως δείκτης οικονομικής αλλά και πολιτικής ισχύος μιας χώρας. Κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας, οι ευρωπαϊκές χώρες προστάτευαν τις ΠΕ παρεμβαίνοντας ακόμα και στρατιωτικά για να διασφαλίζουν τη λειτουργία τους. Σήμερα, εργαλεία όπως επιχορηγήσεις και φορολογικά κίνητρα χρησιμοποιούνται από τις χώρες προέλευσης για να ενθαρρύνουν τις ΑΞΕ. Όπως το εμπόριο, έτσι και οι ΑΞΕ χρησιμοποιούνται από τις κυβερνήσεις και για την επίτευξη στόχων εξωτερικής πολιτικής.

Οι επιδράσεις των ΑΞΕ στην οικονομία προέλευσης αφορούν το εμπόριο, την απασχόληση, την τεχνολογία και τις εγχώριες επενδύσεις κεφαλαίου. Δεν υπάρχουν ωστόσο «ξεκάθαρα» αποτελέσματα τα οποία να είναι ευρέως αποδεκτά όσον αφορά τη θετική ή μη επίδραση των ΑΞΕ στις χώρες προέλευσης. Όσον αφορά τις εγχώριες επενδύσεις κεφαλαίου στη χώρα προέλευσης, οι ΑΞΕ εκτιμάται ότι θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην απώλεια κεφαλαίων, εκτιμήσεις που υπαγόρευαν μια περιοριστική πολιτική εξερχομένων κεφαλαίων από την Ιαπωνία κατά τη δεκαετία του 1960 έτσι ώστε το σπανίζον εγχώριο κεφάλαιο να επενδύεται εντός

της Ιαπωνίας και να υποστηρίζεται η μεταπολεμική ανοικοδόμηση της χώρας. Ως αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής, στη δεκαετία του 1960 αντιστοιχούσε μόλις το 0,8% του όγκου των εξαρχόμενων ΑΞΕ. Από την άλλη μεριά, η επιτυχία των ΑΞΕ ενισχύει κεφαλαιακά την ΠΕ, η οποία μπορεί να επανεπενδύσει στη χώρα προέλευσης με θετικές επιδράσεις στην οικονομία.

Η σχέση των ΑΞΕ με το εμπόριο και συγκεκριμένα με τις εξαγωγές έχει μελετηθεί εκτενώς, καθώς οι ΑΞΕ θεωρούνται υποκατάστατα των εξαγωγών ή και συμπληρωματικές τους. Το βασικό ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο οι ΑΞΕ ανακόπτουν τις εξαγωγές, και πηγάζει από τις νεοκλασικές ερμηνείες όπου οι διεθνείς επενδύσεις λαμβάνουν χώρα, κυρίως, με σκοπό να υπερβούν εμπόδια που υψώνονται στο εμπόριο. Το ερώτημα για το κατά πόσο οι ΑΞΕ ανακόπτουν τις εξαγωγές και επιδρούν αρνητικά ως προς την απασχόληση στη χώρα προέλευσης επανεμφανίζεται κάθε φορά που μια οικονομία βρίσκεται σε ύφεση. Κατά τη δεκαετία του 1960, υπήρξαν έντονες ανησυχίες για τις επιπτώσεις που είχαν στο ισοζύγιο πληρωμών των ΗΠΑ. Οι ΗΠΑ υιοθέτησαν μάλιστα στα μέσα της δεκαετίας του 1960 αρχικά ένα εθελοντικό πρόγραμμα (1965-1967) και στη συνέχεια υποχρεωτικούς κανονισμούς (έως το 1974) με σκοπό να περιοριστούν οι επενδύσεις του αμερικανικού κεφαλαίου στο εξωτερικό έτσι ώστε να βελτιωθεί το ισοζύγιο πληρωμών των ΗΠΑ. Εμπειρικές μελέτες γύρω από τη σχέση εξαγωγών και ΑΞΕ δείχνουν περισσότερο προς μια συμπληρωματική σχέση των δύο, ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιούνται συγκεντρωτικά στοιχεία για τις επενδύσεις. Η συμπληρωματικότητα των δύο επηρεάζεται από τη σχέση μεταξύ των προϊόντων που είναι αντικείμενα εμπορίου (π.χ. εξάγονται από τη χώρα προέλευσης των ΑΞΕ) και αυτών που παράγονται (στη χώρα υποδοχής των ΑΞΕ). Εάν η σχέση αυτή είναι κάθετη (π.χ. η μητρική επιχείρηση παράγει και εξάγει ενδιάμεσα προϊόντα και η θυγατρική παράγει τελικά προϊόντα), τότε αναμένεται αύξηση των εξαγωγών ενδιάμεσων προϊόντων από τη χώρα προέλευσης παράλληλα με την αύξηση των ΑΞΕ (η σχέση εμπορίου και ΑΞΕ είναι δηλαδή συμπληρωματική).

Τι συμβαίνει όμως σε επίπεδο απασχόλησης; Οι ΑΞΕ αναμένεται να επηρεάσουν πρώτον τη ζήτηση εργασίας και δεύτερον την αμοιβή της, όχι μόνο στη χώρα υποδοχής αλλά και στη χώρα προέλευσης. Αυτό γίνεται διότι η ΠΕ μεταβάλλει την παραγωγική διαδικασία και τον τρόπο με τον οποίο αυτή κατανέμεται. Παραδείγματος χάριν, η μεταφορά παραγωγής εντάσεως εργασίας σε χώρες με χαμηλό κόστος εργασίας και η συγκέντρωση του τμήματος της παραγωγής που είναι εντάσεως κεφαλαίου στη χώρα προέλευσης θα μειώσει τη ζήτηση (και τους μισθούς) για ανειδίκευτη εργασία (στον τομέα παραγωγής) στη χώρα προέλευσης. Μελέτες για τις ΠΕ από τις ΗΠΑ επιβεβαιώνουν την παραπάνω θέση, δεν την επιβεβαιώνουν ωστόσο σε άλλες περιπτώσεις όπως π.χ. όσον αφορά τις ΠΕ που προέρχονται από τη Σουηδία, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στις διαφορετικές συνθήκες που ισχύουν στην αγορά εργασίας στην κάθε χώρα. Σε αντίθεση με τους φιλελεύθερους, που θεωρούν ότι οι ΑΞΕ δημιουργούν θέσεις εργασίας, οι ρεαλιστές και οι ιστορικοί δομιστές συμμαρμίζονται τη θέση περί αρνητικών επιδράσεων των ΑΞΕ στην απασχόληση λόγω «υποκατάστασης των εισαγωγών». Οι πρώτοι εκτιμούν ότι οι ΑΞΕ μειώνουν την παραγωγή και τη ζήτηση εργασίας στη χώρα προέλευσης, ενώ οι δεύτεροι τονίζουν την επιδείνωση των συνθηκών εργασίας και τη διεύρυνση των μισθολογικών ανισοτήτων μεταξύ ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών στη χώρα προέλευσης.

Οι ΑΞΕ θεωρούνται βασικοί δίαυλοι μεταφοράς τεχνολογίας στις χώρες υποδοχής, ωστόσο έχουν θετικές επιδράσεις και ως προς τη διάχυση (άυλων πόρων) τεχνολογίας και γνώσης στις χώρες προέλευσης. Αυτό αφορά ιδιαίτερα τις περιπτώσεις που οι ΑΞΕ αφορούν την έρευνα και την ανάπτυξη (E&A).

4. Ερμηνείες της ανάπτυξης των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων

Η ΠΕ αγνοήθηκε από τους νεοκλασικούς οικονομολόγους, οι οποίοι έθεσαν την απρόσωπη αγορά ως το κέντρο λειτουργίας και μελέτης της οικονομίας (Gilpin, 2007, σσ. 342-343). Οι οικονομολόγοι είχαν μεθοδολογικές δυσκολίες να μελετήσουν τις ΠΕ. Πρώτον, σύμφωνα με την άποψη των νεοκλασικών, η οικονομική συμπεριφορά διαμορφώνεται από τις δυνάμεις της αγοράς (προσφορά-ζήτηση), ενώ οι θεσμοί και οι ποιοτικές τους διαφορές (π.χ. εθνικότητα μιας επιχείρησης) δεν λαμβάνονται υπόψη. Δεύτερον, οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι δεν διαθέτουν μοντέλα ερμηνείας ατελών αγορών στις οποίες ακριβώς λειτουργούν οι ΠΕ, οι οποίες αποτελούν ολιγοπωλιακές μορφές επιχειρηματικής οργάνωσης. Η ΠΕ αποτελεί προϊόν μοναδικής επιχειρηματικής εμπειρίας (που συχνά έχει πολιτικές παρά οικονομικές εκφάνσεις) και αποτέλεσμα των ατελειών της αγοράς, που δεν μπορεί να ενταχθεί σε μια γενικά αποδεκτή θεωρία. Ένας άλλος παράγοντας που συνέβαλε στην αδιαφορία των νεοκλασικών για τις ΠΕ ήταν η κυρίαρχη άποψη ότι η διεθνής μεταφορά συντελεστών παραγωγής μέσω Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (ΑΞΕ) δημιουργεί συνέπειες που ισοδυναμούν με εκείνες που προκύπτουν από τη διεθνή ροή αγαθών, δηλαδή το εμπόριο και οι επενδύσεις είναι τέλεια υποκατάστατα το ένα του άλλου (η περί ισοδυναμίας θεώρηση του Mundell). Ο Paul Krugman και ο Maurice Obstfeld έγραψαν (1994) ότι οι επιπτώσεις των ΑΞΕ στην παγκόσμια κατανομή των οικονομικών

δραστηριοτήτων και άλλων οικονομικών αποτελεσμάτων δεν μπορούν να διακριθούν από εκείνες του διεθνούς εμπορίου.

Γιατί πραγματοποιούνται ΑΞΕ; Τα κίνητρα των επιχειρήσεων ποικίλλουν καταρχάς ανάλογα με το είδος της ΑΞΕ (οριζόντια ή κάθετη). Έτσι, οι επιχειρήσεις επενδύουν στο εξωτερικό αναζητώντας φθηνότερους παραγωγικούς συντελεστές (όπως εργασία και πρώτες ύλες) με στόχο τη μείωση του κόστους των εισροών της διαδικασίας παραγωγής και τη βελτίωση της αποδοτικότητας οργανώνοντας τις παραγωγικές δραστηριότητες με την καλύτερη δυνατή χρήση των παραγωγικών συντελεστών. Οι πετρελαϊκές ΠΕ ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία. Άλλο κίνητρο είναι η ευκολότερη πρόσβαση σε ξένες αγορές ή η αναζήτηση νέων αγορών. Οι ΠΕ αποφασίζουν να επενδύσουν εκεί όπου έχουν δημιουργηθεί νέοι αγοραστές είτε επειδή οι ΑΞΕ διευκολύνουν την προσαρμογή στα εγχώρια πρότυπα της αγοράς είτε επειδή τους επιτρέπουν να ενταχθούν ευκολότερα σε αγορές όπου υπάρχουν ανταγωνιστές, είτε επειδή μειώνουν το κόστος (όσο πιο μακριά είναι η αγορά από τη μητρική χώρα μιας επιχείρησης τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα για την πραγματοποίηση ΑΞΕ σε αντίθεση με τις εξαγωγές).

Με τη ραγδαία αύξηση των ΑΞΕ σταδιακά από τη δεκαετία του 1970 και κυρίως στις επόμενες δύο δεκαετίες, οι οικονομολόγοι ασχολήθηκαν πιο συστηματικά με την ερμηνεία της ΠΕ και τον ρόλο της στην παραγωγική διαδικασία. Ωστόσο, η μεγαλύτερη ίσως συμβολή στη μελέτη και την κατανόηση της ΠΕ προήλθε από τον χώρο της διοίκησης επιχειρήσεων. Οι οργανωτικές προσεγγίσεις δίνουν έμφαση στα εσωτερικά χαρακτηριστικά της επιχείρησης, όπως είναι ο τρόπος λήψης αποφάσεων για τις οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσει. Έτσι, ενώ οι οικονομολόγοι εξετάζουν τις δυνάμεις της αγοράς οι οποίες καθορίζουν τη συμπεριφορά των ΠΕ, οι οργανωτικές προσεγγίσεις εστιάζουν στο εσωτερικό της ίδιας της ΠΕ. Οι ερμηνείες των ΠΕ στηρίζονται κυρίως στην εμπειρία των αμερικανικών επιχειρήσεων μεταπολεμικά. Παρακάτω συνοψίζονται κάποιες από τις πλέον σημαντικές θεωρίες, που αντικατοπτρίζουν τις αποκλίσεις των πολιτικών οικονομολόγων στην ερμηνεία της ΠΕ, ανάλογα με τη φιλελεύθερη, δομική ή ριζοσπαστική προσέγγιση που ακολουθούν.

Σύμφωνα με την κρατικοκεντρική ερμηνεία (με βασικό εκπρόσωπό της τον R. Gilpin), η ΠΕ δεν μπορεί να ερμηνευτεί μόνο με όρους της αγοράς, όπως ισχυρίζονται οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι. Οι κρατικοκεντρικοί ρεαλιστές αναγνωρίζουν τη σημασία των οικονομικών παραγόντων αλλά θεωρούν ότι το πολιτικό πλαίσιο είναι πιο σημαντικό. Έτσι, θα πρέπει κανείς να εξετάσει την κυρίαρχη πολιτική δύναμη και τα συμφέροντα ασφαλείας της κυρίαρχης δύναμης για να ερμηνεύσει τη συμπεριφορά των ΠΕ. Υπό το πρίσμα της ηγεμονικής σταθερότητας, η Pax Britannica παρείχε το πλαίσιο των ΠΕ κατά τον 19^ο αιώνα και η Pax Americana κατά τον 20^ο αιώνα. Οι ΠΕ υπό το πρίσμα της κρατικοκεντρικής ερμηνείας έχουν «εθνικότητα», είναι κατά βάση εθνικές, ανταγωνίζονται μεταξύ τους και αποτελούν διαφορετικά προϊόντα ιστορίας, κουλτούρας και οικονομικών συστημάτων.

Ο Stephen Hymer (1976) προσέφερε την πιο συστηματική κριτική στην ΠΕ στο πλαίσιο της ριζοσπαστικής προσέγγισης. Ο Hymer δεν προσπάθησε να ερμηνεύσει το φαινόμενο των ΑΞΕ βασισμένος στην οικονομική μόνο ανάλυση, αλλά βασίστηκε κυρίως στη βιομηχανική οργάνωση. Ο Hymer απέδειξε ότι οι άμεσες ξένες επενδύσεις διέφεραν από τις επενδύσεις χαρτοφυλακίου και ήταν μέρος της επεκτατικής στρατηγικής μιας επιχείρησης και της επιθυμίας της να ελέγξει παραγωγικές ή άλλες εγκαταστάσεις σε ξένες χώρες. Σύμφωνα με τον Hymer, ο οποίος μελέτησε τις αμερικανικές επιχειρήσεις, βασικό κίνητρο της εξάπλωσης των ΠΕ μέσω των ΑΞΕ αποτελεί η διατήρηση των μονοπωλιακών τους πλεονεκτημάτων. Έτσι, οι ΑΞΕ αποτελούν έκφραση του μονοπωλιακού καπιταλισμού που στηρίζεται σε δύο νόμους. Πρώτον, τον νόμο του αυξανόμενου μεγέθους των εταιρειών. Καθώς το μέγεθος και οι δραστηριότητες των επιχειρήσεων αυξάνονται, οι επιχειρήσεις επεκτείνονται εντός και εκτός εθνικών συνόρων, δημιουργώντας μια ιεραρχική δομή πυρήνα και περιφέρειας, διαμορφώνοντας τον διεθνή καταμερισμό εργασίας στον κόσμο. Ο πυρήνας αποτελείται από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες και η περιφέρεια από τις αναπτυσσόμενες οικονομίες. Δεύτερον, τον νόμο της άνισης ανάπτυξης. Οι ΠΕ ελέγχουν και εκμεταλλεύονται προς όφελός τους τον πλούτο και τους παραγωγικούς συντελεστές εντός και εκτός εθνικών συνόρων, βρισκόμενες σε θέση ισχύος λόγω του μεγάλου μεγέθους τους, της κινητικότητάς τους και της μονοπωλιακής δύναμής τους. Η παραδοχή αυτή στηρίζει τη θεωρία της εξάρτησης, σύμφωνα με την οποία ο (μονοπωλιακός) καπιταλισμός έχει δημιουργήσει μια παγκόσμια οικονομία που ελέγχεται από πλούσιες κοινωνίες του «Βορρά» που εκμεταλλεύονται προς όφελός τους τον υπόλοιπο κόσμο.

Η θεωρία του κύκλου ζωής του προϊόντος του Raymond Vernon, η εκλεκτική θεωρία του John Dunning και η θεωρία του Michael Porter αποτελούν σημαντικές συμβολές στην ερμηνεία της ΠΕ υπό το πρίσμα της φιλελεύθερης προσέγγισης.

Η θεωρία του κύκλου του προϊόντος (Vernon, 1971, 1966). Σύμφωνα με τη θεωρία του κύκλου του προϊόντος του Raymond Vernon, κάθε προϊόν ακολουθεί έναν κύκλο ζωής που έχει τέσσερα διαδοχικά στάδια:

την εισαγωγή του προϊόντος (καινοτομία), την επέκταση, την ωρίμανση, την παρακμή. Στην αρχική φάση του κύκλου του προϊόντος, μια εταιρεία εξάγει νέα προϊόντα από τη βιομηχανική της βάση, αλλά καθώς το προϊόν ωριμάζει, δημιουργούνται συνθήκες (τυποποίηση των τεχνικών παραγωγής, διάχυση στο εξωτερικό της βιομηχανικής τεχνογνωσίας, δημιουργία σημαντικής ζήτησης για το προϊόν) για την είσοδο ξένων μιμητών στην αγορά. Για να αποτραπεί η είσοδος ανταγωνιστών, οι αρχικές εταιρείες ιδρύουν εγκαταστάσεις παραγωγής σε άλλες οικονομίες (κάνουν άμεσες ξένες επενδύσεις). Οι ΑΞΕ, σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, είναι ένα μέσο που χρησιμοποιούν οι εταιρείες για να προκαταβάλουν τον ξένο ανταγωνισμό και να διατηρήσουν τις μονοπωλιακές προσόδους τους. Συγκεκριμένα, στην πρώτη φάση (εισαγωγή-καινοτομία), η παραγωγή του νέου προϊόντος προϋποθέτει αγορά υψηλού κατά κεφαλήν εισοδήματος, ώστε να μπορεί να απορροφηθεί. Άλλη συνθήκη είναι η διαθεσιμότητα των αναγκαίων εισροών, κεφαλαίου, τεχνολογίας, εξειδικευμένης εργασίας κ.λπ. Στη δεύτερη φάση (επέκταση), το προϊόν έχει γίνει ευρέως γνωστό στην αγορά και η ζήτησή του αυξάνεται. Σε αυτήν τη φάση, ο παραγωγός αρχίζει τις εξαγωγές, καθώς το προϊόν έχει τυποποιηθεί και παράγεται με οικονομίες κλίμακας, ενώ γίνεται γνωστό στο εξωτερικό και η ζήτησή του εκεί σταδιακά αυξάνεται. Στην τρίτη φάση, το προϊόν φτάνει στην ωρίμανσή του και προχωρά η παραγωγή του στο εξωτερικό με κριτήριο τη μείωση του κόστους παραγωγής. Παράλληλα, η ζήτηση για το προϊόν στις άλλες αναπτυσσόμενες αγορές έχει αυξηθεί και η επιχείρηση προχωράει στην έναρξη παραγωγής και σε αυτές τις χώρες (με κριτήριο όχι μόνο το κόστος παραγωγής αλλά και άλλα κριτήρια, όπως η ευκολία πρόσβασης στην αγορά κ.λπ.). Ταυτόχρονα, άλλες επιχειρήσεις έχουν προχωρήσει σε παραγωγή αντίστοιχων προϊόντων μέσω της μίμησης, ή ίδιων προϊόντων, αν αυτά πάψουν να προστατεύονται από πατέντες. Οι νέες αυτές παραγωγικές μονάδες σύντομα αρχίζουν να εξάγουν και σε τρίτες χώρες, γεγονός που σηματοδοτεί την υποκατάσταση των εξαγωγών της αρχικής επιχείρησης προς αυτές. Στο τελευταίο στάδιο του κύκλου ζωής του προϊόντος, οι θυγατρικές της μητρικής επιχείρησης εξάγουν και στην ίδια την αγορά της μητρικής επιχείρησης. Έτσι, σε αντίθεση με την παραδοσιακή (H-O) θεωρία του διεθνούς εμπορίου, σύμφωνα με την οποία οι λιγότερο αναπτυσσόμενες χώρες είναι δυνατό να εξάγουν μόνο προϊόντα έντασης εργασίας, σύμφωνα με τη θεωρία του κύκλου ζωής του προϊόντος, στο τελευταίο στάδιο ανάπτυξης του προϊόντος, η χώρα απ' όπου προέρχεται η μητρική εταιρεία εισάγει το προϊόν όχι μόνο από τις άλλες αναπτυσσόμενες χώρες αλλά και από αναπτυσσόμενες οικονομίες.

Η θεωρία του Vernon επιχείρησε μεταπολεμικά, και κυρίως στη δεκαετία του 1960, να ερμηνεύσει την εξάπλωση των αμερικανικών επιχειρήσεων οι οποίες είχαν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα στην καινοτομία των προϊόντων λόγω του μεγέθους της αμερικανικής αγοράς (ζήτηση) και της αμερικανικής υπεροχής στην έρευνα και στην ανάπτυξη (προσφορά). Καθώς όμως τη δεκαετία του 1970, το χάσμα αμερικανικών και άλλων εταιρειών εξαλείφθηκε, η αξία της θεωρίας μειώθηκε, ενώ η θεωρία δεν μπορούσε να εξηγήσει την επέκταση ευρωπαϊκών, ιαπωνικών εταιρειών ή και εταιρειών από αναπτυσσόμενες χώρες.

Η εκλεκτική θεωρία του Dunning (Dunning, 1981). Η εκλεκτική θεωρία του Dunning (θεωρία OLI) αποτελεί μια συστηματική προσπάθεια να ενσωματωθούν όλες οι παράμετροι που καθόρισαν την εξέλιξη της ΠΕ. Η εκλεκτική θεωρία δίνει έμφαση στην τεχνολογία, καθώς οι εξελίξεις στις επικοινωνίες και τις μεταφορές κατέστησαν τεχνικά εφικτές την οργάνωση και τη διαχείριση των υπηρεσιών και της παραγωγής των επιχειρήσεων σε παγκόσμια βάση. Σύμφωνα με την εκλεκτική ερμηνεία του Dunning, οι ΠΕ έχουν πετύχει λόγω πλεονεκτημάτων τους έναντι άλλων εθνικών εταιρειών, τα οποία είναι:

Η ιδιοκτησία (ownership). Η ιδιοκτησία αναφέρεται στα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα που διαθέτει μια επιχείρηση, όπως μια συγκεκριμένη τεχνογνωσία, διοικητική δομή, επωνυμία ή οτιδήποτε δίνει στην εταιρεία μονοπωλιακή δύναμη που της επιτρέπει να ανταγωνιστεί στις διεθνείς αγορές.

Η τοποθεσία (location). Η τοποθεσία αναφέρεται σε χαρακτηριστικά χωρών που μπορούν να θεωρηθούν πλεονεκτήματα, ανάλογα με την επιχειρηματική δράση και τα ανταγωνιστικά της πλεονεκτήματα, όπως το φθινό εργατικό κόστος, η φορολόγηση, συγκεκριμένες παραγωγικές εισροές που είναι κρίσιμες για την παραγωγή της, η ενέργεια, η εγγύτητα σε άλλες αγορές. Με όρους της θεωρίας του διεθνούς εμπορίου (H-O), οι επιχειρήσεις μπορούν να εκμεταλλευτούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που κατέχουν άλλες οικονομίες και αυτού του είδους η ελαστικότητα τους παρέχει ένα σημαντικό πλεονέκτημα έναντι των εγχώριων επιχειρήσεων.

Η εσωτερικευση (internalization). Πρόκειται για τα πλεονεκτήματα που μπορεί να αποκομίσει μια επιχείρηση αν αξιοποιήσει εσωτερικά, δηλαδή εντός της επιχείρησης, τα ιδιοκτησιακά της πλεονεκτήματα. Τα πλεονεκτήματα αυτά επιτρέπουν στην επιχείρηση να αποφύγει το κόστος διαπραγμάτευσης και ελέγχου που θα απαιτούσε η συνεργασία με μια τοπική επιχείρηση ή και το διοικητικό κόστος. Με την εσωτερικοποίηση η επιχείρηση ενισχύει την προνομιακή της θέση έναντι των πιθανών ανταγωνιστών της.

Σύμφωνα με το εκλεκτικό υπόδειγμα, η σημασία των τριών αυτών πλεονεκτημάτων διαφέρουν μεταξύ επιχειρήσεων, κλάδων και περιοχών. Ο Dunning αναγνωρίζει ότι το εκλεκτικό υπόδειγμα είναι περισσότερο

ένα πλαίσιο ανάλυσης για τους προσδιοριστικούς παράγοντες της διεθνούς παραγωγής παρά μια θεωρία της ΠΕ.

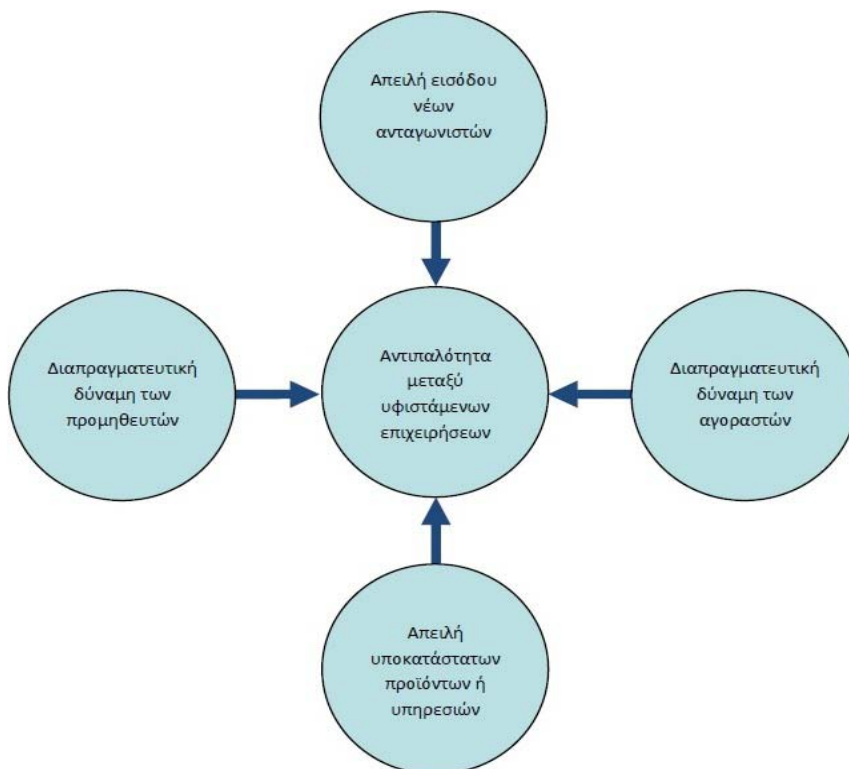
Η στρατηγική θεωρία του Porter (Porter, 1990). Ο Porter ανέπτυξε το μοντέλο των πέντε δυνάμεων του ανταγωνισμού, με την οποία εξηγεί την επιχειρησιακή στρατηγική των ΠΕ. Ο Porter υποστηρίζει ότι η ΠΕ έχει εισέλθει στην περίοδο του στρατηγικού μανάτζμεντ όπου αποφασίζει με ποιες και πόσες από αυτές τις δραστηριότητες επιθυμεί να ασχοληθεί και σε ποιες και πόσες τοποθεσίες σε ολόκληρο τον κόσμο. Έτσι δημιουργείται μια «αλυσίδα αξιών» δραστηριοτήτων που κυμαίνονται από την εξαγωγή της πρώτης ύλης έως την παραγωγή και το μάρκετινγκ. Η στρατηγική της εταιρείας καθορίζει τη δομή και την τοποθεσία των δραστηριοτήτων της στην παγκόσμια αγορά.

Οι πέντε δυνάμεις που καθορίζουν τη σχετική ελκυστικότητα/κερδοφορία μιας βιομηχανίας είναι:

- ο υφιστάμενος ανταγωνισμός,
- η απειλή νέων ανταγωνιστών,
- η απειλή των υποκατάστατων προϊόντων,
- η διαπραγματευτική δύναμη των προμηθευτών,
- η διαπραγματευτική δύναμη των αγοραστών.

Σύμφωνα με τον Michael Porter, η ουσία του στρατηγικού μανάτζμεντ είναι ότι η ΠΕ έχει πολύ πιο διευρυμένες επιλογές και τεχνικές απ' ό,τι έχουν ακόμη και οι μεγαλύτερες εγχώριες επιχειρήσεις. Η ΠΕ έχει πλεονέκτημα έναντι των εγχώριων επιχειρήσεων διότι έχει πρόσβαση σε μια σειρά πιθανών στρατηγικών και μπορεί να αναπτύσσει τις δραστηριότητές της στην πιο αποδοτική για κάθε συγκεκριμένη δραστηριότητα περιοχή του κόσμου. Οι μηχανισμοί που διαθέτει η ΠΕ είναι οι άμεσες ξένες επενδύσεις, οι στρατηγικές συμμαχίες, η μονοπώληση εξαρτημάτων παραγωγής, η παραχώρηση του δικαιώματος χρήσης τεχνολογιών κ.ά. Οι σύγχρονες τεχνολογίες επικοινωνίας και πληροφόρησης και η μονοπωλιακή τους χρήση από μια ΠΕ μπορεί να την καταστήσουν κυρίαρχη τόσο επί των εγχώριων όσο και επί των διεθνών ανταγωνιστών της.

Διάγραμμα 5.1 Οι πέντε δυνάμεις του M. Porter

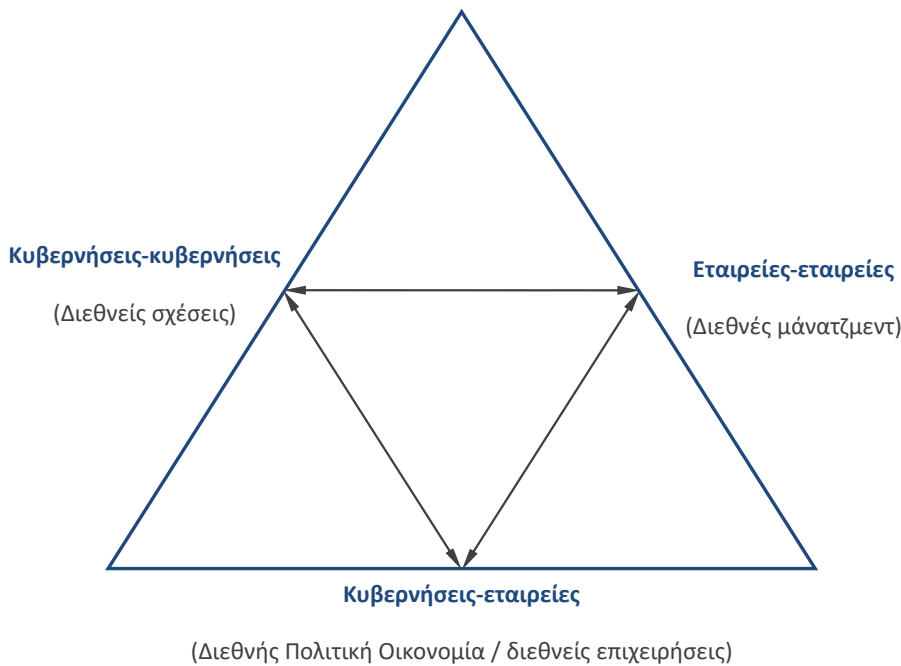
5. Πολυεθνική Επιχείρηση και κράτος

Η αλληλεπίδραση κράτους και ΠΕ αποτελεί ένα από τα κεντρικά ζητήματα που απασχολούν τη διεθνή πολιτική οικονομία. Η σχέση μεταξύ των δύο χαρακτηρίζεται από ένταση. Από τη μία μεριά, το κράτος μέσα από τον ρυθμιστικό του ρόλο βοηθά στην ομαλή λειτουργία της οικονομίας και υποστηρίζει τη δράση των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Από την άλλη μεριά, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις για να διευρύνουν την παρουσία τους, χρειάζονται όσο το δυνατόν λιγότερα διασυννοριακά εμπόδια και περιορισμούς. Η συζήτηση γύρω από

τις σχέσεις κράτους-ΠΕ διατυπώνεται και ως η σχέση κράτους-αγοράς και κράτους-παγκοσμιοποίησης υπό την έννοια ότι οι ΠΕ είναι οι βασικοί δρώντες της αγοράς και κύριοι φορείς παγκοσμιοποίησης.

Οι υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης, οι οποίοι προέρχονται κυρίως από τη φιλελεύθερη προσέγγιση, υποστηρίζουν ότι τα κράτη, και συγκεκριμένα οι κυβερνήσεις, χάνουν την ικανότητά τους να ελέγχουν τις δυνάμεις της διεθνούς οικονομίας. Ο υψηλός βαθμός αλληλεξάρτησης κάνει τα εθνικά σύνορα διαβλητά ενώ η πολυπλοκότητα, ο όγκος και η ταχύτητα με την οποία διεξάγονται οι συναλλαγές αγαθών και κεφαλαίων δεν μπορούν να ρυθμιστούν από κυβερνήσεις. Η έννοια ενός «κόσμου χωρίς σύνορα», όπως την παρουσίασε το 1991 ο Kenichi Ohmae, σύμβουλος διοίκησης, μέσα από το βιβλίο του *The Borderless World*, εκφράζει το πνεύμα της παγκοσμιοποίησης όπου τα εθνικά σύνορα παρακμάζουν. Σε αυτόν τον νέο και χωρίς σύνορα κόσμο «...εξακολουθεί να υπάρχει ένας νέος ρόλος έστω και περιορισμένος – για την κυβέρνηση. Αυτός είναι να εκπαιδεύει το εργατικό δυναμικό, να μεριμνεί για την προστασία του περιβάλλοντος, και να οικοδομεί ασφαλείς και κατάλληλες κοινωνικές υποδομές» (Ohmae, 1991, σ. xvi). Αντιθέτως, τους όρους με τους οποίους λειτουργούν οι διεθνείς επιχειρήσεις τούς θέτουν οι ίδιες οι επιχειρήσεις οι οποίες λειτουργούν μέσα από διεθνή δίκτυα που αυτορυθμίζονται. Οι Stopford και Strange (1991), στο έργο τους *Rival States, Rival Firms*, έδειξαν ότι οι ΠΕ συχνά έχουν μεγαλύτερη επίδραση στην παγκόσμια οικονομία από όση τα κράτη. Στο πλαίσιο της «τριγωνικής διπλωματίας» που ανέπτυξαν (κράτη-επιχειρήσεις, επιχειρήσεις-επιχειρήσεις, κράτη-κράτη), οι κυβερνήσεις διαπραγματεύονται όλο και περισσότερο με τις ΠΕ προκειμένου να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις (Strange, 1994β).

Διάγραμμα 5.2 Τριγωνική διπλωματία

Πηγή: Προσαρμογή από τους Stopford & Strange (1991, σ. 22).

Αντίθετα, οι σκεπτικιστές εκτιμούν ότι τα εμπειρικά δεδομένα δεν επιβεβαιώνουν τη θέση των φιλελευθέρων περί αποδυνάμωσης του κράτους. Το κάθε κράτος εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από μοναδικές δομές, εσωτερικά χαρακτηριστικά και πολιτικές, τα οποία δεν είναι δυνατό να «ομογενοποιηθούν» από τις διεθνείς τεχνολογικές και οικονομικές δυνάμεις. Οι ΠΕ, υπό το κρατικοκεντρικό αυτό πρίσμα, αποτελούν οικονομικούς δρώντες με εθνικά χαρακτηριστικά, αφού οι χώρες προέλευσης επηρεάζουν καθοριστικά τις στρατηγικές και τη συμπεριφορά των ΠΕ. Τη θέση αυτή ήρθε να υποστηρίξει με εμπειρικά δεδομένα και μελετώντας τη συμπεριφορά των αμερικανικών, γερμανικών και ιαπωνικών ΠΕ, το βιβλίο *Multinationals and the Myth of Globalization* (Doremus et al., 1998). Αμφισβητώντας τη δυναμική της παγκοσμιοποίησης, οι Hirst & Thompson (1999) υποστηρίζουν ότι υπάρχει πάντα εθνική βάση συσσώρευση και πολιτικής στήριξης των ΠΕ.

Παρά τις αποκλίσεις μεταξύ των θεωρητικών ως προς τη βαρύτητα των ΠΕ στη διεθνή πολιτική οικονομία, όλοι αναγνωρίζουν ότι το κράτος και οι ΠΕ αποτελούν δύο κεντρικούς φορείς ισχύος και πλούτου στη σύγχρονη παγκόσμια οικονομία. Ο Dani Rodrik ακριβώς εξηγεί ότι «κάθε εύρυθμη οικονομία της αγοράς αναμειγνύει το κράτος με την αγορά, το *laissez-faire* με την παρεμβατικότητα» (Rodrik, 2012, σ. 58).

Πλαίσιο 5.5 Αγορές και κράτος

«[...] εάν θέλεις να αναπτύξεις τις αγορές, πρέπει να κάνεις το ίδιο και με τον δημόσιο τομέα. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι το κράτος είναι αναγκαίο για να εξασφαλίζει την ειρήνη και την ασφάλεια, να προστατεύει τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα, να επιβάλλει την εφαρμογή των συμβολαίων και να διαχειρίζεται τη μακροοικονομία. Προκύπτει και από την ανάγκη νομιμοποίησης των αγορών, καθώς οι κυβερνήσεις προστατεύουν τους πολίτες από τους κινδύνους και την ανασφάλεια που συνοδεύουν τις αγορές.

[...] Εν ολίγοις, οι αγορές δεν είναι αυτοφυείς ούτε αυτορυθμίζονται ούτε αυτο-σταθεροποιούνται ούτε αυτο-νομιμοποιούνται. Κάθε εύρυθμη οικονομία της αγοράς αναμειγνύει το κράτος με την αγορά, το *laissez-faire* με την παρεμβατικότητα. Το ακριβές μείγμα εξαρτάται από τις προτιμήσεις κάθε χώρας, τη διεθνή της θέση και την ιστορική της διαδρομή. Καμία χώρα όμως δεν έχει καταφέρει ακόμη να βρει έναν τρόπο ανάπτυξης που να μην προϋποθέτει την ανάθεση σημαντικών ευθυνών στον δημόσιο τομέα.

(Rodrik, 2012, σσ. 54, 58)

Αναμφίβολα, το σύγχρονο κράτος έχει μεταμορφωθεί πολύ από το κράτος-έθνος του 19^{ου} αιώνα ή ακόμα και του 20^{ου}, όπως έχει αλλάξει και η διεθνής πραγματικότητα και οι δομές της. Οι πιέσεις που δέχεται το κράτος όσον αφορά τη διάχυση της διακυβέρνησης προέρχονται τόσο εκ των έσω όσο και εκ των άνωθεν. Έτσι, εντός των κρατών παρατηρούμε τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων και εξουσιών σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Αντίστοιχα, όσον αφορά τις διεθνείς, εξωτερικές πιέσεις που δέχεται το κράτος, αυτές προέρχονται τόσο από διεθνείς οργανισμούς, διακυβερνητικούς και μη, όσο και από την αναδυόμενη κοινωνία των πολιτών.

Ωστόσο, στον τομέα της οικονομίας γίνεται πιο εμφανής η αδυναμία του κράτους να διατηρήσει τον ρυθμιστικό ρόλο που είχε. Η παγκοσμιοποίηση έχει υποσκάψει τη δυνατότητα του κράτους να ρυθμίζει την εθνική οικονομία. Η ροή κεφαλαίων σήμερα είναι σχεδόν αδύνατο να υποταχθεί στον ελεγκτικό μηχανισμό του κράτους, ενώ το κράτος μέσα από την επικράτηση ορθόδοξων φιλελεύθερων πολιτικών, κυρίως μετά τη δεκαετία του 1980, έχει αποδεχθεί έναν ρυθμιστικό παρά περιοριστικό ρόλο έναντι των ΠΕ, των ΑΞΕ και του εμπορίου. Σύμφωνα με τη φιλελεύθερη προσέγγιση, η αύξηση των ροών κεφαλαίων είναι μια θετική εξέλιξη για την ευημερία των κοινωνιών, καθώς διορθώνουν την ανεπάρκεια παραγωγικών συντελεστών και ενισχύουν την παραγωγικότητα. Αντίθετα, οι ιστορικοί δομιστές θεωρούν ότι οι ΑΞΕ ενισχύουν τις ανισότητες και επιβάλλουν στις κυβερνήσεις πολιτικές υπέρ του κεφαλαίου και κατά των κοινωνιών. Υπό το πρίσμα της ρεαλιστικής θεώρησης, τα κράτη παραμένουν οι κυρίαρχοι δρώντες στην παγκόσμια οικονομία, καθώς είναι αυτά που θέτουν τους κανόνες των οικονομικών συναλλαγών. Αναγνωρίζεται, ωστόσο, ότι δεν έχουν όλα τα κράτη την ίδια ισχύ, αλλά τα ισχυρά κράτη είναι αυτά που επιβάλλουν τους όρους της παγκόσμιας οικονομίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλογοσκούφης, Γ. (2013). Διεθνής Οικονομική και Παγκόσμια Οικονομία. Αθήνα: Gutenberg.*
- Ασημακοπούλου, Ζ. (2008). Κοινωνική & Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.*
- Cohn, T.H. (2009). Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη. Αθήνα: Gutenberg.*
- Doremus, P. et al. (1998). Multinationals and the Myth of Globalization. Princeton: Princeton University Press.*
- Dunning, J.N. (1981). International production and the multinational enterprise. London: Allen & Unwin.*
- Gilpin, R. (2007). Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Η Διεθνής Οικονομική Τάξη. 6^η έκδ. Αθήνα: Ποιότητα.*
- Hirst, P. & Thompson, G. (1999). Globalization in Question. The international economy and the possibilities of Governance. 2nd edition. Cambridge: Polity Press.*
- Hymer, S.H. (1976). The International Operations of National Firms. A Study of Direct Foreign Investment. Cambridge MA.: MIT Press.*
- Krugman, P. & Obstfeld, M. (1994). International Economics. Theory and Policy. Boston: Addison Wesley.*
- Liker, J. (2004). The Toyota Way: 14 Management Principles from the World's Greatest Manufacturer. New York: McGraw Hill.*
- Λυμπεράκη, Α. (1992). Η πρόκληση της Ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα: Οικονομική Ευελιξία και Κοινωνικές Δυσκαμψίες. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.*
- O'Brien, R. & Williams, M. (2011). Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Εξέλιξη και Δυναμικές. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.*
- Ohmae, K. (1991). The Borderless World. Power and Strategy in the Interlinked Economy. New York: Harper Collins.*
- Porter, M. (1990). Competitive Advantage of Nations. New York: The Free Press.*
- Rodrik, D. (2012). Το Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης. Αθήνα: Κριτική.*
- Stopford, J.M. & Strange, S. (1991). Rival States, Rival Firms: Competition for World Market Shares. Cambridge: Cambridge University Press.*
- Strange, S. (1994β). Rethinking Structural Change in the International Political Economy: States, Firms and Diplomacy. Στο Stubbs, R. & Underhill, G. (Ed.). Political Economy and the Changing Global Order. 2nd ed. Toronto: Oxford University Press.*
- Strange, S. (1991). Big Business and the State. Millennium, 20(2), σσ. 245-250.*
- UNCTAD. (2004). World Investment Report. New York: United Nations.*
- UNCTAD. (2014). World Investment Report. New York: United Nations.*
- UNCTAD. (2015). World Investment Report. New York: United Nations.*
- Vernon, R. (1971). Sovereignty at Bay. The multinational spread of US enterprises. New York: Basic Books.*
- Vernon, R. (1966). International investment and international trade in the product cycle. Quarterly Journal of Economics, 80, σσ. 190-207.*

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερώτηση 5.1 Τι είναι Άμεση Ξένη Επένδυση (ΑΞΕ) και ποιες μορφές έχει;

Ερώτηση 5.2 Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τη διαπραγματευτική δύναμη μιας Πολυεθνικής Επιχείρησης (ΠΕ);

Ερώτηση 5.3 Ποια μοντέλα οργάνωσης παραγωγής γνωρίζετε;

Ερώτηση 5.4 Ποια η σχέση ΠΕ και κράτους;

Ερώτηση 5.5 Πώς επιδρούν οι ΑΞΕ στις χώρες υποδοχής;

Ερώτηση 5.6 Πώς επιδρούν οι ΑΞΕ στις χώρες προέλευσης;

Κεφάλαιο 6

Περιφερισμός και περιφερειοποίηση

Σύνοψη

Το παρόν κεφάλαιο επικεντρώνεται στο φαινόμενο της περιφερειακής συνεργασίας που λαμβάνει τη μορφή της περιφερειοποίησης και του περιφερισμού. Συγκεκριμένα, επιχειρείται μια εννοιολογική αποσαφήνιση των δύο όρων, παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη του φαινομένου της περιφερειακής συνεργασίας και οι θεωρητικές ερμηνείες του εστιάζοντας στην ευρωπαϊκή εμπειρία.

1. Το φαινόμενο της περιφερειακής ολοκλήρωσης: ορισμοί και εννοιολογικές αποσαφηνίσεις

Ο όρος περιφερειακή ολοκλήρωση περιγράφει πληθώρα διαφορετικών φαινομένων, όπως τη συνεργασία κρατών που συνδέονται μέσω γεωγραφικής γειτνίασης και υψηλού βαθμού αλληλεξάρτησης. Περιγράφει συνεπώς την ολοκλήρωση κρατών μιας περιοχής του κόσμου ή μιας διεθνούς περιοχής. Ένας άλλος ορισμός, που δίνει έμφαση στην οικονομική διάσταση του φαινομένου, είναι ότι η περιφερειακή ολοκλήρωση περιγράφει την ολοκλήρωση ανεξάρτητων οικονομικών περιοχών σε μεγαλύτερες οικονομικές οντότητες. Η έννοια της ολοκλήρωσης μπορεί να υποδηλώνει είτε μια διαδικασία με απώτερο στόχο την ενοποίηση, δηλαδή τη σταδιακή μείωση των διακρίσεων μεταξύ οικονομικών μονάδων, είτε το τελικό στάδιο της ενοποίησης (Balassa, 1962), δηλαδή την κατάσταση όπου απουσιάζει κάθε μορφής διάκριση.

Με βάση τα παραπάνω, μπορεί να γίνει αντιληπτό ότι δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της διεθνούς περιοχής, καθώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν διαφορετικά κριτήρια για τον προσδιορισμό της. Για τον ορισμό μιας διεθνούς περιοχής, εξετάζονται τρία κυρίως κριτήρια: η γεωγραφική γειτνίαση, η αλληλεξάρτηση και η ύπαρξη δικτύων (όπως δίκτυα συναλλαγής και επικοινωνίας) που υποδεικνύουν την ύπαρξη υλικών συμφερόντων και συνθηκών, και τρίτον, στοιχεία ταυτότητας (όπως κοινές αξίες και ιδεολογία), που διαμορφώνουν μια κοινωνική δομή. Έτσι, ο Russett (1967) παρουσιάζει μια τυπολογία διεθνών περιοχών με βάση: τις κοινωνικές και πολιτιστικές ομοιότητες, τις πολιτικές συμπεριφορές (ή εξωτερικές σχέσεις, όπως η στάση χωρών στις ψηφοφορίες του ΟΗΕ), τους κοινούς πολιτικούς θεσμούς (υπερεθνικές δομές και γραφειοκρατίες), την οικονομική αλληλεξάρτηση και τέλος τη γεωγραφική γειτνίαση. Σύμφωνα με τον Joseph Nye (1968, σ. vii), μια διεθνής περιοχή αποτελείται από «έναν περιορισμένο αριθμό μελών που συνδέονται με γεωγραφική σχέση και με έναν βαθμό αμοιβαίας αλληλεξάρτησης» και ο διεθνής περιφερισμός ορίζεται ως «ο σχηματισμός διακρατικών ενώσεων και ομαδοποιήσεων στη βάση μιας περιοχής».

Όπως αναφέρει ο ιστορικός Charles King, καμία «περιοχή» δεν μπορεί να αντέξει πολύ σε μια λεπτομερή εξέταση «καθώς όταν κάποιος επιχειρεί να προσδιορίσει τα ουσιώδη χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας γεωγραφικής ενότητας που την κάνουν να διαφέρει από μια άλλη, τότε τα χαρακτηριστικά αυτά αρχίζουν να μοιάζουν ενοχλητικά εφήμερα» (King, 2004, σ. 7). Εντέλει, για τον προσδιορισμό μιας περιοχής δεν είναι σημαντικό το πώς τίθεται η ερώτηση (ποια κριτήρια χρησιμοποιούνται) αλλά το πότε τίθεται η ερώτηση (King, 2004, σ. 7) ή το ποιος θέτει την ερώτηση (και κατά συνέπεια ορίζει την περιοχή). Έτσι, οι περιοχές στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής οικονομίας δεν είναι παρά κοινωνικές κατασκευές, οι οποίες μεταβάλλονται μέσα στον χρόνο και συχνά συνδέονται με την υλοποίηση συγκεκριμένων πολιτικών. Περιοχές δημιουργούνται όχι μόνο εκ των έσω (ως αποτέλεσμα των ενδογενών πιέσεων ή αλληλεξαρτήσεων) αλλά και από εξωγενείς παράγοντες και τρίτους δρώντες, π.χ. η περιοχή των «Δυτικών Βαλκανίων» αποτελεί σύγχρονο παράδειγμα γένεσης μιας νέας περιοχής (ή υπο-περιοχής) στις αρχές του 2000, ως αποτέλεσμα της περιφερειακής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στη βιβλιογραφία αναφέρονται διαφορετικοί όροι για να περιγράψουν διαφορετικές εκφάνσεις του φαινομένου της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Συγγραφείς όπως ο Ernst Haas (1970, σσ. 607-610) τονίζουν την ανάγκη διαφοροποίησης των εννοιών της περιφερειακής συνεργασίας, του περιφερειακού συστήματος, της περιφερειακής οργάνωσης, της περιφερειακής ολοκλήρωσης και της περιφερειοποίησης. Ο «συντονισμός» πολιτικών (που δεν έχει ως στόχο την ενσωμάτωση ή ολοκλήρωση) κρατών μιας περιοχής αναφέρεται ως «περιφερειακή συνεργασία». Δύο άλλοι όροι που χρησιμοποιούνται ευρέως είναι ο «περιφερισμός» (regionalism) και η περιφερειοποίηση (regionalization). Αν και οι δύο αυτοί όροι συχνά χρησιμοποιούνται εναλλακτικά ως συνώνυμοι, δεν περιγράφουν ακριβώς το ίδιο φαινόμενο συνεργασίας. Ο περιφερισμός

αναφέρεται στην *de jure*, θεσμοποιημένη, περιφερειακή ολοκλήρωση, η οποία συνήθως προωθείται «εκ των άνω» (*top down*) και εκφράζει πολιτικό σχεδιασμό, ενώ η «περιφερειοποίηση» αναφέρεται στην *de facto* περιφερειακή ολοκλήρωση, η οποία είναι αυθόρμητη και προωθείται «από κάτω προς τα πάνω» (*bottom up*). Οι δύο αυτές διαδικασίες μπορούν να συνυπάρχουν και να λειτουργούν ενισχυτικά η μία της άλλης. Ένας νέος όρος που χρησιμοποιήθηκε κυρίως για να περιγράψει φαινόμενα διακρατικής συνεργασίας στη μεταψυχροπολεμική Ευρώπη είναι αυτός του «υπο-περιφερισμού» (Μανώλη, 2012β, σσ. 451-468). Ο υπο-περιφερισμός είναι ένας τύπος περιφερειακής συνεργασίας που δεν εμπίπτει στις παραδοσιακές κατηγορίες των αμυντικών συμμαχιών και της οικονομικής ολοκλήρωσης (εμπορικές ενώσεις). Αποτελεί έκφραση του εξωστρεφούς περιφερισμού που χαρακτήρισε τις διεθνείς σχέσεις κατά τη δεκαετία του 1990 όπου άνησε το κύμα του «νέου περιφερισμού» (*new regionalism*).

2. Η ιστορική εξέλιξη της περιφερειακής ολοκλήρωσης

Παράλληλα με την παγκοσμιοποίηση, η περιφερειοποίηση αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες αλλαγές που σημειώθηκαν στη διεθνή πολιτική οικονομία μεταπολεμικά, και ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του 1980. Σήμερα υπάρχουν περισσότερες από 230 περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες σε ισχύ. Μεταξύ του 1948 και του 1994, στη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ), καταχωρήθηκαν 123 περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, ενώ 206 σχηματίστηκαν μετά το 1995 και τη δημιουργία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου. Η περιφερειακή ολοκλήρωση υπήρξε ιδιαίτερα έντονη μετά τις συστημικές αλλαγές που συνόδευσαν το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, ενώ οι περισσότερες εμπορικές συμφωνίες έχουν καταγραφεί μετά το 1995. Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημάνουμε ότι σημαντικός αριθμός συμφωνιών ελεύθερου εμπορίου (ΖΕΣ) που καταγράφονται από τον ΠΟΕ ως περιφερειακές εμπορικές συμφωνίες, στην πραγματικότητα είναι διαπεριφερειακές, όπως οι συμφωνίες της ΕΕ με το Μεξικό, τη Νότια Αφρική, τις χώρες της Μεσογείου κ.λπ.

Η ανάγκη των κρατών να συνεργάζονται κυρίως με τις γειτονικές τους χώρες δεν είναι φυσικά ένα νέα φαινόμενο. Ήδη από τον 19^ο αιώνα καταγράφονται πρώιμες συμφωνίες διακρατικών, περιφερειακών συνεργασιών, όπως είναι η γερμανική τελωνειακή ένωση του 1833 και η εμπορική ένωση μεταξύ Αγγλίας και Ιρλανδίας το 1826. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ωστόσο, το φαινόμενο του περιφερισμού άρχισε να αναπτύσσεται έντονα. Η εξέλιξη του σύγχρονου φαινομένου του περιφερισμού διακρίνεται σε δύο κυρίως περιόδους ή κύματα. Η πρώτη περίοδος ή το πρώτο κύμα περιφερισμού εγκαινιάστηκε με τη δημιουργία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Η δεύτερη περίοδος ή το δεύτερο κύμα περιφερισμού εμφανίζεται στη δεκαετία του 1980 και συνδέεται με την παγκοσμιοποίηση. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, ο περιφερισμός παρέμεινε περισσότερο ζητούμενο παρά πραγματικότητα, καθώς οι προσδοκίες για την επιτυχία του ήταν περιορισμένες λόγω της διπολικής φύσης του διεθνούς συστήματος που συνεπαγόταν την ανάδυση ενός (ημι-)παγκόσμιου συστήματος αλλά και εξαιτίας της έντονης τάσης των κρατών να παραμένουν προσκολλημένα στην κρατική κυριαρχία (Fawcett, 1997, σ. 16).

Το πρώτο κύμα του περιφερισμού (ή του αποκαλούμενου «παλιού» περιφερισμού) έλαβε χώρα σε ένα διπολικό πλαίσιο και ουσιαστικά δημιουργήθηκε «εκ των άνωθεν» (*top-down*) δηλαδή προϋπέθετε την πρωτοβουλία ή την υποστήριξη των δύο υπερδυνάμεων. Οι περιφερειακοί οργανισμοί του πρώτου κύματος είχαν συγκεκριμένα ατζέντα και περιορισμένους στόχους, είτε αυτοί αφορούσαν μόνο την ασφάλεια είτε την οικονομία. Το πρώτο κύμα περιφερισμού ξεκίνησε και ήταν επιτυχές στην Ευρώπη (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1957) παρουσιάζοντας όμως προβλήματα όπου αλλού επιχειρήθηκε. Κατά την πρώτη περίοδο, ο περιφερισμός στον αναπτυσσόμενο κόσμο είχε ως στόχο την προώθηση της εκβιομηχάνισης και ήταν περισσότερο «εσωστρεφής» έχοντας συχνά ως στόχο την υποκατάσταση των εισαγωγών ως μέσο ενίσχυσης της εγχώριας παραγωγής και ανάπτυξης. Τα οφέλη των εμπορικών συμφωνιών κατανέμονταν άνισα στα μέλη τους δημιουργώντας εντάσεις, ενώ προκειμένου να αντισταθμιστούν οι ανισότητες αυτές, συχνά τα μέλη των εμπορικών συμφωνιών χρησιμοποιούσαν γραφειοκρατικά εργαλεία (και όχι την αγορά) για να διαμοιράσουν τις βιομηχανίες τους δημιουργώντας έτσι πρόσθετες στρεβλώσεις και προβλήματα (Cohn, 2009, σ. 388). Οι ΗΠΑ εξάλλου δεν υποστήριξαν την ανάπτυξη περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών (με εξαίρεση την ΕΟΚ λόγω ιδιαίτερων γεωπολιτικών συσχετισμών) αφού οι ίδιες ηγούνταν των πολυμερών διαπραγματεύσεων όπως αυτών στο πλαίσιο της ΓΣΔΕ.

Στη δεκαετία του 1980, το λεγόμενο κύμα του «νέου περιφερισμού» (*new regionalism*) ξεδιπλώνεται παράλληλα με την παγκοσμιοποίηση και την ανάδειξη ενός πολυπολικού κόσμου και εξαπλώθηκε τόσο μέσα στην Ευρώπη όσο και εκτός Ευρώπης με μεγαλύτερη επιτυχία από το πρώτο κύμα. Σημαντικό ρόλο σε αυτό διαδραμάτισε η στροφή των ΗΠΑ υπέρ του περιφερισμού, με τις ΗΠΑ να συμμετέχουν στη Βορειοαμερικανική Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου (στα αγγλικά NAFTA), καθώς η πρόοδος στις πολυμερείς διαδικασίες του

εμπορίου άρχισε να φθίνει. Εκείνη την περίοδο επίσης πραγματοποιήθηκαν μεγάλες συστημικές αλλαγές, όπως η διάλυση του Συμβουλίου Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας (στα αγγλικά COMECON) το 1991 και πρωτίστως η κατάρρευση του διπολισμού. Κατά την περίοδο αυτή υπήρξε αναβίωση των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών στον αναπτυσσόμενο κόσμο με περίπου το 30-40% που βρίσκονται σε ισχύ να είναι μεταξύ λιγότερο αναπτυγμένων χωρών (Cohn, 2009, σ. 388). Το δεύτερο κύμα χαρακτηρίζεται από συμφωνίες με πολυδιάστατο χαρακτήρα, που καλύπτουν πολλούς τομείς και επίπεδα πολιτικής και οδηγούν στη δημιουργία παρά εκτροπή εμπορίου (ανοικτός περιφερισμός), συνεπώς λειτουργούν ενισχυτικά της παγκοσμιοποίησης (Hettne, 2005, Telo, 2012, σ. 339). Αν και τα κράτη διατηρούν εξέχοντα ρόλο στον νέο περιφερισμό, οι πρωτοβουλίες συνεργασίας στηρίζονται κυρίως σε άλλους μη κρατικούς δρώντες, ενώ αποτελούν πρωτοβουλίες «από τα κάτω προς τα πάνω» (bottom-up) τοπικών δρώντων ή και σε κάποιες περιπτώσεις αποτελούν «αυθόρμητες» διαδικασίες. Ένα από τα αδύναμα σημεία των συμφωνιών αυτών είναι ότι είναι δύσκολο να γίνει αποτίμηση της δράσης τους λόγω ακριβώς του πολυδιάστατου χαρακτήρα τους, χαρακτηρίζονται μάλλον από περιορισμένη αποτελεσματικότητα και προβλήματα υλοποίησης, καθώς συχνά περιλαμβάνουν μεγάλες μεταβατικές περιόδους και έχουν περισσότερο χαρακτήρα διακήρυξης προθέσεων.

3. Στάδια της περιφερειακής οικονομικής ολοκλήρωσης

Υπό το πρίσμα της πολιτικής οικονομίας, ο όρος οικονομική ολοκλήρωση αναφέρεται στη διαδικασία σταδιακής εξάλειψης των εμποδίων και περιορισμών που υπάρχουν στο εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών, ενώ περιλαμβάνει και τη μετακίνηση παραγωγικών συντελεστών μεταξύ των συνεργαζόμενων χωρών. Η περιφερειακή (οικονομική) ολοκλήρωση παίρνει είτε «αρνητική» είτε «θετική» μορφή, ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο υλοποιείται. Έτσι, «αρνητική» ολοκλήρωση είναι αυτή που υλοποιείται μέσω της απομάκρυνσης εμποδίων για τη φιλελευθεροποίηση των συναλλαγών, ενώ «θετική» ολοκλήρωση είναι αυτή που στηρίζεται στην ανάληψη παρεμβατικών δράσεων και τη δημιουργία μηχανισμών και θεσμών κοινών πολιτικών (Tinbergen, 1954). Τα στάδια της περιφερειακής ολοκλήρωσης ακολουθούν την παρακάτω εξελικτική πορεία.

Η **Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (ΖΕΣ)** ή **Ζώνη Ελεύθερου Εμπορίου (ΖΕΕ)** είναι το πρώτο στάδιο ολοκλήρωσης, εντός της οποίας τα κράτη-μέλη καταργούν τα τέλη εισαγωγής και τα άλλα τελωνειακά εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία των προϊόντων που παράγονται εντός της ΖΕΣ, δηλαδή από τις χώρες-μέλη. Η ΖΕΣ αποτελεί το πιο χαμηλό επίπεδο πολυεθνικής ολοκλήρωσης.

Η **τελωνειακή ένωση** είναι το δεύτερο στάδιο της διαδικασίας της ολοκλήρωσης, όπου η ελεύθερη κυκλοφορία αφορά όλα τα προϊόντα οποιασδήποτε προέλευσης, που βρίσκονται στο έδαφος των χωρών-μελών (είτε παράγονται στις χώρες-μέλη είτε όχι) και οι χώρες-μέλη εφαρμόζουν ως προς τρίτες χώρες ένα κοινό εξωτερικό τελωνειακό δασμολόγιο. Ουσιαστικό βήμα της τελωνειακής ένωσης είναι συνεπώς η διαμόρφωση μιας κοινής εμπορικής πολιτικής. Από αυτό το στάδιο ολοκλήρωσης, οι επιδράσεις στο διεθνές εμπόριο είναι έντονες, ενώ η απελευθέρωση του εμπορίου έχει αποτελέσματα διάχυσης σε άλλες πολιτικές, όπως τη φορολογική και του ανταγωνισμού.

Η **κοινή αγορά** εξασφαλίζει όχι μόνο την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, αλλά και την ελεύθερη κυκλοφορία των μισθωτών εργαζομένων, την ελεύθερη εγκατάσταση των επιχειρήσεων και των ανεξάρτητων επαγγελματιών, την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών και την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, δηλαδή δημιουργεί μια εσωτερική αγορά (ελεύθερη κυκλοφορία παραγωγικών συντελεστών). Σε αυτό το στάδιο, εκχωρείται περισσότερη εθνική κυριαρχία για να μπορέσουν να υλοποιηθούν οι κοινές συνοδευτικές πολιτικές, και οι επιδράσεις της ολοκλήρωσης είναι πολλαπλασιαστικές.

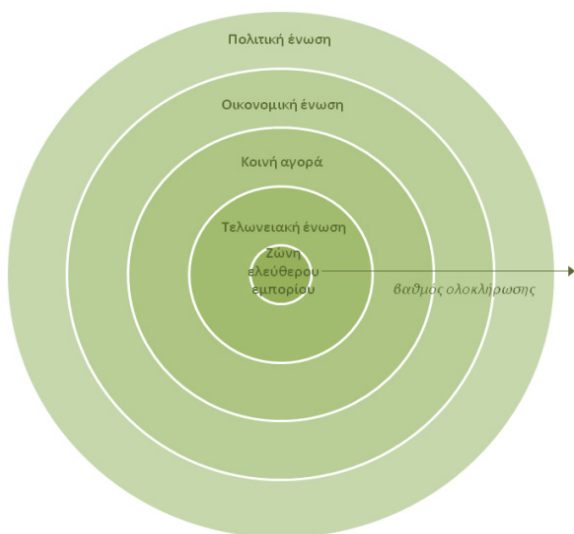
Στην **οικονομική (και νομισματική) ένωση**, τα κράτη-μέλη προχωρούν στην ολοκλήρωση και την εναρμόνιση όλων των τομέων οικονομικής πολιτικής, όπως είναι η βιομηχανική πολιτική, η νομισματική πολιτική, η πολιτική μεταφορών και επικοινωνιών, η δημοσιονομική πολιτική.

Η **πολιτική ένωση** είναι το τελευταίο στάδιο της ολοκλήρωσης, όπου τα κράτη-μέλη μιας διαδικασίας ολοκλήρωσης, αφού έχουν αναπτύξει κοινές πολιτικές σε όλους τους τομείς, προχωρούν προς το τελικό στάδιο της ολοκλήρωσης, εναρμονίζοντας τις πολιτικές εσωτερικών υποθέσεων και δικαιοσύνης για να προστατεύουν αποτελεσματικά τη δική τους ζώνη ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, και τις εξωτερικές πολιτικές τους. Συνήθως το στάδιο αυτό οδηγεί σε μορφές ομοσπονδιοποίησης.

Η εξελικτική αυτή διαδικασία δεν είναι πάντα εύκολο να προσδιοριστεί επακριβώς, δηλαδή η μετάβαση μιας χώρας από το ένα στάδιο στο άλλο αποτιμάται εμπειρικά και σύμφωνα με τις διακρατικές συμφωνίες που κάθε φορά γίνονται. Η ζώνη ελεύθερων συναλλαγών αποτελεί την πιο συνηθισμένη μορφή περιφερειακής συνεργασίας λόγω της ευελιξίας που παρέχει στα μέλη της και του χαμηλού βαθμού ολοκλήρωσης που προβλέπει. Η τελωνειακή ένωση και κυρίως η κοινή αγορά είναι σπανιότερες, καθώς σταδιακά οδηγούν σε

πολιτικές μορφές συνεργασίας (Παπάζογλου, 2010, σσ. 114-115).

Σχήμα 6.1 Στάδια περιφερειακής ολοκλήρωσης

Επιδράσεις της οικονομικής ολοκλήρωσης

Βασικό ζήτημα στη μελέτη των περιφερειακών συμφωνιών είναι η επίδρασή τους στην παγκόσμια ευημερία. Οι απόψεις σχετικά με τις επιδράσεις των περιφερειακών συμφωνιών δίστανται. Πιο επιφυλακτικοί έναντι των εμπορικών συμφωνιών είναι οι οικονομολόγοι, οι οποίοι θεωρούν ότι αυτές αποτελούν δεύτερη καλύτερη λύση σε σχέση με τον πολυμερισμό (Wyatt-Walter, 1995, σ. 80). Ο Jacob Viner (1950, σσ. 50-55) παρουσίασε για πρώτη φορά μια ολοκληρωμένη ανάλυση των επιδράσεων των περιφερειακών εμπορικών συμφωνιών. Αναφέρθηκε στη δημιουργία και την εκτροπή του εμπορίου που προκαλούν οι περιφερειακές συμφωνίες. Η εκτροπή του εμπορίου αναφέρεται στη διαδικασία με την οποία οι προμηθευτές χαμηλού κόστους εκτός μιας περιφερειακής ομάδας αντικαθίστανται από προμηθευτές υψηλού κόστους εντός της περιφερειακής ομάδας, ενώ η δημιουργία εμπορίου αναφέρεται στην κατάσταση στην οποία, ως αποτέλεσμα της κατάργησης των φραγμών εντός της περιφέρειας, το εμπόριο προωθείται (O'Brien & Williams, 2011, σ. 238).

Όσο προχωράμε στα στάδια της οικονομικής ολοκλήρωσης, τόσο πιο έντονες είναι οι επιδράσεις τους, οι οποίες χαρακτηρίζονται ως στατικές και ως δυναμικές. Οι στατικές επιδράσεις αναφέρονται ακριβώς στη δημιουργία και την εκτροπή του εμπορίου λόγω της κατάργησης των δασμών και των ποσοτικών περιορισμών στο εσωτερικό της ένωσης. Οι δυναμικές επιδράσεις δημιουργούνται από τις διαρθρωτικές αναπροσαρμογές των οικονομιών που συμμετέχουν σε μια ένωση. Στις δυναμικές επιδράσεις περιλαμβάνονται: η αύξηση του μεγέθους της αγοράς, που εντείνει τον ανταγωνισμό με ευνοϊκές επιπτώσεις στις τιμές και την τεχνολογική πρόοδο, η δημιουργία οικονομιών κλίμακας, που δημιουργεί αυξανόμενες αποδόσεις κλίμακας με θετικές επιδράσεις στη μείωση του κόστους παραγωγής, η βελτίωση της επιχειρηματικότητας με την αύξηση του μεγέθους των επιχειρήσεων και των επενδύσεων, η βελτίωση των υποδομών, η διάδοση της τεχνολογίας κ.λπ.

Έτσι, η βελτίωση του επιπέδου ευημερίας μιας οικονομικής ένωσης δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της οικονομικής μεγέθυνσης λόγω αποτελεσματικότερης κατανομής των παραγωγικών συντελεστών (και μετακίνησης των ορίων της καμπύλης παραγωγικών δυνατοτήτων προς τα δεξιά) αλλά συνοδεύεται από τον μετασχηματισμό της οικονομίας και την ενίσχυση της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Πίνακας 6.1 Χαρακτηριστικά των σταδίων οικονομικής ολοκλήρωσης

Στάδια οικονομικής ολοκλήρωσης	Κατάργηση δασμολογικών και ποσοτικών περιορισμών εντός της ένωσης	Κοινό εξωτερικό δασμολόγιο	Απελευθέρωση της διακίνησης παραγωγικών συντελεστών	Κοινή οικονομική πολιτική ή/και κοινό νόμισμα	Κοινές πολιτικές σε όλους τους τομείς (ομοσπονδιοποίηση)
Ζώνη Ελεύθερου Εμπορίου	✓				

Τελωνειακή Ένωση	✓	✓			
Κοινή Αγορά	✓	✓	✓		
Οικονομική (ή και νομισματική) Ένωση	✓	✓	✓	✓	
Πολιτική Ένωση	✓	✓	✓	✓	✓

4. Σύγχρονος περιφερισμός και υπο-περιφερισμός³

Οι διεθνείς περιοχές χαρακτηρίζονται από «παγκόσμια εμβέλεια» (Groom & Taylor, 1994, σ. 45). Οι πιο σημαντικές θεσμοθετημένες διεθνείς περιοχές, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), το Βορειοαμερικανικό Σύμφωνο Ελεύθερου Εμπορίου (NAFTA) και η Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού (APEC), αντανακλούν συσχετισμούς σε μεγάλα τμήματα του κόσμου. Αυτό το χαρακτηριστικό είναι στην πραγματικότητα που κάνει τον περιφερισμό ουσιωδώς διαφορετικό από τον υπο-περιφερισμό. Η διάκριση μεταξύ των περιοχών και υπο-περιοχών είναι ασαφής, αφού και οι δύο όροι έχουν χρησιμοποιηθεί εναλλακτικά για να περιγράψουν τα ίδια διακρατικά ή διασυνοριακά σχήματα συνεργασίας. Έτσι, ενώ η ίδια η ΕΕ έχει παρουσιαστεί ως το «υψηλότερο επίπεδο» μιας περιοχής (Hook & Kearns, 1999, σ. 6), ορισμένοι αναλυτές θεωρούν ότι θα μπορούσε να αποτελεί ένα «υπο-περιφερειακό» σύστημα (Wallace, 1997, σ. 202), κυρίως στα πρώιμα στάδιά της, όταν η συμμετοχή ήταν περιορισμένη σε δυτικο-ευρωπαϊκά κράτη. Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου στην Ευρώπη υπήρξαν αρκετές γεωγραφικά προσδιορισμένες ομάδες κρατών, όπως της Κεντρικής Ευρώπης, της Βαλτικής, της Νότιο-Ανατολικής Ευρώπης, Δυτικών Βαλκανίων και ούτω καθεξής, που έχουν αποκτήσει κάποια θεσμική έκφραση. Ο ευρωπαϊκός υπο-περιφερισμός, αν και φέρει τα περισσότερα από τα χαρακτηριστικά του νέου περιφερισμού, όπως πολυδιάστατη δράση, «ανοικτός» χαρακτήρας, ορισμός εκ των υστέρων (post factum) και γένεση εκ των έσω, παραμένει ένα πολιτικό σχέδιο που επηρεάζεται και διαμορφώνεται είτε ευθέως είτε εμμέσως από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ως υπο-περιοχή γενικά ορίζεται ένα τμήμα μιας ευρύτερης διεθνούς περιοχής (διακρατικής ή διασυνοριακής) (Buzan, Waever & Wilde, 1998, σσ. 18-19, Cottey, 2009, σ. 5). Η συνεργασία μεταξύ κρατών με στόχο την υποστήριξη των ειδικών συμφερόντων τους στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έχει συνεπώς χαρακτηριστεί και ως υπο-περιφερειακή συνεργασία (Seabra, 1998). Άλλες περιπτώσεις αποτελούν η Μπενελούξ και οι χώρες της Ιβηρικής. Ο όρος υπο-περιοχή έχει χρησιμοποιηθεί εκτενώς για να προσδώσει πολιτική χροιά σε ομάδες όμορων κρατών στη μετα-ψυχροπολεμική Ευρώπη έχοντας μια γεωγραφική βάση. Εκτός Ευρώπης, ο όρος έχει επίσης χρησιμοποιηθεί από μελετητές για να περιγράψει κυρίως σχήματα (οργανισμούς) πολιτικής συνεργασίας και ασφάλειας που εμφανίστηκαν στη δεκαετία του 1970 ή ωρίτερα, όπως μεταξύ άλλων ο Οργανισμός του Συμφώνου της Νοτιοανατολικής Ασίας (SEATO, 1955-1977), ο Αραβικός Σύνδεσμος (1945) και η Ένωση Εθνών της Νοτιοανατολικής Ασίας (ASEAN, 1967). Στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, οι υπο-περιφερειακές ενώσεις ασφάλειας μεταξύ όμορων χωρών που εμφανίστηκαν αποτελούνταν από σχετικά μικρές ή/και αναπτυσσόμενες χώρες που δεν μοιράζονταν αναγκαστικά την ίδια γλώσσα ή βρίσκονταν στο ίδιο επίπεδο οικονομικής ή πολιτικής ανάπτυξης, αλλά αναζητούσαν μέσα για την αντιμετώπιση τοπικών προβλημάτων (Tow, 1990, σ. 4).

Όπως είδαμε παραπάνω, για τον ορισμό μιας διεθνούς περιοχής, εξετάζονται τρία στοιχεία, που τονίζονται σε διαφορετικό βαθμό για κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, και αυτά είναι α) η γεωγραφική γειτνίαση, β) η αλληλεξάρτηση και η ύπαρξη δικτύων (π.χ. οικονομικών συναλλαγών και επικοινωνίας) που υποδεικνύουν την ύπαρξη υλικών συμφερόντων και συνθηκών, και γ) κοινά στοιχεία ταυτότητας (όπως κοινές αξίες και ιδεολογία). Πόσο σημαντικά είναι αυτά τα κριτήρια για τον ορισμό μιας υπο-περιοχής; Η γεωγραφική εγγύτητα εξακολουθεί να αποτελεί το πλέον βασικό διακριτικό κριτήριο μιας υπο-περιοχής. Οι υπο-περιοχές εξάλλου αναδύονται γύρω από ένα φυσικό σύνορο, όπως μια θάλασσα (π.χ. Βαλτική Θάλασσα, Μαύρη Θάλασσα, Μεσόγειος). Η αλληλεξάρτηση, ωστόσο, και κυρίως τα δίκτυα επικοινωνίας και συναλλαγών, αντί να είναι ένα προϋπάρχον χαρακτηριστικό, αποτελούν σκοπό. Η δημιουργία μιας υπο-περιοχής ξεκινά με γεωγραφικούς προσδιορισμούς, με στόχο την ενίσχυση της αλληλεξάρτησης και της ανάπτυξης δικτύων ως ένα βήμα προς την ένταξη μιας περιοχής σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ολοκλήρωσης και όχι με σκοπό τη

³ Η ενότητα αυτή στηρίζεται εκτενώς στο Μανώλη, 2012β, σσ. 451-468.

δημιουργία «κλειστών» εμπορικών ενώσεων ή αμυντικών συμμαχιών. Τα χαρακτηριστικά των σύγχρονων υπο-περιφερειακών σχημάτων συνεργασίας (Hook & Kearns, 1999, σσ. 248-251) είναι τα εξής: Πρώτον, ο πολυδιάστατος χαρακτήρας τους όσον αφορά τους τομείς δράσης τους (πολιτικούς, οικονομικούς, τεχνολογικούς, οικολογικούς και άλλους τομείς της κοινωνικής πραγματικότητας). Δεύτερον, οδηγούνται από φιλελεύθερες ιδέες, επομένως είναι «ανοιχτές» μορφές συνεργασίας με στόχο την απελευθέρωση του εμπορίου και τη διεύρυνση του ανταγωνισμού. Τρίτον, δεν προϋποθέτουν την αίσθηση κοινής ταυτότητας των μελών τους, δεν συγκροτούν αποκλειστικές ταυτότητες ούτε δημιουργούν νέες, ξεχωριστές ταυτότητες. Είναι αποτέλεσμα πρωτοβουλιών πολιτικών ελίτ που δημιουργούνται μέσω συμφωνιών σε πολιτικό επίπεδο και δεν προϋποθέτουν τη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών. Τέταρτον, όσον αφορά τα θέματα ασφάλειας, αναπτύσσουν δράση μόνο στη διαχείριση ήπιων μορφών ασφάλειας (όπως το οργανωμένο έγκλημα, η παράνομη διακίνηση ατόμων κ.λπ.). Σημαντικές διαφορές υπάρχουν και ως προς τον βαθμό θεσμοθέτησής τους (άλλες υπο-περιφέρειες παρουσιάζουν υψηλό βαθμό θεσμοθέτησης, ενώ άλλες είναι περισσότερο άτυπα φόρουμ), χωρίς ωστόσο αυτός να είναι ένας αξιόπιστος δείκτης της αποτελεσματικότητάς τους. Μερικές υπο-περιφέρειες υπήρχαν ως οντότητες χωρίς να θεσμοθετηθούν, όπως π.χ. τα Βαλκάνια, άλλες στηρίχτηκαν σε προηγούμενη ιστορική εμπειρία συνεργασίας (όπως στη Βαλτική), ενώ άλλες είναι σχετικά νέες και ορίστηκαν εκ των υστέρων (post factum) ως αποτέλεσμα της θεσμοθέτησής τους, όπως π.χ. ο Εύξεινος Πόντος. Αν και όπως αναφέρθηκε η ύπαρξη μιας υπο-περιοχής δεν προϋποθέτει κοινή ταυτότητα και πολιτιστική συγγένεια των μελών που την απαρτίζουν, όπως αναφέρει ο Rosenau (1997, σ. 129), μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελούν «φαντασιακές κοινότητες». Η απουσία των υλικών θεμελίων μιας υπο-περιοχής (που συνεπώς δεν της διασφαλίζουν πολιτική συνοχή, οικονομική βιωσιμότητα και κοινωνική συνοχή) αντισταθμίζεται από την πεποίθηση ότι όλοι όσοι συμμετέχουν σε αυτήν αποτελούν μέλη της ίδιας (ευρύτερης) συλλογικότητας, που εκφράζει πολιτιστική συνέχεια μεταξύ της υπο-περιοχής και της ευρύτερη περιοχής στην οποία ανήκει. Έτσι, η κοινή έκκληση για «επιστροφή στην Ευρώπη», που υπογράμμισε όλους τους υπο-περιφερειακούς σχηματισμούς στη μεταψυχροπολεμική εποχή, αποτέλεσε και ένα αίτημα των μελών τους για ανάκτηση της θέσης τους στην κοινή «ευρωπαϊκή ταυτότητα» που είχαν χάσει κατά το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα (Smith, 1993, σσ. 129-135).

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, η θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στις διεθνείς περιοχές και τις υπο-περιοχές βρίσκεται στο σκεπτικό τους, που δείχνει τον υποδεέστερο χαρακτήρα ενός υπο-περιφερειακού σχηματισμού έναντι ευρύτερων ή πιο ισχυρών περιφερειακών δομών, που στο πλαίσιο της Ευρώπης είναι κατά κύριο λόγο η ΕΕ, ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ) και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Κατά συνέπεια, η δημιουργία μιας υπο-περιφέρειας αντανάκλα την προσπάθεια μιας ομάδας χωρών να συντονίσουν τη δράση τους ως μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας ολοκλήρωσης, έτσι ώστε να μπορούν να μοιραστούν τα οφέλη που απορρέουν από αυτήν. Παρά το γεγονός ότι όλες οι προσπάθειες ορισμού του υπο-περιφερεισμού συνδέουν τη διαδικασία αυτή με ευρύτερες ή «μακρο»-περιοχές, η πραγματική σχέση μεταξύ αυτών των δύο διαδικασιών δεν έχει εμπειρικά ή θεωρητικά διερευνηθεί. Τόσο οι στόχοι όσο και η δράση των υπο-περιφερειακών ομάδων δείχνουν ότι δεν αποσκοπούν στην πολιτική ούτε στην οικονομική ολοκλήρωση των μελών τους, αλλά στοχεύουν πρωτίστως στον συντονισμό των πολιτικών τους σε συγκεκριμένα ζητήματα, με στρατηγικό στόχο τη διεθνή ενσωμάτωση. Η ενσωμάτωση μπορεί να αναφέρεται σε μια ημισφαιρική διαδικασία ολοκλήρωσης (όπως π.χ. στο πλαίσιο της ευρω-ατλαντικής κοινότητας) ή την ένταξη σε ευρύτερες πολιτικές δομές (όπως π.χ. ο ΟΑΣΕ). Σε αυτήν τη βάση, ο υπο-περιφερεισμός μπορεί να θεωρηθεί ως μια μορφή χαλαρής συνεργασίας, υπό την έννοια του συντονισμού πολιτικών και όχι μια μορφή ενδο-περιφερειακής ολοκλήρωσης. Κατά συνέπεια, η επιτυχία της εξαρτάται από την ένταξη των μελών της σε ένα ευρύτερο περιφερειακό πρόγραμμα και όχι από τη δημιουργία ισχυρών, κλειστών οικονομικών συνασπισμών ή κοινοτήτων ασφαλείας.

Εν κατακλείδι, τα κύρια χαρακτηριστικά των υπο-περιοχών μπορούν να προσδιοριστούν ως τα ακόλουθα: i) γεωγραφική εγγύτητα των μελών, ii) απουσία παγκόσμιας εμβέλειας, iii) δεν έχουν ως στόχο τη δημιουργία αποκλειστικών εμπορικών ενώσεων ή αμυντικών συμμαχιών, και iv) αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης διαδικασίας περιφερειακής ολοκλήρωσης. Η αναφορά σε ένα εξωτερικό κέντρο βάρους είναι ένα χαρακτηριστικό που απορρέει από το γεγονός ότι οι υπο-περιοχές δεν είναι ανεξάρτητες διαδικασίες αλλά είναι ενσωματωμένες σε μια ευρύτερη περιφερειακή διαδικασία. Οι παγκόσμιες τάσεις στην πραγματικότητα φιλτράρονται από την ευρύτερη περιοχή στην οποία εντάσσονται οι υπο-περιοχές.

Πλαίσιο 6.1 Οργανισμοί περιφερειακής συνεργασίας

Περιφερειακοί οικονομικοί οργανισμοί

Αμερική

Συμφωνία Ελεύθερων Συναλλαγών Βόρειας Αμερικής (NAFTA)
Αμερικανική Ζώνη Ελεύθερου Εμπορίου (FTAA)
Κοινή Αγορά Νότιου Κώνου Λατινικής Αμερικής (MERCOSUR)
Κοινότητα των Άνδεων
Καραϊβική Κοινότητα και Κοινή Αγορά (CARICOM)
Ένωση Κρατών της Καραϊβικής
Γραμματεία για την Οικονομική Ολοκλήρωση της Κεντρικής Αμερικής (SIECA)
Σύστημα Ολοκλήρωσης Κεντρικής Αμερικής (SICA)

Ασία-Ωκεανία

Οικονομική Συνεργασία Ασίας-Ειρηνικού (APEC)
Ένωση Χωρών Νοτιο-Ανατολικής Ασίας (ASEAN)
Ένωση Περιφερειακής Συνεργασίας Νότιας Ασίας (SAARC)
Ένωση Παράκτιων Χωρών Ινδικού Ωκεανού για την Περιφερειακή Ανάπτυξη (IOR-ARC)
Επιτροπή Ινδικού Ωκεανού (COI)
Φόρουμ του Νότιου Ειρηνικού

Αφρική-Μέση Ανατολή

Αναπτυξιακή Κοινότητα Νοτιότερης Αφρικής (SADC)
Οικονομική Κοινότητα Δυτικοαφρικανικών Κρατών (ECOWAS)
Οικονομική και Νομισματική Ένωση Δυτικής Αφρικής (UEMOA)
Οικονομική Κοινότητα Κρατών Κεντρικής Αφρικής (ECCAS)
Τράπεζα Κρατών Κεντρικής Αφρικής (BEAC)
Κοινότητα Ανατολικής Αφρικής (EAC)
Κοινή Αγορά Ανατολικής και Νοτιότερης Αφρικής (COMESA)
Ένωση Αραβικού Μαγρέμπ
Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου (GCC)

Οργανισμοί περιφερειακής συνεργασίας

Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)
Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ)
Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών (ΟΑΣ)
Αφρικανική Ένωση (Οργανισμός Αφρικανικής Ενότητας)
Οργανισμός Συμφώνου Βορείου Ατλαντικού (ΝΑΤΟ)
Οργανισμός Ισλαμικής Συνδιάσκεψης (ΟΙC)
Αραβικός Σύνδεσμος
Οργανισμός Πετρέλαιο-Εξαγωγικών Κρατών (ΟΠΕΚ)
Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών (CIS)
Οργανισμός Συνεργασίας της Σαγκάης

5. Ανταγωνιστικές ερμηνείες

Πώς προσεγγίζει η διεθνής βιβλιογραφία το φαινόμενο του περιφερισμού; Η ερμηνεία της περιφερειακής ολοκλήρωσης έχει κυρίως επηρεαστεί από την ευρωπαϊκή εμπειρία, ενώ προέρχεται είτε από θεωρίες πολιτικής οικονομίας είτε από θεωρίες των διεθνών σχέσεων.

Ως φαινόμενο, η περιφερειακή ολοκλήρωση, δηλαδή η συνένωση διαφορετικών μερών (κρατών ή διασυνοριακών περιοχών) σε μια ευρύτερη ολότητα ή σύνολο που έχει είτε τυπικά χαρακτηριστικά (όπως ένας υπερεθνικός θεσμός) είτε άτυπα (όπως η γεωγραφική συγκέντρωση εμπορικών ροών ή επενδύσεων) αποτελεί κεντρικό ζήτημα της διεθνούς πολιτικής οικονομίας για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, ως φαινόμενο κοινωνικής οργάνωσης συνδέει τη σφαίρα της οικονομίας (πλούτο) με αυτήν της πολιτικής (ισχύ), καθώς τόσο τα κίνητρα όσο και τα αποτελέσματα της διαδικασίας περιφερειακής ολοκλήρωσης αφορούν και τα δύο.

Δεύτερον, συνεπάγεται κάποιο βαθμό «αλλοίωσης» του έθνους-κράτους και των εθνικών συνόρων, καθώς είτε συνεπάγεται κάποιο βαθμό μεταβίβασης αρμοδιοτήτων σε υπερεθνικά κέντρα λήψης αποφάσεων είτε απλά δείχνει την ύπαρξη οικονομικών, τεχνολογικών κ.ά. δυνάμεων που διατρυπούν διοικητικά όρια και διαμορφώνουν νέα επίπεδα χωροθέτησης της οικονομικής δραστηριότητας.

Το πρίσμα της πολιτικής οικονομίας

Οι οικονομολόγοι άρχισαν να μελετούν συστηματικά τις περιφερειακές (οικονομικές) συμφωνίες μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο εξετάζοντας την επίδρασή τους στο εμπόριο, τον καταμερισμό εργασίας και την παραγωγική διαδικασία. Καθώς οι περιφερειακές εμπορικές ενώσεις αποτελούσαν εξαίρεση από τον πολυμερισμό και την αρχή της αμοιβαιότητας της ΓΣΔΕ, οι οικονομολόγοι ενδιαφέρονταν για την επίδρασή τους στη φιλελευθεροποίηση της παγκόσμιας οικονομίας και στην ευημερία.

Η μελέτη της περιφερειοποίησης στο πλαίσιο της οικονομικής επιστήμης κυριαρχείται από ό,τι αποκαλείται ως «η» θεωρία της περιφερειακής οικονομικής ολοκλήρωσης. Επίσης αναφέρεται ως ολοκλήρωση των αγορών και αντανakλά ερμηνείες γύρω από τη θεωρία των τελωνειακών ενώσεων και τις βέλτιστες νομισματικές περιοχές. Η θεωρία υποθέτει τη δημιουργία, σε γραμμική διαδοχή, όλο και πιο «προχωρημένων» σταδίων περιφερειακής οικονομικής ολοκλήρωσης, δηλαδή προτιμησιακές εμπορικές περιοχές, ζώνες ελεύθερων συναλλαγών, τελωνειακή ένωση, κοινή αγορά, οικονομική και νομισματική ένωση και πλήρη οικονομική ολοκλήρωση (Balassa, 1962).

Σύμφωνα με τη νεοκλασική προσέγγιση, περιφερειακές συμφωνίες, όπως οι ζώνες ελεύθερου εμπορίου, έχουν την ίδια θετική επίδραση (εξειδίκευση, εξίσωση των τιμών των αγαθών και των παραγωγικών συντελεστών) με τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, καθώς περιορίζουν τις στρεβλώσεις και έτσι επιφέρουν οικονομικά οφέλη προς όλους (μέλη και μη μέλη). Σταθμό στη μελέτη των εμπορικών ενώσεων αποτελεί το έργο *The Customs Union Issue* του Viner (1950), το οποίο εστίασε στις επιδράσεις των τελωνειακών ενώσεων ανατρέποντας την παραπάνω θέση ισχυριζόμενος ότι μόνο εμπειρικά μπορεί να αποδειχθεί η θετική ή η αρνητική επίδραση μιας περιφερειακής συμφωνίας ολοκλήρωσης.

Οι προσεγγίσεις της πολιτικής οικονομίας και η νεοκλασική προσέγγιση (στις οποίες αναφερθήκαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο) εξηγούν τη διεθνή συνεργασία στη βάση οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων. Τα συμφέροντα αυτά διοχετεύονται μέσω των εγχώριων πολιτικών διαδικασιών εκπροσώπησης συμφερόντων. Ο νεοκλασικός ινστιτουσιοναλισμός εξηγεί τους θεσμούς συνεργασίας υπό το πρίσμα των νεοκλασικών οικονομικών, οι οποίοι βλέπουν τους θεσμούς ως αποτέλεσμα εσκεμμένων ορθολογικών επιλογών, που στόχο έχουν τη μεγιστοποίηση οικονομικών συμφερόντων (North, 1990). Υπό ένα άλλο πρίσμα, κάθε μορφή οικονομικής δραστηριότητας και η θεσμική της έκφραση αντανakλούν ορθολογικές ενέργειες που έχουν ως στόχο την αύξηση της οικονομικής αποδοτικότητας (Posner, 1981).

Η περιφερειακή συνεργασία υπό το πρίσμα του μαρξισμού, όπως παρουσιάζεται από το έργο του Mandel (1967, 1970) εξηγείται ως μηχανισμός και αποτέλεσμα κεφαλαιακής συσσώρευσης στις καπιταλιστικές οικονομίες με κύριο όχημα τις επιχειρήσεις. Έτσι, εστιάζοντας στην ευρωπαϊκή εμπειρία, ο Mandel υποστήριξε ότι η Κοινή Αγορά αποτελεί έκφραση της αναδιάρθρωσης των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων και ότι η αστική τάξη στην Ευρώπη επέβαλε την υπερεθνική οργάνωση, η οποία στηρίζει τα συμφέροντα του (υπερεθνικού) κεφαλαίου. Ο Mandel υποστηρίζει ωστόσο ότι ο «οικονομικός εθνικισμός» ως αντίθετη δυναμική της υπερεθνικής ολοκλήρωσης δεν πρέπει να αποκλείεται εφόσον υπερισχύσουν καπιταλιστικοί κύκλοι που υπερασπίζονται μια εθνική δημοσιονομική, νομισματική και οικονομική πολιτική (Mandel, 1970, σ. 193). Η περιφερειακή συνεργασία κατά συνέπεια, σύμφωνα με τη μαρξιστική προσέγγιση, αντανakλά μεταβολές στη σφαίρα της οικονομίας, οι οποίες με τη σειρά τους διαμορφώνουν πολιτικές συνεργασίες.

Το πρίσμα των διεθνών σχέσεων

Ορθολογικές προσεγγίσεις

Μία από τις πιο σημαντικές προσπάθειες προσέγγισης του φαινομένου της περιφερειακής ολοκλήρωσης με βάση την εμπειρία των ευρωπαϊκών λαών είναι αυτή της **ομοσπονδιοποίησης**. Βασικός εκπρόσωπος της ομοσπονδιοποίησης ή του φεντεραλισμού είναι ο Altiero Spinelli (1972), ο οποίος θεωρούσε ότι τα κράτη-έθνη δεν μπορούσαν πλέον να εξασφαλίσουν την πολιτική και οικονομική ασφάλεια των πολιτών τους, και έπρεπε να παραχωρήσουν τη θέση τους σε μια ευρωπαϊκή ομοσπονδία, την οποία ονόμαζε «Ευρωπαϊκή Ένωση». Ο ομοσπονδισμός αναφέρεται σε πολιτικά συστήματα στα οποία υπάρχει μια διάκριση της εξουσίας ανάμεσα σε κεντρική και περιφερειακή ή κρατική κυβέρνηση, μέσω των οποίων διασφαλίζονται πλουραλιστικές, ελεύθερες, δημοκρατικές κοινωνίες (Rosamond, 2004, σ. 35). Η αφετηρία του είναι είτε κοινωνιολογική, όπου η αλληλεπίδραση των λαών οδηγεί σε σταθερότητα και αρμονία, είτε συνταγματική όπου ένα σύνταγμα

περιορίζει τις αταβιστικές τάσεις των κρατών και οδηγεί σε υπερεθνικό θεσμό (Pentland, 1973, σ. 147).

Η προσέγγιση του λειτουργισμού (functionalism), βασικός εκπρόσωπος του οποίου ήταν ο Mitrany (1966), εμφανίστηκε ως μια πρόταση για το πώς θα μπορούσε να μεταρρυθμιστεί το διεθνές σύστημα έτσι ώστε να οδηγηθούν τα έθνη σε συνεργασία. Οι θεωρητικοί του λειτουργισμού υποστηρίζουν ότι τα έθνη-κράτη έχουν περάσει σε μια περίοδο μεγάλης αλληλεξάρτησης, η οποία επιβάλλει τη δημιουργία διεθνών οργανισμών για την από κοινού αντιμετώπιση των κοινών προκλήσεων που αντιμετωπίζουν. Η δημιουργία διεθνών οργανισμών δεν είναι κατά συνέπεια αυτοσκοπός αλλά έχει λειτουργικούς σκοπούς διαχείρισης κοινών προκλήσεων και προβλημάτων. Γι' αυτό θα πρέπει να έχουν ορισμένο εύρος ως προς την ατζέντα τους και να επικεντρώνονται σε τομείς «χαμηλής» πολιτικής, όπως οι μεταφορές, το εμπόριο, το περιβάλλον, και όχι σε μεγαλεπήβολους πολιτικούς στόχους. Ακολουθώντας τη λογική του λειτουργισμού, ο Karl Deutsch (1957) εισάγει τη «θεωρία των συναλλαγών» ή την «επικοινωνιακή μέθοδο» (transactionalist) και ορίζει την περιφερειακή ολοκλήρωση ως την επίτευξη σε μια γεωγραφική περιοχή ενός «πνεύματος κοινότητας», θεσμών και πρακτικών που εξασφαλίζουν την «ειρηνική μεταλλαγή» (Deutsch, 1966). Έτσι, προβλέπει ότι οι εδραιωμένες συναλλαγές θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη «κοινοτήτων ασφάλειας». Η εδραίωση κοινοτικού πνεύματος μεταξύ των λαών προϋποθέτει ωστόσο τη δημιουργία δικτύων αμοιβαίων συναλλαγών, τη δημιουργία ενός θεσμικού πλαισίου πάνω στο οποίο θα δημιουργηθούν άτυπες συναλλαγές (Deutsch, 1968).

Η νεολειτουργική θεωρία (neofunctionalism), την οποία παρουσίασε ο Ernst Haas (1958), επεκτείνει τη λειτουργική προσέγγιση και επικεντρώνεται σε μια εξαιρετικά σημαντική έννοια, αυτήν της «επενέργειας διάχυσης» (spill over effect). Σύμφωνα με τον Haas, η διάχυση αναφέρεται στις ακούσιες συνέπειες ή πολλαπλασιαστικές ενέργειες της ολοκλήρωσης από έναν τομέα σε άλλους τομείς. Με την πάροδο του χρόνου, μέσω της διαδικασίας της διάχυσης, η συνεργασία σε συγκεκριμένους τομείς θα μπορούσε να οδηγήσει «ακούσια», δηλαδή δίχως εσκεμμένες πολιτικές ενέργειες, στην πολιτική συνεργασία και θα δημιουργούσε υπερεθνικούς θεσμούς. Έτσι, ξεκινώντας με τη δημιουργία μιας τελωνειακής ένωσης, δημιουργούνται πιέσεις για την ανάπτυξη κοινής αγοράς και νομισματικής ένωσης (σύμφωνα με την εξελικτική διαδικασία που περιγράφουμε στην αντίστοιχη ενότητα). Καθώς όμως για την επιτυχή οικονομική ολοκλήρωση στα προωθημένα αυτά στάδια ολοκλήρωσης απαιτείται υπερεθνική θεσμική νομιμοποίηση, η πολιτική ολοκλήρωση καθίσταται αναγκαία (Balassa, 1962). Ο Haas επικεντρώθηκε στις εγχώριες ομάδες συμφερόντων (παρά στις εσκεμμένες ενέργειες των εθνικών ηγετών), που προωθούσαν μέσα από τη συνεργασία τα δικά τους οικονομικά συμφέροντα. Εκεί εντόπισε και τους μηχανισμούς εξέλιξης της ολοκλήρωσης, καθώς αυτό που τον απασχολούσε ήταν η ερμηνεία της διαδικασίας της ολοκλήρωσης και όχι τα αίτια της. Πέρα από τις εγχώριες ομάδες συμφερόντων, και οι διεθνείς γραφειοκρατίες (διεθνείς δημόσιοι λειτουργοί) θα προωθούσαν την ολοκλήρωση, καθώς θα μετέφεραν την αφοσίωσή τους από τη χώρα καταγωγής τους προς τους οργανισμούς που θα υπηρετούσαν. Η προσέγγιση του νεολειτουργισμού αντανακλάται στη μέθοδο κοινής δράση του Jean Monnet (1962), που είναι η ουσία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η θεωρία ωστόσο του νεολειτουργισμού αποκηρύχθηκε από τον ίδιο τον Haas το 1975 βλέποντας τις αδυναμίες της διάχυσης.

*Υπό ένα άλλο πρίσμα, σημαντικές στη μελέτη του περιφερισμού είναι οι **συστημικές προσεγγίσεις** και η έμφαση που δίνουν στη διακυβερνητική πολιτική. Ως βασικά κίνητρα για την οικοδόμηση περιοχών αναφέρονται οι υπολογισμοί ισχύος και εθνικού συμφέροντος. Καθώς ο **νεορεαλισμός** αναδεικνύει τους συστημικούς παράγοντες, έχει θεωρηθεί η πιο κατάλληλη θεωρητική προσέγγιση της περιφερειακής συνεργασίας, κυρίως για να ερμηνεύσει φαινόμενα που λαμβάνουν χώρα σε μεταβατικές περιόδους του διεθνούς συστήματος, όπως κατά την κατάρρευση του διπολισμού (Rosecrance, 1991, Varygrynen, 2003). Η νέα παγκόσμια τάξη που διαμορφώθηκε με την κατάρρευση των δομών του Ψυχρού Πολέμου, η επιρροή ισχυρών περιφερειακών οικονομικών ενώσεων (όπως η ΕΕ και το Βορειοαμερικανικό Σύμφωνο Ελεύθερου Εμπορίου) και οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης αποτελούν τους βασικούς γενεσιουργούς συντελεστές των νέων περιφερειακών συμφωνιών κατά τη δεκαετία του 1990. Καθώς ο περιφερισμός είναι ενσωματωμένος σε ένα ευρύτερο παγκόσμιο επίπεδο διεργασιών, η συστημική ανάλυση παρέχει χρήσιμα εργαλεία ανάλυσης για την εξήγηση του εννοιολογικού του πλαισίου. Η κεντρική υπόθεση των συστημικών προσεγγίσεων είναι ότι ο μόνος τρόπος για τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές να αποφύγουν την περαιτέρω περιθωριοποίησή τους σε διαρθρωτικούς όρους είναι να οργανωθούν σε περιοχές. Όπως υποστηρίζει ο B. Hettne, η άλλη τους δύναμη στηρίζεται στην ικανότητά τους να δημιουργούν προβλήματα για τις χώρες του «πυρήνα» (δύναμη του χάους) και έτσι να προκαλούν κάποιο είδος εξωτερικής εμπλοκής (Hettne, 1998, σ. 211). Συνεπώς, η περιφερειακή συνεργασία θεωρείται ένα μέσο για να αποφευχθεί η (περαιτέρω) περιθωριοποίηση αδύναμων κρατών (Lahteenmaki, 1999, σ. 217). Αν και τα αδύναμα κράτη οργανώνονται ώστε να αποφύγουν την περιθωριοποίηση και την κατάρρευση, ωστόσο, οι περιφερειακές δομές που δημιουργούν είναι συχνά εύθραυστες και αναποτελεσματικές αντανακλώνοντας ακριβώς τις αδυναμίες των κρατικών θεσμών. Ταυτόχρονα, οι εταίροι συχνά θα πρέπει να αντιμετωπίσουν και να υπερβούν μεταξύ τους*

διαφορές και διμερή προβλήματα ασφάλειας. Ωστόσο, δεν είναι μόνο τα πιο αδύναμα κράτη που προωθούν τις περιφερειακές συνεργασίες, αντιθέτως σχήματα συνεργασίας αποτέλεσαν πρωτοβουλία ισχυρών χωρών ή υποστηρίχθηκαν ενεργά από αυτές. Κατά συνέπεια, η περιφερειακή συνεργασία δεν αποτελεί εργαλείο μόνο των ασθενέστερων κρατών για να αποφύγουν την περιθωριοποίηση ή να βελτιώσουν τη θέση τους στον παγκόσμιο και περιφερειακό καταμερισμό ισχύος, αλλά και εργαλείο ισχυρότερων κρατών, υπό το πρίσμα κυρίως της προώθησης εξωτερικής διακυβέρνησης στην άμεση γειτονιά τους.

Ένα σημαντικό μέρος της βιβλιογραφίας γύρω από την περιφερειακή συνεργασία αναφέρεται στον ρόλο της **ηγεμονικής δύναμης**. Συχνά είναι μια ανερχόμενη περιφερειακή ηγεμονική δύναμη που πρωτοστατεί στην ανάληψη συνεργατικών πρωτοβουλιών, είτε στη βάση συλλογισμών ισχύος, όπως η επέκταση της επιρροής της (ρεαλιστική οπτική), είτε ως «σταθεροποιητής» που αναλαμβάνει το (προς όφελός της) κόστος που συνεπάγεται η συνεργασία (φιλελεύθερη οπτική). Η θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας δεν εξηγεί, ωστόσο, την εμφάνιση περιφερειακής συνεργασίας ελλείψει ηγεμόνα ή σε περίπτωση που η ηγεμονική δύναμη της περιοχής δεν υποστηρίζει τη συνεργασία. Εξάλλου, όπως παρατηρείται συχνά, οι περιφερειακές συνεργασίες (π.χ. στην Ευρώπη) δεν υπακούουν στην λογική της ηγεμονικής δύναμης αλλά παρουσιάζουν μια «οριζόντια» διάρθρωση. Η εμφάνιση και διατήρηση εξάλλου περιφερειακών ηγεμόνων είναι δύσκολη, καθώς απαιτείται ένας συνδυασμός υλικών πόρων (όπως το κεφάλαιο, η στρατιωτική δύναμη, η πρόσβαση στις αγορές κ.λπ.) και «μαλακής» ισχύος (όπως το γόητρο κ.λπ.), καθώς και η αποδοχή από τους εταίρους.

Η ανάλυση του φαινομένου της περιφερειακής συνεργασίας δεν μπορεί να εξαντλείται στη λογική του εθνικού συμφέροντος και της επίδρασης της διεθνούς κατανομής ισχύος, καθώς υπάρχουν και άλλοι παράγοντες όπως η ιδεολογία της κυρίαρχης ελίτ ή η παρουσία (ή απουσία) οργανωμένων συμφερόντων, που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα όχι μόνο το γιατί, αλλά και το πώς της περιφερειακής συνεργασίας. Έτσι, ιδιαίτερα ο φιλελευθερισμός έχει αποκτήσει σημασία για την ερμηνεία της περιφερειακής συνεργασίας, καθώς η τελευταία μπορεί να νοηθεί στο πλαίσιο της σύγκλισης των προτιμήσεων της εθνικής πολιτικής των κρατικών ελίτ. Υπό το πρίσμα του **νεοϊνστιτουσιοναλισμού** (βασικός εκπρόσωπός του είναι ο Robert Keohane), η περιφερειακή συνεργασία εξηγείται ως μια λειτουργική απάντηση στην ανάγκη να εξασφαλιστεί ένα ελάχιστο επίπεδο θεσμοθέτησης, προκειμένου να μεγιστοποιηθούν οφέλη ευημερίας (χωρίς να προϋποθέτει την ύπαρξη κοινής, περιφερειακής ταυτότητας). Οι περιφερειακοί οργανισμοί βοηθούν τα κράτη να ξεπεράσουν προβλήματα συλλογικής δράσης προωθώντας την αμοιβαιότητα και τη διασύνδεση.

Ο (φιλελεύθερος) διακυβερνητισμός, ενώ συμμαρτίζεται τη θέση του νεολεϊτουρηιουμου, οτι οικονομικά συμφέροντα αποτελούν κινητήριες δυνάμεις της ολοκλήρωσης, δίνει μεγαλύτερη έμφαση στις διαπραγματεύσεις μεταξύ εθνικών κυβερνήσεων (οι οποίες ωστόσο δεν γίνονται αντιληπτές υπό το ρεαλιστικό πρίσμα) αναφορικά με διανεμητικά προβλήματα. Ένας από τους βασικότερους εκφραστές του διακυβερνητισμού, ο Moravcsik (1998), υποστηρίζει ότι οι πρωτοβουλίες περιφερειακής ολοκλήρωσης παγκοσμίως αντανακλούν την αντίδραση των κυβερνήσεων στην αυξανόμενη διεθνή οικονομική αλληλεπίδραση (παγκοσμιοποίηση). Έτσι, οι κυβερνητικές θέσεις αντανακλούν προτιμήσεις εγχώριων οικονομικών συμφερόντων.

Ο κονστρουκτιβισμός

Το τελευταίο μισό της δεκαετίας του 1990 είδε την εμφάνιση μιας νέας διχοτόμησης στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Ενώ οι ορθολογικές προσεγγίσεις ερμηνεύουν την περιφερειακή συνεργασία ως αποτέλεσμα συνειδητών, ορθολογικών επιλογών και σχεδιασμού, η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση αντιμετωπίζει τους θεσμούς ως προϊόντα κοινωνικοποίησης και δίνει συνεπώς έμφαση στο εσωτερικό τους. Ο κονστρουκτιβισμός μάς επιτρέπει να εκτιμήσουμε τον βαθμό στον οποίο η δημιουργία ενός θεσμού καθορίζεται από την ιδεολογία, τις πεποιθήσεις, τη γνώση και τη διαμόρφωση συναινετικών θέσεων μεταξύ κρίσιμων παραγόντων στη βάση των παραπάνω (Underhill, 1998, σ. 45). Οι κονστρουκτιβιστικές αναλύσεις προσεγγίζουν τις περιφερειακές συνεργασίες ως κοινωνικές κατασκευές που εμπερικλείουν «δι-υποκειμενικές δομές» (και όχι απλώς ως ορθολογικές λύσεις στη βάση συμφερόντων), και συνίστανται σε κοινές αντιλήψεις, προσδοκίες και κοινωνικές γνώσεις που ενσωματώνονται σε διεθνείς οργανισμούς. Τα κράτη ορίζουν κατά συνέπεια την απειλή ή το συμφέρον υπό το πρίσμα της ταυτότητας (Wendt, 1994, σ. 389).

Ο κονστρουκτιβισμός τονίζει ακριβώς ότι οι διακρατικές σχέσεις είναι καλύτερα κατανοητές ως διακοινοτικές σχέσεις, ενώ θεμέλιο της δημιουργίας διεθνών περιοχών είναι η αίσθηση της κοινότητας, του «εμείς». Η διαδικασία με την οποία προκύπτει μια περιοχή σχετίζεται με τη συμβατότητα των κοινωνικών αξιών (όπως του καπιταλισμού, της φιλελεύθερης δημοκρατίας) και την κοινωνική επικοινωνία, όπως προκύπτει από τα αυξημένα επίπεδα των συναλλαγών μεταξύ δύο ή περισσότερων κοινωνιών.

Μια άλλη θέση του κονστρουκτιβισμού υποστηρίζει ότι πρέπει να δοθεί προσοχή στις διαδικασίες με τις οποίες τα συμφέροντα και οι ταυτότητες δημιουργούνται και εξελίσσονται, καθώς η εικόνα που έχουμε για

τον εαυτό μας αλληλεπιδρά με τη μεταβολή των υλικών κινήτρων, με τη γλώσσα και την αφήγηση μέσω των οποίων οι αντιλήψεις εκφράζονται. Τα συμφέροντα και οι ταυτότητες συν-διαμορφώνονται από «την ιδιαίτερη ιστορία και τον πολιτισμό, από εγχώριους παράγοντες και από τις συνεχιζόμενες διεργασίες της αλληλεπίδρασης με τους άλλους» (Huggell, 1997, σ. 65). Τα συμφέροντα συνεπώς αλλάζουν ως αποτέλεσμα της μάθησης, της πειθούς, της γνώσης και της ιδεολογίας.

Αν και ο κονστρουκτιβισμός παρουσιάζεται στον αντίποδα της ορθολογικής προσέγγισης, ο συνδυασμός τους προσφέρει ισχυρά αναλυτικά εργαλεία στην κατανόηση του περιφερισμού. Εξάλλου, η διατύπωση μιας γενικής θεωρίας περιφερειακής συνεργασίας είναι μάλλον αδύνατη, καθώς κάθε περίπτωση περιφερισμού αποτελεί μια μοναδική περίπτωση. Όπως υποστηρίζει ο Gilpin, μια **εκλεκτικιστική προσέγγιση** που λαμβάνει διαφορετικούς παράγοντες έχει πιο μεγάλη ερμηνευτική αξία (Gilpin, 2007, σ. 439). Η εκλεκτικιστική προσέγγιση ενσωματώνει τα πολιτικά κίνητρα σε επίπεδο εθνικού συμφέροντος, τα εγχώρια συμφέροντα, την κατανομή ισχύος (όπως η ύπαρξη διεθνούς ηγεσίας) και τις δομικές αλλαγές όπως ο διεθνής οικονομικός ανταγωνισμός και οι τεχνολογικές εξελίξεις.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bailes, A. (1999). The role of subregional cooperation in post-Cold War Europe: integration, security, democracy. Στο Cottey, A. (Ed.). *Subregional Cooperation in the New Europe, Building Security, Prosperity and Solidarity from the Barents to the Black Sea*. London: Macmillan Press, σσ. 153-83.
- Bailes, A. (1997). Subregional organizations: The Cinderellas of European security. *NATO Review*, 2, σσ. 27-31.
- Balassa, B. (1962). *The Theory of Economic Integration*. London: Allen and Unwin.
- Buzan, B., Waeber, O. & De Wilde, J. (1998). *The New Security Studies: A Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner.
- Cottey, A. (2009). Subregional cooperation in Europe: an assessment. Regional integration and global governance papers. Working Paper 3/2009. Bruges: College of Europe and the Comparative Regional Integration Studies Programme of the United Nations University.
- Deutsch, K. (1966). *Nationalism and Social Communication*. 2nd edition. Cambridge, MA: MIT Press.
- Deutsch, K. (1968). *The Analysis of International Relations*. Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall.
- Deutsch, K. et al. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Dwan, R. & Pavliuk, O. (Ed.). (2000). *Building Security in the New States of Eurasia, Subregional Cooperation in the Former Soviet Space*. New York: EastWest Institute.
- Fawcett, L. (1997). Regionalism in Historical Perspective. Στο Fawcett, L., Hurrell, A. (Ed.). *Regionalism in World Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gilpin, R. (2007). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Η Διεθνής Οικονομική Τάξη*. 6^η έκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Groom, A.J.R. & Taylor, P. (1994). *Frameworks for International Cooperation*. London: Pinter.
- Haas, E.B. (1970). The Study of Regional Integration. *International Organization*, 24 (4), σσ. 607-646.
- Haas, E.B. (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press.
- Hettne, B. (Ed.) 2005. *The Global Politics of New Regionalism*. Hampshire and London: Macmillan, UNU/WIDER.
- Hettne, B., Inotai, A. & Sunkel, O. (Ed.). (1999). *Globalism and the New Regionalism*. Hampshire and London: Macmillan, UNU/WIDER.
- Hook, G. & Kearns, I. (Ed.). (1999). *Subregionalism and World Order*. London: Macmillan.
- Hurrell, A. (1997). Regionalism in Theoretical Perspective. Στο Fawcett, L. & Hurrell, A. (Ed.). *Regionalism in World Politics. Regional Organizational Order*. New York: Oxford University Press, σσ. 37-73.
- King, C. (2004). *The Black Sea. A History*. Oxford: Oxford University Press.
- Lahteenmarki, K. & Kakonen, J. (1999). Regionalization and its impact on the theory of international relations. Στο Hettne, B., Inotai, A. & Sunkel, O. (Ed.). *Globalism and the New Regionalism*. Basingstoke and London: Macmillan, UNU/WIDER, σσ. 203-227.
- Lavenex, S. (2004). EU External Governance in «Wider Europe». *Journal of European Public Policy*, 11(4), σσ. 680-700.
- Μανώλη, Π. (2012β). Υπο-περιφερειακή συνεργασία: Θεωρία και Πράξη. Στο Κόντης, Α. & Τσαρδανίδης, Χ. (Επιμ.). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία, δομή και προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας*, σσ. 451-468. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Mandel, E. (1970). *Europe versus America? Contradictions of Imperialism*. London: New Left Books.
- Mandel, E. (1967). International Capitalism and «Supra-nationality». Στο Miliband, R. & Saville, J. (Ed.). *The Socialist Register 1967*. London: Merlin.
- Manoli, P. (2012α). *The Dynamics of Black Sea Subregionalism*. Farnham: Ashgate.
- Mitrany, D. (1966). *A Working Peace System*. Chicago: Quadrangle Books.
- Monnet, J. (1962). A Ferment of Change. *Journal of Common Market Studies*, 1, σσ. 203-211.
- Moravcsik, A. (1998). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina and Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press.
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. New York: Cambridge University Press.
- Nye, J. (Ed.). (1968). *International Regionalism: Readings*. Boston: Little Brown and Company.
- Παπάζογλου, Χ. (2010). *Εισαγωγή στη Διεθνή Οικονομική*. Αθήνα: Συμεών.

- Pentland, C. (1973). *International Theory and European Integration*. London: Faber and Faber.
- Posner, R. (1981). *The Economics of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rosamond, B. (2004). *Θεωρίες Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Rosecrance, R. (1991). Regionalism and the post-Cold War era. *International Journal*, XLVI, σσ. 374-393.
- Rosenau, J.N. (1997). *Along the Domestic-foreign Frontier Exploring Governance in a Turbulent World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russett, B. (1967). *International Regions and the International System. A Study in Political Ecology*. Chicago: Rand McNally.
- Seabra, M.J. (1998). Regional integration and sub-regional cooperation: a mutually reinforcing process? Paper to the Third Pan-European International Relations Conference, Vienna, 16-19 September.
- Smith, A.D. (1993). A Europe of nations – or the nations of Europe? *Journal of Peace Research*, 30(2), σσ. 129-135.
- Spinelli, A. (1972). The Growth of the European Movement since the Second World War. Στο Hodges, M. (Ed.). *European Integration*. Harmondsworth: Penguin.
- Steen, A. (1997). *Between Past and Future: Elites, Democracy and the State in Post-Communist Countries, a Comparison of Estonia, Latvia and Lithuania*. Aldershot: Ashgate.
- Telo, M. (2012). *Η Ευρωπαϊκή θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Tinbergen, J. (1954). *International economic integration*. Amsterdam: Elsevier.
- Tow, W.T. (1990). *Subregional Security Cooperation in the Third World*. Boulder and London: Lynne Rienner.
- Underhill, G. (1998). *Regionalism and global economic integration: Europe, Asia and the Americas*. London: Routledge.
- Vayrynen, R. (2003). Regionalism: old and new. *International Studies Review*, 5, σσ. 25-51.
- Viner J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace.
- Wallace, W. (1997). Regionalism in Europe: model or exception? Στο Fawcett, L. & Hurrell, A. (Ed.). *Regionalism in World Politics, Regional Organizational Order*. New York: Oxford University Press, σσ. 201-227.
- Wendt, A. (1994). Collective identity formation and the international state. *American Political Science Review*, 88, σσ. 384-396.
- Wyatt-Walter, A. (1995). Regionalism, Globalization and World Economic Order. Στο Fawcett, L. & Hurrell, A. (Ed.). *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*. Oxford: Oxford University Press, σσ. 74-121.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερώτηση 6.1 Πώς διαφέρει ο περιφερισμός της δεκαετίας του 1950 από αυτόν της δεκαετίας του 1980;

Ερώτηση 6.2 Πώς διαφέρει η δημιουργία από την εκτροπή εμπορίου;

Ερώτηση 6.3 Ποια είναι τα στάδια της περιφερειακής ολοκλήρωσης;

Ερώτηση 6.4 Σε τι διαφέρει η θεωρία του λειτουργισμού από αυτήν του νεολειτουργισμού;

Κεφάλαιο 7

Διεθνής ανάπτυξη

Σύνοψη

Το παρόν κεφάλαιο παρουσιάζει την έννοια της ανάπτυξης και την εξέλιξη των θεωρητικών προσεγγίσεων γύρω από τους προσδιοριστικούς παράγοντες της ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, εισάγει τον φοιτητή στην έννοια της οικονομικής ανάπτυξης, στους τρόπους μέτρησής της, στα χαρακτηριστικά των αναπτυσσόμενων και αναπτυσσόμενων χωρών, στους παράγοντες υποστήριξης και ανάσχεσης της ανάπτυξης. Επίσης γίνεται μια παρουσίαση των σημαντικότερων θεωρητικών προσεγγίσεων που πηγάζουν από την κλασική σχολή αλλά και σύγχρονων προσεγγίσεων.

1. Η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης

Η ανάπτυξη είναι μια έννοια δυναμική και σηματοδοτεί μια θετική μεταβολή. Μελετάται σε σχέση με ένα συγκεκριμένο πεδίο ή αντικείμενο, συνεπώς ως φαινόμενο μπορεί να απασχολεί τους ανθρωπολόγους, τους κοινωνιολόγους, τους οικονομολόγους, τους βιολόγους και άλλους επιστήμονες. Στις κοινωνικές επιστήμες, η έννοια της ανάπτυξης συνδέεται με την «ιστορική πρόοδο» και ορίζεται ως η αύξηση της δυνατότητας ικανοποίησης των ατομικών και κοινωνικών αναγκών στο πλαίσιο μιας οικονομίας, με την πάροδο του χρόνου. Έτσι, η ανάπτυξη γίνεται κατανοητή ως η (ποσοτική) μεγέθυνση του συσσωρευμένου πλούτου, η αύξηση των ρυθμών παραγωγής και κατανάλωσης αγαθών και η (ποιοτική) εξέλιξη των κοινωνικών και τεχνικών δομών.

Το ζήτημα της ανάπτυξης έχει κεντρική θέση στη μελέτη της διεθνούς πολιτικής οικονομίας, καθώς αφορά την πρόοδο, την παραγωγή πλούτου και την ευημερία σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η διεύρυνση του χάσματος της ανάπτυξης και των οικονομικών ανισοτήτων σε παγκόσμιο επίπεδο σε συνδυασμό με τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, που ξεκίνησε στις αναπτυσσόμενες οικονομίες των ΗΠΑ και της Ευρώπης, αναζωπύρωσε τη συζήτηση περί ενός πιο αποτελεσματικού και «δίκαιου» μοντέλου ανάπτυξης και της ανάγκης αλλαγής του κυρίαρχου (νεο)φιλελεύθερου μοντέλου. Σύμφωνα με το έργο του Piketty (2014) *Το κεφάλαιο τον 21^ο αιώνα*, δύο υπήρξαν οι μηχανισμοί διεύρυνσης των οικονομικών ανισοτήτων μεταπολεμικά. Πρώτον, ήταν η ανεξέλεγκτη τάση των ανώτερων στελεχών μεγάλων επιχειρήσεων να αυξάνουν το εισόδημά τους απεριόριστα και να ευνοούνται από τη φορολογική μεταχείριση και, δεύτερον, η αύξηση της κερδοφορίας του κεφαλαίου με ρυθμό ταχύτερο από τον ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας. Η κληρονομική μεταβίβαση πλούτου από τη μία γενιά πλουσίων στην επόμενη ενέτεινε τις ανισότητες πλούτου διαχρονικά. Για τον Piketty, η ανισότητα δεν είναι «εισοδηματική» αλλά είναι ανισότητα «πλούτου».

Πώς γίνεται κατανοητή η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης; Η ανάπτυξη συνιστά ταυτόχρονα διαδικασία και κατάσταση. Αποτελεί διαδικασία διότι αποδίδει τον μετασχηματισμό μιας οικονομίας για την αύξηση του παραγόμενου προϊόντος (ή μεγέθυνση). Ταυτόχρονα, αποτελεί και μια κατάσταση κατά την οποία μια κοινωνία ευημερεί. Η ανάπτυξη αποτελεί τον πιο σπουδαίο στόχο της πολιτικής κάθε χώρας (αναπτυσσόμενης ή μη) αλλά και της διεθνούς κοινότητας. Σε μακροοικονομικό επίπεδο, ο όρος ανάπτυξη χρησιμοποιείται για να δηλώσει την αλλαγή που συνοδεύεται από νέες οικονομικές και κοινωνικές δομές, τον εκσυγχρονισμό και τη βελτίωση του επιπέδου ευημερίας, παράλληλα με την αύξηση του εισοδήματος, τη βελτίωση του επιπέδου μόρφωσης και υγείας (Midgley, 1995).

Συνήθως οι όροι οικονομική *ανάπτυξη* (development) και οικονομική *μεγέθυνση* (growth) χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, ωστόσο οι δύο αυτές έννοιες δεν είναι ταυτόσημες. Μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι ο όρος οικονομική μεγέθυνση χρησιμοποιείται στην ανάλυση των αναπτυσσόμενων οικονομιών, ενώ ο όρος οικονομική ανάπτυξη στην ανάλυση των οικονομιών των υπανάπτυκτων χωρών.

Ο όρος της (οικονομικής) μεγέθυνσης είναι στενότερος σε έννοια και αναφέρεται στη διεύρυνση των οικονομικών μεγεθών της οικονομίας μέσω του μηχανισμού της αγοράς. Γενικότερα, ως μεγέθυνση ορίζεται η ετήσια ποσοστιαία μεταβολή μιας μεταβλητής (στη συγκεκριμένη περίπτωση του εισοδήματος ή του παραγόμενου προϊόντος μιας οικονομίας) και συνεπώς αποτελεί ποσοτικό δείκτη. Ο όρος οικονομική ανάπτυξη υπονοεί τη χρήση τόσο οικονομικών όσο και μη οικονομικών παραγόντων για τη γενική βελτίωση των όρων διαβίωσης και του επιπέδου ευημερίας. Ο όρος οικονομική ανάπτυξη είναι ποιοτικός (κυρίως) δείκτης, ο οποίος σχετίζεται με τις δυνατότητες ικανοποίησης των ατομικών και κοινωνικών αναγκών. Το περιεχόμενο των δύο όρων είναι, κυρίως, συμπληρωματικό, καθώς η οικονομική ανάπτυξη προϋποθέτει την οικονομική μεγέθυνση. Ενδέχεται, όμως, η εφαρμογή κάποιων πολιτικών μεγέθυνσης να περιορίζουν τις δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης.

Η οικονομική μεγέθυνση υπολογίζεται με την ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του Ακαθάριστου Εγχώριου

Προϊόντος (ΑΕΠ). Μια αύξηση, ωστόσο, του εθνικού προϊόντος δεν μπορεί πάντοτε να θεωρηθεί οικονομική ανάπτυξη, αφού αυτή μπορεί απλά να προέρχεται από μια καλύτερη αξιοποίηση των παραγωγικών πόρων ή μια αύξηση της αναλογίας του εργατικού δυναμικού ως προς τον συνολικό πληθυσμό. Οικονομική ανάπτυξη υπάρχει όταν η αύξηση του εθνικού εισοδήματος είναι αποτέλεσμα αύξησης της παραγωγικής δυναμικότητας της οικονομίας.

Τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιείται περισσότερο ο όρος της *αειφόρου ανάπτυξης*, τόσο στη βιβλιογραφία όσο και στην πολιτική ατζέντα κυβερνήσεων, διεθνών οργανισμών και θεσμών. Η αειφόρος ανάπτυξη υποδηλώνει την κάλυψη των αναγκών του παρόντος, χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες. Στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης, έχει προταθεί ο δείκτης του κατά κεφαλήν πλούτου, ο οποίος περιλαμβάνει το ενεργητικό, το ανθρώπινο, το φυσικό, το περιβαλλοντικό κεφάλαιο και τους θεσμούς. Η μείωση του δείκτη αυτού σε μια χώρα συνεπάγεται τον περιορισμό της ικανότητας των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους.

Σχήμα 7.1 Ο κύκλος οικονομικής μεγέθυνσης – οικονομικής ανάπτυξης

Ενάρτετος κύκλος: συνεχείς υψηλοί ρυθμοί προόδου, αμοιβαία ενισχυόμενες διαδικασίες.

Φαύλος κύκλος: συνεχείς χαμηλοί ρυθμοί, αμοιβαία υπονομευόμενες διαδικασίες.

Ασύμμετρος κύκλος υψηλής οικονομικής μεγέθυνσης: υψηλή μεγέθυνση με χαμηλούς ρυθμούς προόδου ανθρώπινης ανάπτυξης.

Ασύμμετρος κύκλος υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης: υψηλή ανθρώπινη ανάπτυξη με χαμηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης.

Σταδιακά, ο ορισμός της ανάπτυξης άλλαξε και διευρύνθηκε και ως αντικείμενο μελέτης. Έτσι άρχισαν να μελετώνται θέματα όπως η διάσταση του φύλου, των κοινωνικών στόχων ή του περιβάλλοντος δίνοντας έμφαση στην έννοια της *ανθρώπινης ανάπτυξης*. Η *ανθρώπινη ανάπτυξη* ορίζεται με όρους διεύρυνσης των επιλογών του ανθρώπου. Επηρεάζεται από την έννοια της «ανάπτυξης της ελευθερίας» που διατύπωσε ο Α. Sen (1999) και η ιδέα αυτή έχει βρει την πλήρη έκφρασή της στον **Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (ΔΑΑ)**, που χρησιμοποιεί από το 1993 ο ΟΗΕ για να ιεραρχεί τις χώρες στην έκθεση για την ανθρώπινη ανάπτυξη που εκπονεί.

Πλαίσιο 7.1 Οι έννοιες της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης

Οικονομική μεγέθυνση: Διεύρυνση ή αύξηση του προϊόντος μιας χώρας, μέσα από την αύξηση της ποσότητας και της αποδοτικότητας των εισροών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή. Η οικονομική μεγέθυνση σημαίνει *αναπαραγωγή*.

Οικονομική ανάπτυξη: Ευρύτερη έννοια, με ποιοτικά χαρακτηριστικά, περιλαμβάνει τις διαρθρωτικές μεταβολές, καθώς και τις αλλαγές του θεσμικού πλαισίου, που προσδιορίζουν τον τρόπο παραγωγής και διανομής του προϊόντος. Η οικονομική ανάπτυξη σημαίνει *μετασχηματισμό* της οικονομίας.

2. Η μέτρηση της ανάπτυξης

Η ανάπτυξη αναλύεται παραδοσιακά μέσα από δύο δείκτες, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) και τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (ΔΑΑ) του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ). Το ΑΕΠ εκφράζεται μαθηματικά ως εξής:

$$\text{GDP} = \text{C} + \text{I} + \text{G} + \text{NX}$$

όπου: (C) κατανάλωση, (I) επένδυση, (G) δημόσιες δαπάνες για την αγορά αγαθών και υπηρεσιών και (NX) καθαρές εξαγωγές, δηλαδή εξαγωγές μείον τις εισαγωγές. Οι NX ονομάζονται και εμπορικό ισοζύγιο.

Το ΑΕΠ περιλαμβάνει το άθροισμα των εισοδημάτων που δημιουργούνται από παραγωγικές διαδικασίες σε μια χώρα σε συγκεκριμένο χρόνο (συνήθως ένα έτος). Ο ρυθμός αύξησης του συνολικού πραγματικού ΑΕΠ δίνεται από τη σχέση:

$$\Delta Y/Y \text{ όπου } Y = Y_n/P$$

Y = το εισόδημα σε σταθερές τιμές

Y_n = το ονομαστικό ΑΕΠ

P = ο έμμεσος αποπληθωριστής του ΑΕΠ

Δ = μεταβολή

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ μετρά το εισόδημα που αναλογεί, κατά μέσο όρο, σε κάθε κάτοικο μιας χώρας. Ο υπολογισμός του κατά κεφαλήν ΑΕΠ γίνεται αν διαιρεθεί το ΑΕΠ ενός έτους διά του αριθμού των κατοίκων της χώρας κατά το ίδιο έτος. Βέβαια, ο υπολογισμός αυτός βασίζεται στην υπόθεση ότι το εισόδημα κατανέμεται εξίσου σε όλα τα άτομα της κοινωνίας. Όμως αυτός είναι ένας στατιστικός μέσος όρος διότι στην πραγματικότητα το εισόδημα δεν κατανέμεται εξίσου σε όλα τα άτομα. Το ΑΕΠ σχεδιάστηκε κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και έγινε ο πιο γνωστός οικονομικός δείκτης, εύκολα συγκρίσιμος στον χώρο και τον χρόνο. Όμως, σήμερα γίνεται πλέον ευρέως αποδεκτό ότι ακόμα και για τις οικονομικές-χρηματικές όψεις της ευημερίας, είναι ένας ατελής δείκτης. Παρ' όλα αυτά, όμως, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ δεν παύει να αποτελεί έναν σημαντικό δείκτη, γιατί μπορεί κανείς να κάνει συγκρίσεις του εισοδήματος διαφόρων τάξεων με το κατά κεφαλήν εθνικό εισόδημα, να συναγάγει συμπεράσματα για το επίπεδο ζωής των κατοίκων μιας χώρας κ.λπ.

Για να περιοριστούμε στις χρηματικές όψεις των συναλλαγών, καλύτερο μέτρο θα ήταν το Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα ή Προϊόν (ΑΕΕ), που προσθέτει στο ΑΕΠ το εισόδημα που κερδίζουν οι κάτοικοι της χώρας στο εξωτερικό και αφαιρεί το εισόδημα που κερδίζουν στη χώρα οι μη κάτοικοι αλλά το στέλνουν στην πατρίδα τους (στην πράξη, με εξαίρεση σπάνιες εξαιρέσεις όπως η Ιρλανδία, το ΑΕΠ και το ΑΕΕ είναι παραπλήσια). Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν είναι παρόμοιο με το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν. Η διαφορά μεταξύ των δύο έγκειται στο ότι το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν περιλαμβάνει όλα τα εισοδήματα που παράγονται στη χώρα, ακόμη και εκείνα που κερδίζουν οι αλλοδαποί κάτοικοι της χώρας, αλλά αποκλείει τους μισθούς και τα κέρδη που κερδίζουν πολίτες της χώρας από πηγές του εξωτερικού.

Ένα άλλο μέγεθος είναι το Καθαρό Εγχώριο Προϊόν (ΚΕΠ), που αφαιρεί από το ΑΕΠ την απαξίωση (απόσβεση) του πάγιου κεφαλαίου, ενώ ακόμη καλύτερο είναι το Καθαρό Εθνικό Εισόδημα (ΚΕΕ), που πέρα από την απόσβεση κεφαλαίου, προσθέτει το καθαρό εισόδημα από το εξωτερικό. Όμως τα νούμερα για το ΚΕΕ είναι δυσκολότερο να βρεθούν και ακόμα δυσκολότερες είναι οι συγκρίσεις του μεταξύ χωρών και διαχρονικά, οπότε οι οικονομολόγοι καταφεύγουν στο πιο προσιτό στατιστικά ΑΕΠ.

Ο δείκτης του ΑΕΠ, παρά τις αδυναμίες του, χρησιμοποιείται διεθνώς για να συγκρίνουμε τον ρυθμό μεγέθυνσης μιας οικονομίας σε βάθος χρόνου ή να συγκρίνουμε τον ρυθμό μεγέθυνσης διαφόρων οικονομιών σε μια δεδομένη χρονική στιγμή. Έτσι, το ΑΕΠ δείχνει αν μια οικονομία βαδίζει σε τροχιά ύφεσης ή ανάκαμψης. Η σύγκριση διαφορετικών οικονομιών με αποκλειστικό κριτήριο το ΑΕΠ είναι προβληματική διότι α) οι επίσης συναλλαγματικές ισοτιμίες μπορεί να μην είναι και οι πραγματικές, β) δεν λαμβάνει υπόψη την παραοικονομία, που είναι συχνό φαινόμενο των οικονομιών, και γ) υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι υπολογισμού του εισοδήματος (Κολλίντζας & Τσουκαλάς, 2011, σ. 25). Ανάλογα με το επίπεδο του ΑΕΠ, κάθε χώρα τοποθετείται σε μία από τις τρεις κατηγορίες: στις χώρες χαμηλού εισοδήματος, στις χώρες μέσου εισοδήματος (με υποκατηγορίες τις χώρες χαμηλού μέσου εισοδήματος και υψηλού μέσου εισοδήματος) και στις χώρες υψηλού εισοδήματος.

Το ΑΕΠ όμως δεν μετρά τις ποιοτικές διαστάσεις της ευημερίας, για τις οποίες δεν υπάρχει ακόμα κάποιο

γενικό και συμφωνηθέν διεθνές σύστημα λογαριασμών. Προσπάθειες αναπροσαρμογής του ΑΕΠ, έτσι ώστε να είναι πιο αντιπροσωπευτικό του επιπέδου ευημερίας μιας κοινωνίας, έχει κάνει μεταξύ άλλων οργανισμών και ο ΟΟΣΑ, ο οποίος επιδίωξε να αναπροσαρμόσει το ΑΕΠ παίρνοντας υπόψη την ανισοκατανομή του εισοδήματος. Λαμβάνοντας υπόψη την ανισοκατανομή, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ γίνεται πιο «δίκαιο» αφού δείχνει αν σε μια πλούσια χώρα ο περισσότερος πλούτος είναι συγκεντρωμένος σε λίγα χέρια σε σχέση με μια χώρα όπου ο πλούτος κατανέμεται πιο ισομερώς και έχει περισσότερη ευημερία. Αυτό είναι σημαντικό, καθώς οι εισοδηματικές ανισότητες έχουν αυξηθεί τα τελευταία χρόνια στις περισσότερες χώρες, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ. Πέρα από την ανισότητα, μια άλλη παράμετρος που είναι σημαντικό να συμπεριλάβουμε είναι η μέτρηση του «ελεύθερου χρόνου», που μεταφράζεται πρακτικά σε περισσότερο χρόνο διακοπών και λιγότερες ημέρες εργασίας, πράγματα που ασφαλώς αυξάνουν την ευημερία του καθενός αλλά δεν υπολογίζονται στο ΑΕΠ. Έτσι, το αναπροσαρμοσμένο με βάση τον ελεύθερο χρόνο ΑΕΠ της ΕΕ έχει αυξηθεί ταχύτερα από το συμβατικό ΑΕΠ της ΕΕ εδώ και δεκαετίες, καθώς οι ώρες εργασίας έχουν μειωθεί στη γηραιά ήπειρο.

Συμπερασματικά, το ΑΕΠ, ως δείκτης της οικονομικής παραγωγής, δεν είναι ο καλύτερος δυνατός δείκτης ευημερίας επειδή:

- Αφορά την παραγωγή, ενώ η ευημερία εξαρτάται από το εισόδημα και την κατανάλωση.
- Είναι μια «ακαθάριστη» έννοια: δεν περιλαμβάνει τη διαχρονική απαξίωση του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, ενώ αγνοεί την ανάγκη για επανεπένδυση μέρους της παραγωγής, ώστε να διατηρηθεί σταθερή η παραγωγή, και με τον τρόπο αυτό υπερ-εκτιμά την αξία της παραγωγής που συνεισφέρει στην υλική ευημερία.
- Αδιαφορεί για την εξάντληση του φυσικού κεφαλαίου (μη ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, όπως το πετρέλαιο).
- Αποκλείει την αναγνυχή-ελεύθερο χρόνο που σφέστατα έχει αξία για το άτομο και αυξάνει την ευημερία του, αλλά επειδή δεν πουλιέται σε κάποια αγορά, δεν υπάρχει στατιστικά.
- Είναι «τυφλό» απέναντι στην κατανομή του εισοδήματος, λες και δεν έχει σημασία για την ευημερία της αν μια χώρα είναι πλούσια αλλά ο πλούτος της ανήκει μόνο σε λίγα χέρια. Ο ΟΟΣΑ δεν αποκλείει ότι –θεωρητικά τουλάχιστον– η γενική ευημερία μεγιστοποιείται όταν όλα τα εισοδήματα εξισώνονται, άρα οποιαδήποτε αύξηση στην ανισότητα μειώνει τη γενική ευημερία.
- Δεν κοστολογεί αρνητικές επιπτώσεις της παραγωγής, όπως η μόλυνση του περιβάλλοντος.

Ο δεύτερος δείκτης που χρησιμοποιείται ευρέως για τη μέτρηση της ανάπτυξης είναι ο **Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (ΔΑΑ)**, ο οποίος είναι ευρύτερος του ΑΕΠ, καθώς εμπεριέχει τον δεύτερο συν το προσδόκιμο ζωής και τη μόρφωση (Βαβούρας, 2008, σσ. 57-58). Οι βασικές συνιστώσες του ΔΑΑ είναι τρεις:

- η μακροβιότητα, που υπολογίζεται με την προσδοκώμενη ζωή κατά τη γέννηση,
- το επίπεδο της εκπαίδευσης, που υπολογίζεται με τον συνδυασμό του ποσοστού εγγραφής στην πρωτοβάθμια, τη δευτεροβάθμια και την τριτοβάθμια εκπαίδευση, και
- το βιοτικό επίπεδο, το οποίο μετριέται με το πραγματικό κατά κεφαλήν ακαθάριστο εγχώριο προϊόν σε ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης.

Για την κατάρτιση του ΔΑΑ, προσδιορίζονται κατώτατες και ανώτατες τιμές όσον αφορά τον καθέναν από τους τρεις δείκτες. Έτσι, για την προσδοκώμενη ζωή κατά τη γέννηση, ο κατώτατος δείκτης είναι τα 25 έτη και ο ανώτατος τα 85 έτη. Για το ποσοστό των ενηλίκων που γνωρίζουν γραφή, ο κατώτατος δείκτης είναι 0% και ο ανώτατος 100%. Για το συνδυασμένο ακαθάριστο ποσοστό εγγραφής στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ο κατώτατος είναι 0% και το ανώτατος 100%. Για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης, κατώτατος είναι τα Ι\$100 και ανώτατος τα Ι\$40.000. Ο γενικός τύπος με τον οποίο υπολογίζεται κάθε επιμέρους δείκτης είναι:

$$\text{Δείκτης} = \frac{\text{Πραγματική τιμή } x_i - \text{Κατώτατη τιμή } x_i}{\text{Ανώτατη τιμή } x_i - \text{Κατώτατη τιμή } x_i}$$

Στη συνέχεια, ο ΔΑΑ υπολογίζεται ως ο αριθμητικός μέσος των επιμέρους δεικτών. Ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης είναι πιο ευρύς από αυτόν του ΑΕΠ, καθώς λαμβάνει υπόψη του κοινωνικο-οικονομικές διαστάσεις της ανάπτυξης, και ιδιαίτερα στις δυνατότητες που προσφέρονται στον άνθρωπο για απόκτηση γνώσεων, εκπαίδευσης και υγείας. Με βάση τον υπολογισμό του ΔΑΑ, οι χώρες κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες:

- χώρες χαμηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, αν η τιμή του ΔΑΑ είναι κάτω του 0,499,
- χώρες μέσης ανθρώπινης ανάπτυξης, αν η τιμή του ΔΑΑ είναι από 0,500 έως 0,799, και
- χώρες υψηλής ανθρώπινης ανάπτυξης, αν η τιμή του ΔΑΑ είναι πάνω από 0,800.

Πίνακας 7.1 Κατάταξη χωρών με βάση τον ΔΑΑ και το ΑΕΠ

ΔΑΑ (θέση)	Χώρα	Αλλαγή σε σχέση με την κατάταξη με βάση το ΑΕΠ
3	Αυστραλία	+13
12	ΗΠΑ	-10
51	Κούβα	+43
61	Σαουδική Αραβία	-19
121	Νότια Αφρική	-65

Πηγή: UNDP (2007/8).

Οι παραπάνω δύο δείκτες αμφισβητούνται διότι δεν εμπεριέχουν τον παράγοντα του μέλλοντος, ο οποίος εμπεριέχεται στον δείκτη του κατά κεφαλήν πλούτου. Ο **δείκτης του κατά κεφαλήν πλούτου** εμπεριέχει τον παράγοντα του μέλλοντος –τη δυνητικότητα του πλούτου της παραγωγής που προορίζεται για την επόμενη γενιά–, ενώ οι δείκτες ΑΕΠ και ΔΑΑ περιέχουν μόνο την τωρινή παραγωγή. Οι δείκτες ΑΕΠ και ΔΑΑ μπορεί να βρεθούν σε αντίθετη πορεία αφού η βελτίωση π.χ. του ΑΕΠ συχνά συνοδεύεται από κατασπατάληση των φυσικών πόρων που οδηγεί στη μείωση των παραγωγικών δυνατοτήτων των μελλοντικών γενεών. Για παράδειγμα, σύμφωνα με δημοσιευμένα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, οι δείκτες ΑΕΠ και ΔΑΑ παρουσίαζαν αύξηση την περίοδο 1970-2000 στην Ινδία, στο Μπανγκλαντές, στο Νεπάλ, στο Πακιστάν και στις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, ενώ ο δείκτης του κατά κεφαλήν πλούτου παρουσίαζε μείωση.

Στον 21^ο αιώνα, η ανάδειξη εναλλακτικών δεικτών για τη μέτρηση των διαφορετικών πτυχών της ευημερίας αποτελεί κεντρικό μέλημα της διεθνούς κοινότητας με ζητούμενο την επίτευξη της βιώσιμης μακροχρόνιας οικονομικής ανάπτυξης. Η αύξηση σε ενεργητικά κεφαλαίου, ανθρώπινο κεφάλαιο και θεσμούς δεν κατάφερε να υπερκεράσει τη φθορά του φυσικού-περιβαλλοντικού ενεργητικού που προκαλείται από τον συνδυασμό της κατασπατάλησης των φυσικών πόρων και της ταυτόχρονης εκτεταμένης περιβαλλοντικής μόλυνσης. Τα πλούσια κράτη που αποτελούν εισαγωγείς φυσικών πόρων από τα φτωχά κράτη κατάφεραν να επιτύχουν βιώσιμη ανάπτυξη για την επόμενη γενεά. Τα φτωχά κράτη δεν κατάφεραν να υποκαταστήσουν ή να αντικαταστήσουν τους φυσικούς πόρους τους που έχασαν λόγω της υπερεκμετάλλευσής τους ώστε να πραγματοποιήσουν τις εξαγωγές προς τα πλούσια κράτη. Ο πληθυσμός των φτωχών κρατών δεν είχε το απαραίτητο απόθεμα του φυσικού περιβάλλοντος ώστε να διατηρήσει και να μεταβιβάσει την ανάπτυξη στην επόμενη γενεά, συνυπολογίζοντας και τον ρυθμό αύξησης του πληθυσμού. Συνεπώς η ανάπτυξη των φτωχών κρατών ήταν προσωρινή δίχως να εξασφαλίσει βιώσιμη ανάπτυξη για την επόμενη γενεά. Έτσι ο βασικός στόχος της οικονομικής ανάπτυξης, που είναι η κάμψη ή ο αφανισμός της φτώχειας και της πείνας σε μακροχρόνιο ορίζοντα, δεν πραγματοποιήθηκε.

Πίνακας 7.2 Κατάταξη χωρών με βάση τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης

Θέση		Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (ΔΑΑ)	Προσ-δόκι-μο ζωής στη γέννηση	Δείκτης ενήλικου αλφαριθμητικού	Δείκτης εγγραφών στο εκπαιδευτικό σύστημα	Κατά κεφαλήν Ακαθάρι-στο Εθνικό Εισόδημα	Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (ΔΑΑ)	Μεταβολή στην κατάταξη ΔΑΑ
		(τιμή)	(έτος)	(έτος)	(έτος)	(2011 PPP \$)	(τιμή)	
		2013	2013	2012	2012	2013	2012	2012-2013
Πολύ υψηλή ανθρώπινη ανάπτυξη								
1	Νορβηγία	0.944	81.5	12.6	17.6	63,909	0.943	0
2	Αυστραλία	0.933	82.5	12.8	19.9	41,524	0.931	0
3	Ελβετία	0.917	82.6	12.2	15.7	53,762	0.916	0
4	Ολλανδία	0.915	81.0	11.9	17.9	42,397	0.915	0
5	ΗΠΑ	0.914	78.9	12.9	16.5	52,308	0.912	0
Υψηλή ανθρώπινη ανάπτυξη								
50	Ουρουγουάη	0.790	77.2	8.5	15.5	18,108	0.787	2
51	Μπαχάμες	0.789	75.2	10.9	12.6	21,414	0.788	0
51	Μαυροβούνιο	0.789	74.8	10.5	15.2	14,710	0.787	1
53	Λευκορωσία	0.786	69.9	11.5	15.7	16,403	0.785	1
54	Ρουμανία	0.785	73.8	10.7	14.1	17,433	0.782	1

Μεσαία ανθρώπινη ανάπτυξη								
103	Μαλδίβες	0.698	77.9	5.8	12.7	10,074	0.695	0
103	Μογγολία	0.698	67.5	8.3	15.0	8,466	0.692	3
103	Τουρκμενιστάν	0.698	65.5	9.9	12.6	11,533	0.693	1
106	Σαμόα	0.694	73.2	10.3	12.9	4,708	0.693	-2
107	Παλαιστίνη	0.686	73.2	8.9	13.2	5,168	0.683	0
Χαμηλή ανθρώπινη ανάπτυξη								
183	Σιέρα Λεόνε	0.374	45.6	2.9	7.5	1,815	0.368	1
184	Τσαντ	0.372	51.2	1.5	7.4	1,622	0.370	-1
185	Κεντροαφρικανική Δημοκρατία	0.341	50.2	3.5	7.2	588	0.365	0
186	Κονγκό	0.338	50.0	3.1	9.7	444	0.333	1
187	Νίγηρας	0.337	58.4	1.4	5.4	873	0.335	-1

Πηγή: UNDP. 2014. Human Development Index and its Components.

<http://hdr.undp.org/en/content/table-1-human-development-index-and-its-components> (1/09/2015)

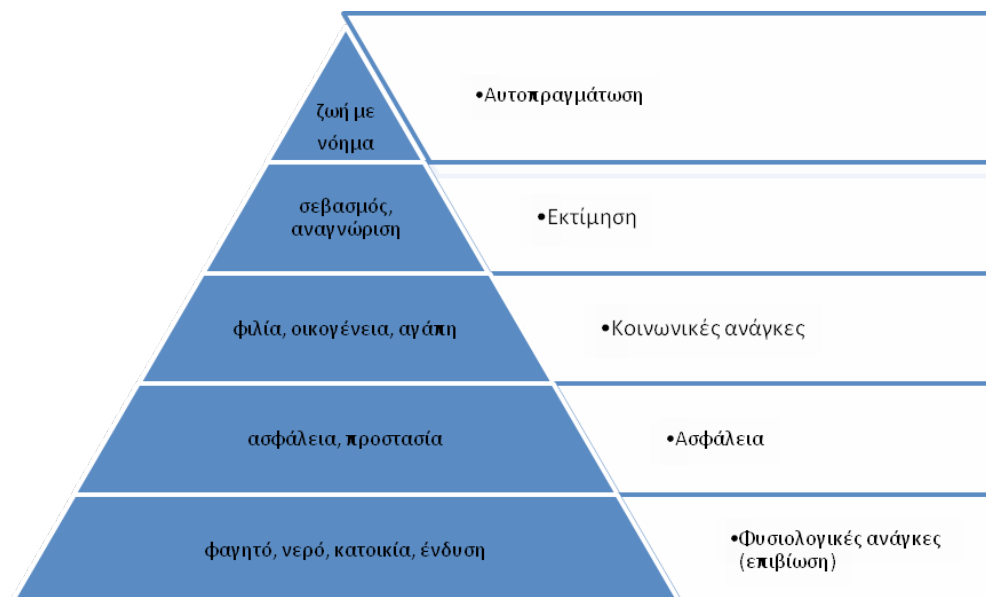
3. Η έννοια της φτώχειας

Φτώχεια σημαίνει στέρηση όσων είναι αναγκαία για να μείνει κάποιος στη ζωή (όπως η τροφή, πρώτες ύλες, στέγη και ένδυση). Υπό την έννοια αυτή, η φτώχεια είναι σχεδόν απύσχα από τον αναπτυγμένο κόσμο (ΗΠΑ, Καναδά, Βρετανία κ.λπ.), αφού ακόμα και τα φτωχότερα στρώματα στις κοινωνίες αυτές ζουν καλύτερα από μεγάλο τμήμα του παγκόσμιου πληθυσμού. Ανάλογα με το είδος των αναγκών που δεν μπορούν να καλυφθούν, η φτώχεια διακρίνεται σε απόλυτη και σχετική.

Η έννοια της απόλυτης φτώχειας θεμελιώνεται στην ιδέα των «βασικών αναγκών», που αντιστοιχούν στις φυσιολογικές ανάγκες σύμφωνα με την «ιεραρχία αναγκών» του Α. Maslow (1943). Η πυραμίδα του Maslow ή αλλιώς η πυραμίδα των αναγκών διαχωρίζει τις ανθρώπινες ανάγκες σε πέντε επίπεδα:

- Φυσιολογικές/βασικές ανάγκες. Ανάγκες επιβίωσης που αφορούν τον κάθε άνθρωπο (φαγητό, αέρα, νερό).
- Ανάγκες ασφάλειας. Ανάγκες που αφορούν τη στέγη, την υγεία και την προστασία.
- Ανάγκες κοινωνικής αποδοχής. Αναφέρονται στις κοινωνικές μας σχέσεις, όπως η ανάγκη για φιλία και κοινωνική αποδοχή.
- Ανάγκες αυτοεκτίμησης, που αναφέρονται στην ανάγκη του ανθρώπου να προβάλει την ατομικότητά του, τις αξίες και τις αρχές του.
- Ανάγκες αυτοπραγμάτωσης, που καλύπτουν τις ανάγκες που κάνουν έναν άνθρωπο να αισθάνεται πλήρης και ευτυχισμένος.

Σχήμα 7.2 Η ιεραρχία των αναγκών κατά τον Α. Maslow

Η φτώχεια δεν είναι απλώς ένα «φυσικό» φαινόμενο (η στέρηση υλικών αγαθών που δεν ικανοποιούν βασικές ανάγκες) αλλά ένα κοινωνικό γεγονός που εδράζεται στη συγκριτική θέση των ανθρώπων στην κοινωνική τάξη και ιεραρχία. Σύμφωνα με την έννοια της σχετικής φτώχειας, οι φτωχοί και όχι οι άποροι είναι οι λιγότερο ευημερούντες. Ο Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ) και η Ευρωπαϊκή Ένωση χρησιμοποιούν μια «γραμμή που ορίζει τη φτώχεια», η οποία βασίζεται σε ένα όριο σχετικής φτώχειας που ορίζεται στο 50% του εισοδήματος του μέσου νοικοκυριού της κοινωνίας. Έτσι, οι άνθρωποι θεωρούνται φτωχοί αν το εισόδημά τους είναι χαμηλότερο από το 50% του εισοδήματος του μέσου νοικοκυριού μιας ευρωπαϊκής οικονομίας. Ενώ η σχετική φτώχεια είναι μια υποκειμενική εκτίμηση, η οποία βασίζεται σε αισθήματα στέρησης και μειονεξίας, που απορρέουν από το χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους και την υπόλοιπη κοινωνία, η απόλυτη φτώχεια μπορεί να οριστεί με αντικειμενικά κριτήρια.

Σε ποιο ακριβώς σημείο θεωρούνται οι άνθρωποι απόλυτα φτωχοί με εισοδηματικά κριτήρια; Η Παγκόσμια Τράπεζα τοποθετεί το όριο απόλυτης ένδειας στο 1 δολάριο την ημέρα, υπολογισμένο με όρους ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης (διεθνούς δολαρίου). Το 2004, η Παγκόσμια Τράπεζα αύξησε το όριο της απόλυτης ένδειας στα 1,25 δολάρια την ημέρα. Σύμφωνα με αυτό το όριο, υπολόγισε ότι το 2004 περίπου 1,4 δισεκατομμύρια άνθρωποι διαβιούσαν κάτω από το διεθνές όριο της φτώχειας. Κάποιοι αναλυτές ανεβάζουν το όριο στα 2 ή 2,5 δολάρια την ημέρα. Με βάση αυτά τα όρια ο αριθμός των φτωχών εκτοξεύεται στα 3,14 δισεκατομμύρια (ή στο 49% του παγκόσμιου πληθυσμού).

Η μέτρηση της φτώχειας όμως με βάση το εισόδημα εστιάζει μόνο στις υλικές ανάγκες, αγνοώντας τις μη υλικές ανάγκες. Ο Amartya Sen⁴ κατέδειξε ότι οι λιμοί δεν ξεσπούν επειδή υπάρχει έλλειψη τροφής αλλά λόγω μιας σειράς κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων, όπως οι αυξημένες τιμές, τα πλημμελή συστήματα διανομής τροφίμων και η αναποτελεσματικότητα της κυβέρνησης. Η φτώχεια δεν συνίσταται μόνο στην απουσία πόρων αλλά και στις περιορισμένες ευκαιρίες και στην απουσία «θετικής ελευθερίας», δηλαδή την ελευθερία να γίνει ένα άτομο κάτι ή να κάνει κάτι (αυτοπραγμάτωση). Έτσι, δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην έννοια της «ανθρώπινης ανάπτυξης», η οποία και αποτυπώνεται στις ετήσιες Εκθέσεις για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη του ΟΗΕ.

Ο Simon Kuznets συσχέτισε τη φτώχεια με την ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος. Υποστήριξε ότι η σχέση μεταξύ ΑΕΠ και εισοδηματικής ανισότητας παίρνει τη μορφή ενός ανεστραμμένου U. Εξήγησε αυτήν τη σχέση υποστηρίζοντας ότι καθώς το κατά κεφαλήν ΑΕΠ αυξάνεται, η ανισότητα αυξάνεται αρχικά στα πρώτα στάδια, στη συνέχεια φθάνει σε ένα ανώτατο σημείο σε εισόδημα μεσαίου επιπέδου και έπειτα παρουσιάζει κάμψη, καθώς πλησιάζει τα επίπεδα εισοδήματος των εκβιομηχανισμένων χωρών. Τη θέση αυτή παρουσίασε ο Kuznets στη δεκαετία του 1950 στηριζόμενος σε εμπειρικά στοιχεία για τη διανομή εισοδήματος σε μερικές πλούσιες και φτωχές χώρες και σε τάσεις της διαχρονικής κατανομής σε μερικές ευρωπαϊκές χώρες.

4. Η έννοια και τα χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης

Η έννοια της υπανάπτυξης προσδιορίζεται ως:

- η μη επίτευξη ορισμένων αντικειμενικών σκοπών ή μεγεθών, όπως π.χ. ορισμένο κατά κεφαλήν εισόδημα ή μέσο ετήσιο ποσοστό ανάπτυξης κ.λπ.,
- η μη κάλυψη ορισμένων αντικειμενικών ουσιωδών αναγκών, όπως π.χ. επίπεδο διατροφής, αναλφαβητισμός, κοινωνική προστασία κ.λπ.,
- η μη αξιοποίηση ή ανεπαρκής αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων μιας χώρας, και
- η καθυστέρηση στην κατάκτηση ορισμένων προκαθορισμένων οικονομικών ή κοινωνικών παραμέτρων.

Μετά το 1970, ο όρος «υπανάπτυκτος» άρχισε να υποκαθίσταται στη διεθνή βιβλιογραφία και ορολογία από τον όρο «αναπτυσσόμενος» διότι θεωρήθηκε υποτιμητικός για τις χώρες στις οποίες αναφερόταν.

Η επιτροπή του ΟΗΕ η οποία μελέτησε το πρόβλημα της υπανάπτυξης το 1950 συμπέρανε ότι το κύριο χαρακτηριστικό της υπανάπτυξης είναι το χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα. Δεδομένου ότι το 1950-55 το ετήσιο κατά κεφαλήν εισόδημα των ΗΠΑ ήταν περίπου 2.000 δολάρια και ο παγκόσμιος μέσος όρος 500 δολάρια, θεωρήθηκε ότι όσες χώρες βρίσκονται κάτω από το όριο αυτό είναι υπανάπτυκτες. Τον πληθυσμό αυτόν ο Alfred Sauvy (Γάλλος δημοσιογράφος και οικονομολόγος) αποκάλεσε «Τρίτο Κόσμο» (Sauvy, 1952).

---

⁴ Amartya Sen (1933-): οικονομολόγος και φιλόσοφος που επηρέασε σημαντικά τον τρόπο σκέψης για την ανάπτυξη προτείνοντας να δίνεται λιγότερη έμφαση στα οικονομικά μοντέλα και περισσότερη στις ιδέες της ικανότητας, της ελευθερίας και της επιλογής. Σημαντικά έργα του: *Poverty and Famine* (1981), *Development as Freedom* (1999), *The idea of Justice* (2009).

Η υιοθέτηση του μέσου κατά κεφαλήν ΑΕΠ ως κύριου κριτηρίου της υπανάπτυξης έχει επικριθεί έντονα γιατί, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, δεν απεικονίζει πάντα το πραγματικό επίπεδο, π.χ. οι χώρες του Περσικού Κόλπου έχουν δείξει υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα αλλά πολύ χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν λοιπόν ορισμένα κοινά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, σε διαφορετικό βέβαια βαθμό καθεμιά. Τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά των αναπτυσσόμενων χωρών είναι τα εξής (Βαβούρα, 2008, σσ. 77-128):

Το χαμηλό βιοτικό επίπεδο και η χαμηλή ποιότητα ζωής. Το χαμηλό βιοτικό επίπεδο αποκαλύπτεται κυρίως από το χαμηλό κατά κεφαλήν πραγματικό προϊόν, ενώ η χαμηλή ποιότητα ζωής διαπιστώνεται κυρίως από την ανεπαρκή προσφορά υπηρεσιών υγείας και πρόνοιας, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, καθώς και ορισμένους άλλους δείκτες, όπως τη μικρή κατά κεφαλήν κατανάλωση ενέργειας, τη χαμηλή κατά κεφαλήν κατανάλωση τσιμέντου και χάλυβα κ.λπ.

Οι υψηλοί ρυθμοί αύξησης του πληθυσμού και ιδιαίτερα του αστικού. Ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού σε μια χώρα δίνεται από τον ρυθμό των γεννήσεων μείον τον ρυθμό των θανάτων, εκφρασμένων ως ποσοστών του πληθυσμού. Έτσι, την περίοδο 1990-2004, ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του συνολικού πληθυσμού των χωρών χαμηλού εισοδήματος ήταν 2,2%. Όσον αφορά τις χώρες χαμηλού-μέσου και υψηλού-μέσου εισοδήματος, οι σχετικοί ρυθμοί κατά την αντίστοιχη περίοδο ήταν 1,1% και 0,9%, αντίστοιχα, ενώ για τις χώρες υψηλού εισοδήματος ήταν 0,8%.

Η σημαντική συμμετοχή του αγροτικού τομέα και η περιορισμένη συμμετοχή των υπηρεσιών στο συνολικό προϊόν και την απασχόληση. Έτσι, σε πολλές χώρες χαμηλού εισοδήματος ο αγροτικός τομέας εξακολουθεί να αποτελεί πάνω από το 40% του ΑΕΠ (π.χ. Αιθιοπία, Ρουάντα, Τανζανία), ενώ σε ορισμένες πάνω από το 50% (π.χ. Μπουρούντι και Κονγκό). Στις χώρες υψηλού εισοδήματος, ο αγροτικός τομέας συνιστά ένα πολύ μικρό ποσοστό του ΑΕΠ που δεν υπερβαίνει το 4%, ενώ σε πολλές χώρες έχει συρρικνωθεί στο 1% (π.χ. Βέλγιο, Γερμανία, Ιαπωνία, Ηνωμένο Βασίλειο και ΗΠΑ) με εξαίρεση την Ελλάδα, που ο αγροτικός τομέας αποτελεί το 7% του ΑΕΠ. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των χωρών χαμηλού εισοδήματος ήταν στο παρελθόν η περιορισμένη συμμετοχή της μεταποίησης (εξορύξεις, μεταποίηση, κατασκευές) στο ΑΕΠ. Οι αποκλίσεις όμως μεταξύ των χωρών χαμηλού και υψηλού εισοδήματος, όσον αφορά τη συμμετοχή της μεταποίησης στο ΑΕΠ, είναι πλέον περιορισμένες.

Η χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας, δηλαδή το χαμηλό προϊόν ανά εργαζόμενο, που οφείλεται αφενός στη στενότητα διάθεσης των συμπληρωματικών συντελεστών παραγωγής, και συγκεκριμένα του φυσικού κεφαλαίου και του μάνατζμεντ, και αφετέρου στην κακή ποιότητα της ίδιας της εργασίας.

Η εκτεταμένη παιδική εργασία. Αξιόπιστες εκτιμήσεις της παιδικής εργασίας είναι πολύ δύσκολο να υπάρξουν. Σε ορισμένες χώρες που θεωρούνται ελάχιστα αναπτυγμένες, η συμμετοχή στην οικονομική δραστηριότητα εκτείνεται σε ποσοστό άνω του 60% του συνόλου των παιδιών, αγοριών και κοριτσιών (Μπουρκίνα Φάσο, Γουινέα-Μπισσώ, Τόγκο, Τσαντ, Δημοκρατία Κεντρικής Αφρικής).

Η σχετικά μικρή συμμετοχή των άμεσων φόρων, η σχετικά μεγάλη συμμετοχή των φόρων στο διεθνές εμπόριο και η σχετικά μικρή συμμετοχή εισφορών κοινωνικής ασφάλισης στα συνολικά φορολογικά έσοδα. Έτσι, το 2004, οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης αποτελούσαν μόλις το 2,1% των τρεχόντων εσόδων της κεντρικής κυβέρνησης των χωρών χαμηλού εισοδήματος, έναντι 24,7% των αντίστοιχων εσόδων των χωρών υψηλού εισοδήματος.

Η μεγαλύτερη ανισοδιανομή του εισοδήματος και συγκεκριμένα η μεγαλύτερη συγκέντρωσή του στα υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια. Στις χώρες χαμηλού εισοδήματος, το υψηλότερο 10% του πληθυσμού κατέχει από το 24,2% έως το 40,6% του συνολικού εισοδήματος, ενώ στις χώρες υψηλού εισοδήματος από το 21% έως το 29,9%. Οι αποκλίσεις, όσον αφορά τη διανομή του εισοδήματος μεταξύ αναπτυσσόμενων και αναπτυσσόμενων χωρών, αποκαλύπτονται καλύτερα από την τιμή του δείκτη Gini.

Οι ασυμμετρίες στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Παρατηρείται άνιση κατανομή της οικονομικής ισχύος μεταξύ των αναπτυσσόμενων και των αναπτυσσομένων χωρών. Οι πρώτες καθορίζουν τους όρους του διεθνούς εμπορίου, της μεταφοράς τεχνολογίας και κεφαλαίων. Δημιουργούνται έτσι σχέσεις οικονομικής εξάρτησης.

Η υψηλή υποαπασχόληση της εργασίας, δηλαδή η ανεπαρκής και αναποτελεσματική χρησιμοποίηση του εργατικού δυναμικού, η οποία εκδηλώνεται με τη μορφή ανοικτής ανεργίας και υποαπασχόλησης.

Η διευρυνόμενη απόκλιση του μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος από το αντίστοιχο των αναπτυσσόμενων χωρών. Κατά την περίοδο 1977-2005, το μέσο κατά κεφαλήν ΑΕΠ των χωρών χαμηλού εισοδήματος αυξήθηκε από \$170 σε \$580, ενώ το αντίστοιχο των χωρών μέσου εισοδήματος από \$1.140 σε \$2.640 και των χωρών υψηλού εισοδήματος από \$6.980 σε \$35.131.

Ο οικονομικός δυαδισμός. Δυαδικές οικονομίες είναι εκείνες οι οικονομίες που αποτελούνται από δύο τμήματα, τα οποία συνυπάρχουν, παρόλο που χαρακτηρίζονται από χρόνιες αντίθετες συνθήκες. Το ένα τμήμα

της οικονομίας είναι ο παραδοσιακός αγροτικός τομέας, η παραγωγή του οποίου χρησιμοποιείται κυρίως για την επιβίωση της οικογένειας. Το άλλο τμήμα της οικονομίας, το μικρότερο, είναι ο σύγχρονος βιομηχανικός τομέας.

Πλαίσιο 7.2 Χαρακτηριστικά του αναπτυσσόμενου κόσμου

α) Οικονομικά

- Πολύ υψηλό ποσοστό του πληθυσμού απασχολείται στη γεωργία.
- Η γεωργία πάσχει από «απόλυτο υπερπληθυσμό», με την έννοια ότι είναι δυνατή η μείωση των αγροτών χωρίς μείωση της γεωργικής παραγωγής.
- Ύπαρξη σημαντικού βαθμού υποαπασχολήσεως εκτός του γεωργικού τομέα.
- Ελάχιστο κεφάλαιο και χαμηλό εισόδημα – διαβίωση κατώτερου επιπέδου.
- Ανύπαρκτη ή πολύ περιορισμένη αποταμίευση για τον μεγάλο όγκο του πληθυσμού.

β) Δημογραφικά

- Υψηλός συντελεστής γονιμότητας.
- Υψηλός συντελεστής θνησιμότητας και χαμηλό προσδόκιμο επιβίωσης.
- Ανεπαρκής διατροφή και ποικίλες ελλείψεις διατροφής.
- Στοιχειώδης υγιεινή, δημόσια υγεία και πρόνοια.

γ) Κοινωνικά και πολιτικά

- Υποτυπώδης εκπαίδευση και υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού.
- Ευρεία χρησιμοποίηση παιδικής εργασίας.
- Γενική αδυναμία ή απουσία μεσαίας τάξης .
- Κατώτερη κοινωνική και επαγγελματική θέση της γυναίκας.
- Η συμπεριφορά της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού διέπεται από παραδοσιακούς κανόνες και κριτήρια.
- Έλλειψη ή ανεπάρκεια μέσων εκπαίδευσεως ειδικευμένων εργατών, τεχνικών, μηχανικών κ.λπ.
- Ανεπαρκές και χαμηλής αποδοτικότητας σύστημα επικοινωνίας και δίκτυο μεταφορών, ειδικά στις αγροτικές περιοχές.
- Χαμηλής στάθμης τεχνική και τεχνολογία.

Πηγή: Αγγελόπουλος, 1989, σσ. 41-43.

Τι προκαλεί εντέλει την ανάσχεση της ανάπτυξης ή τι εμποδίζει την πορεία ευημερίας μιας κοινωνίας; Οι παράγοντες ανάσχεσης της ανάπτυξης μιας οικονομίας μπορούν να αναζητηθούν τόσο στο εσωτερικό της όσο και στο εξωτερικό περιβάλλον (Βαβούρας, 2008, σσ. 133-172,× Gillis κ.ά., 2011, σσ. 45-71). Προέχουσα βαρύτητα έχουν οι εγχώριοι παράγοντες οι οποίοι εξηγούν γιατί οικονομίες που βρίσκονται στην ίδια γεωγραφική περιοχή, έχουν κοινό ιστορικό υπόβαθρο και εντάσσονται στο ίδιο διεθνές περιβάλλον, παρουσιάζουν διαφορές στην πορεία ανάπτυξής τους.

Προχωρώντας σε μια τυποποίηση των εγχώριων παραγόντων, διακρίνουμε τους οικονομικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Ξεκινώντας από μια κλασική, ορθόδοξη προσέγγιση, η υπανάπτυξη μπορεί να ερμηνευτεί ως «αποτυχία της αγοράς» (αναποτελεσματική χρήση των συντελεστών παραγωγής, αδύναμοι θεσμοί της αγοράς, μονοπωλιακές συνθήκες κ.λπ.) η οποία εμποδίζει τη βέλτιστη κατανομή των διαθέσιμων πόρων και επιβάλλει τη λειτουργία της οικονομίας κάτω από τις δυνατότητές της. Η ανεπάρκεια του κεφαλαίου (των επενδύσεων και των αποταμιεύσεων) είναι ένας άλλος εγχώριος οικονομικός παράγοντας που λειτουργεί ανασταλτικά (Nurkse, 1960). Όταν η διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου συναντά δυσκολίες (π.χ. λόγω χαμηλού εισοδήματος, μικρής εισροής ξένων κεφαλαίων λόγω αρνητικού επενδυτικού περιβάλλοντος) τότε δημιουργείται ένας «φαύλος κύκλος της φτώχειας», ο οποίος στερεί από την οικονομία τις προϋποθέσεις αύξησης της παραγωγής και μεγέθυνσης. Εξίσου σημαντικοί –αν όχι πιο σημαντικοί– στην αναπτυξιακή πορεία μιας χώρας είναι οι κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες, οι οποίοι εκφράζουν και τη μοναδική, ιστορική εμπειρία κάθε κοινωνίας. Συνθήκες πολιτικής αστάθειας (συχνές κυβερνητικές αλλαγές, αναταραχές κ.λπ.) και χαμηλή ποιότητα διακυβέρνησης (όπως υψηλή διαφθορά και νεποτισμός, ανεπάρκεια δημόσιων πολιτικών) αυξάνουν την αβεβαιότητα απομακρύνοντας τις επενδύσεις, ενώ οδηγούν σε ανορθολογική και αντιπαραγωγική χρήση των συντελεστών παραγωγής. Ιδιαίτερα η διακυβέρνηση, η οποία συνδυάζεται με τη δυνατότητα της οικονομίας να μεταρρυθμίζεται, αναγνωρίζεται από την εμπειρική έρευνα ως ο πλέον καθοριστικός παράγοντας, τόσο για τη βελτίωση της παραγωγικότητας όσο και την αύξηση του εισοδήματος.

Η ικανότητα μιας οικονομίας να μεταρρυθμίζεται και να εκσυγχρονίζεται δείχνει τη βαρύτητα του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο λαμβάνει χώρα η ανάπτυξη. Έτσι, κοινωνικοί παράγοντες όπως τα πρότυπα και η στάση των ατόμων ως προς την επιχειρηματικότητα είναι προσδιοριστικοί παράγοντες της ανάπτυξης. Στο βιβλίο τους *Γιατί αποτυγχάνουν τα έθνη*, οι Acemoglu και Robinson απαντούν ότι για την υπανάπτυξη δεν ευθύνεται η κουλτούρα ούτε «αντικειμενικοί» παράγοντες, όπως το κλίμα και η γεωγραφία, ούτε βεβαίως η «άγνοια πολιτικής». Βασιζόμενοι σε εκτενή εμπειρική έρευνα, υποστηρίζουν ότι ο καθοριστικός παράγοντας για την πορεία ευημερίας είναι η λειτουργία πολιτικών και οικονομικών θεσμών (Acemoglu & Robinson, 2012).

Πλαίσιο 7.3 Παράμετροι οικονομικής ανάπτυξης

Ανθρώπινο κεφάλαιο. Θεωρείται ο σημαντικότερος παραγωγικός συντελεστής που συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη. Σημαντικό είναι το μέγεθος αλλά κυρίως η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού όπως το επίπεδο εκπαίδευσής του, οι ικανότητες και δεξιότητες που μπορεί να αναπτύξει (όπως το ερευνητικό δυναμικό μιας χώρας κ.λπ.).

Φυσικοί πόροι. Η αφθονία, η ποιότητα και η ευκολία εκμετάλλευσης φυσικών πόρων (όπως αποθέματα ορυκτών, καλλιεργήσιμη γη κ.λπ.) δημιουργούν καλύτερες προϋποθέσεις ανάπτυξης μιας χώρας. Η χρήση των φυσικών πόρων ωστόσο σήμερα πρέπει να γίνεται με βιώσιμο τρόπο, καθώς η κατασπατάληση φυσικών πόρων και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος περιορίζει την ανάπτυξη.

Υποδομές ή υλικό κεφάλαιο. Οι υποδομές που επιτρέπουν την επικοινωνία και τη διασύνδεση αποτελούν προϋπόθεση για τη βελτίωση της παραγωγικής διαδικασίας και την ένταξη στις παγκόσμιες αγορές.

Επενδύσεις. Για την ανάπτυξη του υλικού κεφαλαίου (εργοστάσια, δρόμοι, αεροδρόμια, τηλεπικοινωνίες κ.λπ.) είναι αναγκαίες οι επενδύσεις. Οι επενδύσεις προέρχονται είτε από τις εγχώριες αποταμιεύσεις είτε από ξένα κεφάλαια και δανεισμό.

Καινοτομία και τεχνολογία: Μία από τις πλέον σημαντικές παραμέτρους στην ανάπτυξη μιας εθνικής οικονομίας είναι η ικανότητά της να αναπτύσσει νέα προϊόντα, υπηρεσίες και παραγωγικές διαδικασίες, που είναι σε θέση να εισάγει με επιτυχία στις διεθνείς αγορές.

Άλλοι παράγοντες είναι:

- Πολιτικές παράμετροι, όπως η σταθερότητα του πολιτικού συστήματος.
- Κοινωνικοί παράγοντες, όπως η συμμετοχή και των δύο φύλων στην παραγωγική διαδικασία.
- Η επιχειρηματικότητα και ο αποτελεσματικός συνδυασμός παραγωγικών συντελεστών συμπεριλαμβανομένου του καταμερισμού εργασίας.
- Η ποιότητα της αγοράς (και ειδικότερα της ζήτησης).

Ο Ε. Φ. Σουμάχερ, υπέρμαχος της ισορροπημένης αειφόρου ανάπτυξης, υποστήριξε ήδη από τη δεκαετία του 1970 με το βιβλίο του *Το μικρό είναι όμορφο* ότι οι πρωταρχικές αιτίες της (υπερβολικής) φτώχειας είναι μη υλικές και βρίσκονται στην ανεπάρκεια στην εκπαίδευση, την οργάνωση και την πειθαρχία (Σουμάχερ, 1980, σ. 153). Όπως ο ίδιος αναφέρει «και οι τρεις αυτοί παράγοντες πρέπει να γίνουν απόκτημα όχι απλώς μιας μικρής μειοψηφίας, αλλά όλης της κοινωνίας» (Σουμάχερ, 1980, σ. 154) για να υπάρξει ανάπτυξη.

Ξεκινώντας από μια δομική θεώρηση της διεθνούς ανάπτυξης, όπως οι θεωρίες εξάρτησης, η υπανάπτυξη γίνεται κατανοητή ως αποτέλεσμα του διεθνούς καταμερισμού εργασίας. Υπό αυτό το πρίσμα, η υπανάπτυξη ερμηνεύεται ως μια έκφραση της ανάπτυξης του καπιταλισμού και υπό όρους αναπτυγμένου «κέντρου» και εξαρτημένης «περιφέρειας», εξάρτηση η οποία δεν είναι μόνο οικονομική αλλά και τεχνολογική. Στο πλαίσιο των εξωτερικών παραγόντων της υπανάπτυξης εντάσσεται και η ερμηνεία των «όρων εμπορίου» που αναφέρεται στις διαχρονικές μεταβολές του επιπέδου των τιμών των εξαγωγών ως ποσοστού των τιμών των εισαγωγών μιας ομάδας χωρών. Εμπειρικά στοιχεία δείχνουν ότι οι όροι εμπορίου επιδεινώνονται για τις αναπτυσσόμενες χώρες διαχρονικά. Σε αυτό συμβάλλει και η εξειδίκευση των περισσότερων αναπτυσσόμενων χωρών σε προϊόντα του πρωτογενούς τομέα, κυρίως στις πρώτες δεκαετίες μεταπολεμικά. Τροχοπέδη στην ανάπτυξη των χωρών με χαμηλό εισόδημα αποτέλεσε η συσσώρευση υψηλού εξωτερικού χρέους μετά τη δεκαετία του 1970. Σύμφωνα με την έκθεση *Global Development Finance* της Παγκόσμιας Τράπεζας κατά την περίοδο 1970-2005, το εξωτερικό χρέος των αναπτυσσόμενων χωρών (μέσου και χαμηλού εισοδήματος) αυξήθηκε 34 φορές.

Πλαίσιο 7.4 Μεταβολές στην παγκόσμια ανάπτυξη

Το έτος 1800, στις απαρχές της Βιομηχανικής Επανάστασης, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε ετήσια βάση ήταν στα ίδια επίπεδα στην Ευρώπη, στην Κίνα και στον αποκαλούμενο σήμερα «Τρίτο Κόσμος». Σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, 100 χρόνια μετά, η διαφορά μεταξύ Τρίτου Κόσμου και αναπτυγμένων χωρών έφτασε το 1 προς 3,5 και στη συνέχεια άρχισε να διευρύνεται με πιο γρήγορους ρυθμούς φθάνοντας το 1 προς 5,5 το έτος 1953 και το 1 προς 8 το 1990 (Ρουμελιώτης, 2002, σ. 243).

Όπως αναφέρει η Ετήσια Έκθεση για την Ανάπτυξη του ΟΗΕ (2013), τον 21ο αιώνα σημειώθηκε μια βαθιά αλλαγή στην παγκόσμια δυναμική, που οδηγείται από τις ταχέως ανερχόμενες δυνάμεις του αναπτυσσόμενου κόσμου. Η Κίνα έχει προσπεράσει την Ιαπωνία ως η δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία του κόσμου, βγάζοντας εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπων από τη φτώχεια. Η Ινδία αναδιαμορφώνει το μέλλον της με νέα επιχειρηματικότητα και καινοτομίες κοινωνικής πολιτικής. Η Βραζιλία βελτιώνει το βιοτικό της επίπεδο, επεκτείνοντας τις διεθνείς της σχέσεις και τα προγράμματα κατά της φτώχειας βρίσκουν απήχηση διεθνώς. Αλλά η λεγόμενη «Ανοδος του Νότου» αφορά πολύ περισσότερες χώρες, όπως την Ινδονησία, το Μεξικό, τη Ν. Αφρική, την Ταϊλάνδη κ.λπ. Η ετήσια έκθεση για την ανάπτυξη του 2013 προσδιορίζει 40 αναπτυσσόμενες χώρες που βελτίωσαν το βιοτικό τους επίπεδο στην τελευταία δεκαετία.

5. Θεωρίες ανάπτυξης

Όλοι οι θεωρητικοί της οικονομικής επιστήμης ασχολήθηκαν με το πρόβλημα της οικονομικής ανάπτυξης, αφού η παραγωγή πλούτου και η ευημερία αποτελούν θεμελιώδες ζήτημα των οικονομικών.

Οι κλασικοί οικονομολόγοι

Ο πατέρας της πολιτικής οικονομίας, Adam Smith, στο έργο του *Ο Πλούτος των Εθνών*, που εκδόθηκε το 1776, ασχολείται κατεξοχήν με τις προϋποθέσεις της οικονομικής μεγέθυνσης. Υποστήριξε ότι η ευημερία των ανθρώπων, ακόμα και η ψυχική διάθεση των εργαζομένων εξαρτώνται από την οικονομική μεγέθυνση που αυξάνει το εισόδημα και τον ατομικό πλούτο. Σύμφωνα με το κλασικό οικονομικό μοντέλο που θεμελιώνει, η μεγέθυνση εξαρτάται από τις δυνατότητες παραγωγής (προσφορά) μιας οικονομίας, η οποία θα πρέπει να βρίσκει τρόπους να αυξήσει τους παραγωγικούς συντελεστές (εργασία, κεφάλαιο, έδαφος) ή την παραγωγικότητά τους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Smith θέτει τις βάσεις και για τη θεωρία της ανάπτυξης, καθώς στο έργο του αναφέρεται στη μετάβαση από τον πρωτογενή στον δευτερογενή και στον τριτογενή τομέα παραγωγής (Φώκιαλη, σ. 92). Ο Smith δίνει μάλιστα έμφαση στη γεωργία, την οποία θεωρεί προϋπόθεση ανάπτυξης της βιομηχανίας και του εσωτερικού και διεθνούς εμπορίου. Όσον αφορά την οικονομική μεγέθυνση, θεωρεί ότι δεν είναι δυνατόν να συνεχίζεται επ' αόριστον, καθώς η αύξηση του πληθυσμού και η συσσώρευση κεφαλαίου έχουν ένα ανώτατο όριο. Έτσι, η μεγέθυνση φθάνει σε ένα σημείο πέραν του οποίου δεν μπορεί να συνεχιστεί και η οικονομία μπαίνει σε μια περίοδο στασιμότητας.

Αν και ο Smith είναι αισιόδοξος για την ικανότητα της αγοράς να διασφαλίζει την οικονομική μεγέθυνση, ο David Ricardo (1817) υποστηρίζει ότι καθώς οι παραγωγικοί συντελεστές δεν έχουν δυνατότητες απεριόριστης αύξησης, δεν είναι εφικτή η διαρκής ανάπτυξη. Ο Ricardo εισάγει την έννοια της φθίνουσας αποδοτικότητας για να υποστηρίξει την απαισιόδοξη θέση του. Εστιάζει το πρόβλημα στην πεπερασμένη έκταση της γης και τη μείωση της αποδοτικότητάς της. Αυτό μειώνει τα κέρδη των επιχειρηματιών και τη δυνατότητα αποταμιεύσεων και επενδύσεων.

Η θεώρηση του Thomas Robert Malthus (1766-1834) σχετικά με την οικονομική μεγέθυνση στηρίζεται σε μια φυσική διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα, η αύξηση του πληθυσμού και η απασχόλησή του στον χαμηλής παραγωγικότητας αγροτικό τομέα θα μείωναν την κατά κεφαλήν προσφορά αγροτικών προϊόντων, με αποτέλεσμα τη μείωση του πληθυσμού λόγω του υποσιτισμού. Για την αύξηση της προσφοράς αγροτικών προϊόντων, δεδομένης της χαμηλής παραγωγικότητας της εργασίας στον αγροτικό τομέα, θα πρέπει όλα τα άτομα να απασχολούνται σε αυτόν οδηγώντας την οικονομία στη μαλθουσιανή παγίδα.

Στο πλαίσιο της θεώρησης του Karl Marx (1818-1883)⁵, η λειτουργία της καπιταλιστικής οικονομίας οδηγεί σε μια αέναη επανάληψη ενός κύκλου εις βάρος των εργαζομένων. Σύμφωνα με τον Marx, καθώς η οικονομία μεγεθύνεται, το ποσοστό κέρδους επί του κεφαλαίου φθίνει, γεγονός που προκαλεί ανταγωνισμό μεταξύ των καπιταλιστών. Ο ανταγωνισμός αυτός οδηγεί στην περαιτέρω ισχυροποίηση των πιο ισχυρών οικονομικά και

⁵ Το σημαντικότερο έργο του K. Marx είναι το *Κεφάλαιο (Das Kapital)*, το οποίο εκδόθηκε σε τρεις τόμους, ο πρώτος το 1867, ο δεύτερος το 1885 και ο τρίτος το 1894 (μετά τον θάνατό του).

στη διεύρυνση της εργατικής τάξης και του προλεταριάτου. Οι περίοδοι ύφεσης και οι οικονομικές κρίσεις του καπιταλιστικού συστήματος γίνονται όλο και πιο συχνές και έντονες. Καθώς οι καπιταλιστές μειώνουν όλο και περισσότερο τους μισθούς των εργατών για να κρατήσουν υψηλά τα κέρδη, τόσο δημιουργούνται οι συνθήκες για την επαναστατική ανατροπή του καπιταλιστικού καθεστώτος (Gillis et al., 2011, σσ. 64-66).

Το νεοκλασικό υπόδειγμα οικονομικής ανάπτυξης (υπόδειγμα Solow)

Το νεοκλασικό υπόδειγμα οικονομικής ανάπτυξης του Robert Solow (βραβείο Νόμπελ 1987) δημοσιεύτηκε το 1956. Ο Solow είναι ένας από τους βασικότερους εκπροσώπους της νεοκλασικής-κεϋνσιανής σύνθεσης (ή Νέας Κεϋνσιανής Σύνθεσης), σύμφωνα με την οποία, κατά τη μακροχρόνια περίοδο ισχύουν τα συμπεράσματα της νεοκλασικής θεωρίας, ενώ στη βραχυχρόνια περίοδο ισχύει η κεϋνσιανή θεωρία. Έτσι, μεταξύ των κεντρικών υποθέσεων του υποδείγματος του Solow είναι η ακαμψία των ονομαστικών μισθών, η ανελαστικότητα ζήτησης επενδύσεων ως προς το επιτόκιο, η ανελαστικότητα ζήτησης χρήματος ως προς το εισόδημα και άλλες ατέλειες του οικονομικού συστήματος. Καθώς όμως ο Solow αποδέχεται τις υποθέσεις της νεοκλασικής θεωρίας για τη μακροχρόνια περίοδο, υποστηρίζει ότι ο ρόλος του κράτους στη (μακρόχρονη) αναπτυξιακή πορεία μιας χώρας είναι περιορισμένος. Θεωρεί ωστόσο ότι οι οικονομίες θα καταλήξουν στο ίδιο σημείο εισοδήματος μακροχρόνια και θα συγκλίνουν ως αποτέλεσμα της «υπόθεσης της σύγκλισης» (υπόδειγμα Solow-Swan).

Σύμφωνα με την υπόθεση της σύγκλισης, η οποία απορρέει από το υπόδειγμα Solow, οι φτωχότερες χώρες εμφανίζουν ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης μεγαλύτερους των πλουσίων. Η υπόθεσή του στηρίζεται στο νεοκλασικό υπόδειγμα χωρίς τεχνολογική πρόοδο. Κατά το υπόδειγμα Solow-Swan, η σύγκλιση συμβαίνει για τρεις κυρίως λόγους. Πρώτον, για την επίτευξη οικονομικής μεγέθυνσης θα πρέπει το απόθεμα του κεφαλαίου να αυξάνεται με ρυθμό μεγαλύτερο της εργασίας. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, απαιτείται μικρότερο ποσοστό επενδύσεων για τη διεύρυνση και την εμπάθυνση του κεφαλαίου σε σχέση με τις αναπτυγμένες. Δεύτερον, όσο μεγαλύτερο είναι το απόθεμα του κεφαλαίου μιας (αναπτυγμένης) οικονομίας, τόσο πιο κοντά βρίσκεται αυτή στο σημείο που το οριακό προϊόν και η απόδοσή του θα αρχίσει να φθίνει. Συνεπώς, στις φτωχότερες χώρες η απόδοση του κεφαλαίου αναμένεται να είναι μεγαλύτερη από τις πλούσιες. Τρίτον, η εισαγωγή τεχνολογίας προωθεί την ανάπτυξη των φτωχότερων χωρών (Solow, 1956, Swan, 1956).

Όπως αναφέρουν οι Καλαϊτζιδάκης και Καλυβίτης (2008, σ. 105), η υπόθεση της σύγκλισης είχε μεγάλη απήχηση στην εφαρμοσμένη μακροοικονομική, κυρίως για τους εξής λόγους:

- Το υπόδειγμα πρόσφερε συγκεκριμένα και, κυρίως, ελέγξιμα συμπεράσματα για τη διαχρονική πορεία των οικονομιών προς τη σύγκλιση.
- Οι εμπειρικές μετρήσεις για την ύπαρξη σύγκλισης απέκτησαν μεγάλη σημασία για την κοινωνική και πολιτική διάσταση της κατανομής του παγκόσμιου εισοδήματος.
- Τα διαθέσιμα στοιχεία αυξήθηκαν με τη δημοσίευση βάσεων δεδομένων, προσιτών στους οικονομολόγους.
- Οι μέθοδοι θεωρητικής οικονομετρίας βελτιώθηκαν και, παράλληλα με τη βοήθεια της τεχνολογίας (υπολογιστών), καθιστούσαν εφικτή την επίλυση πολλών προβλημάτων που σχετίζονται με τη φύση και τον όγκο των στατιστικών στοιχείων.

Η δημιουργική καταστροφή του Joseph Schumpeter

Ο οικονομολόγος Joseph Schumpeter (1883-1950) άσκησε μεγάλη επίδραση στη μελέτη της ανάπτυξης και της οικονομικής επιστήμης γενικότερα (όπως και στον κλάδο της διοίκησης επιχειρήσεων), καθώς εισήγαγε τον παράγοντα καινοτομία στην παραγωγική διαδικασία αποδίδοντάς του πρωταρχικό ρόλο. Στα έργα του συγκαταλέγονται τα βιβλία *Θεωρία της Οικονομικής Ανάπτυξης* (1912), *Οικονομικοί κύκλοι: Μια θεωρητική, ιστορική και στατιστική ανάλυση της καπιταλιστικής διαδικασίας* (1939) και *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, που εκδόθηκε το 1942. Σύμφωνα με τον Schumpeter, η οικονομική ανάπτυξη δεν συνδέεται απλά με την αύξηση των παραγωγικών συντελεστών αλλά προσδιορίζεται από την καινοτομία. Η καινοτομία αντιπροσωπεύει την αποδόμηση της υφιστάμενης παραγωγικής διαδικασίας μέσα από μια διαδικασία «δημιουργικής καταστροφής». Η οικονομική πρόοδος δεν είναι συνεπώς μια ομαλή διαδικασία αλλά έρχεται σε κύματα, δημιουργεί αντιδράσεις και κοινωνικές εκρήξεις λόγω της αδυναμίας τμημάτων της κοινωνίας να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της αλλαγής, και έτσι η πρόοδος δοκιμάζεται από βίαιες καταστροφές. Στη θεωρία των οικονομικών κύκλων που ανέπτυξε υποστηρίζει ότι η συσσώρευση κεφαλαίου οδηγεί στον γιγαντισμό των επιχειρήσεων και στη μη ορθολογική λήψη αποφάσεων, η οποία προκαλεί ακανόνιστη αυξομείωση του επιπέδου της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό συμβαίνει γιατί η διεύρυνση της επιχειρηματικότητας οδηγεί σε διαφοροποίηση ιδιοκτητών (μετόχων) και διευθυντικών στελεχών (μάνατζερ), η οποία προκαλεί σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των δύο. Ο Schumpeter ισχυρίζεται ότι ο καπιταλισμός

βαθμιαία θα καταστραφεί εκ των έσω όχι λόγω της αποτυχίας του αλλά από την ίδια του την επιτυχία, η οποία θα φέρει ριζικές κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Ο καπιταλισμός σύμφωνα με τον Schumpeter θα παραχωρήσει τη θέση του σε κάποια μορφή δημόσιου ελέγχου ή σοσιαλισμού.

Τα στάδια ανάπτυξης κατά τον W. Rostow

Οι απόψεις του Αμερικανού οικονομολόγου W. Rostow (1916-2003) συζητήθηκαν ευρύτατα κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970. Κατά τον Rostow, κάθε κοινωνία μπορεί να ενταχθεί σε πέντε στάδια οικονομικής μεγέθυνσης (αλλά και περνά από αυτά), τα οποία είναι: α) η παραδοσιακή κοινωνία (πρωτόγονη), β) η μεταβατική κοινωνία, όπου έχουν τεθεί οι προϋποθέσεις για μεταβολή, γ) η κοινωνία που χαρακτηρίζεται από την τάση φυγής από τη στασιμότητα (απογείωση), δ) η ωριμάζουσα κοινωνία, στην οποία εμφανίζονται νέες τάσεις στην παραγωγή, και ε) η κοινωνία που έχει φτάσει στο στάδιο της μαζικής κατανάλωσης. Συγκεκριμένα, τα στάδια αυτά είναι (Rostow, 1960):

Η παραδοσιακή οικονομία αναφέρεται σε αγροτικές οικονομίες με περιορισμένες παραγωγικές δυνατότητες, ιεραρχικά δομημένες κοινωνίες, ελάχιστη κινητικότητα και περιορισμένη χρήση της τεχνολογίας. Για τις χώρες αυτές δεν προβλέπεται κανενός είδους δυνατότητα για ανάπτυξη, εκτός αν περάσουν στο επόμενο στάδιο.

Το στάδιο προϋποθέσεων για απογείωση αναφέρεται στην περίοδο κατά την οποία δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για το πέρασμα μιας χώρας στα επόμενα στάδια της οικονομικής μεγέθυνσης. Οι προϋποθέσεις αυτές δεν προέρχονται από ενδογενείς δυνάμεις, αλλά από την εξωτερική παρέμβαση των πιο αναπτυγμένων χωρών. Βασικές προϋποθέσεις που δημιουργούνται σε αυτό το στάδιο είναι: ο όγκος των επενδύσεων υπερκαλύπτει την αύξηση του πληθυσμού, δημιουργούνται γεωργικά πλεονάσματα, αυξάνονται οι αποταμιεύσεις και το συνάλλαγμα για τη χρηματοδότηση των εισαγωγών, δημιουργούνται απαραίτητα έργα υποδομής.

Το στάδιο της απογείωσης αναφέρεται στη Βιομηχανική Επανάσταση, που συνδέεται με τις μεταβολές στις μεθόδους παραγωγής. Οι προϋποθέσεις για το πέρασμα στο στάδιο της απογείωσης είναι: η ανάπτυξη ηγετικών βιομηχανικών κλάδων, η αύξηση του ρυθμού των επενδύσεων, η διαμόρφωση κατάλληλων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών θεσμών.

Το στάδιο της ωριμότητας, όπου η κοινωνία εφαρμόζει στην παραγωγή τη σύγχρονη τεχνολογία. Η βιομηχανική διαδικασία χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη νέων ηγετικών κλάδων που υποσκελίζουν τους ηγετικούς κλάδους του προηγούμενου σταδίου της απογείωσης. Τα χαρακτηριστικά αυτού του σταδίου είναι: κλαδική αναδιάρθρωση, μεταβολή στη σύνθεση και την εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού, αύξηση της δύναμης του συνδικαλισμού στον χώρο εργασίας.

Το στάδιο της μαζικής κατανάλωσης χαρακτηρίζεται από τη μετατόπιση των ενδιαφερόντων της κοινωνίας από τα ζητήματα της παραγωγής σε ζητήματα διάρθρωσης των δαπανών. Οι στόχοι των κοινωνιών που βρίσκονται στο τελευταίο στάδιο της εξελικτικής διαδικασίας αφορούν, πρώτον, την αύξηση της δύναμης και επιρροής στον διεθνή χώρο, δεύτερον, την αύξηση των πόρων που διατίθενται για τη βελτίωση των κοινωνικών παροχών και γενικά την αύξηση της κοινωνικής ευημερίας των πολιτών, και, τρίτον, τη μεγιστοποίηση και αναδιάρθρωση της ιδιωτικής κατανάλωσης έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνει, μαζί με τις βασικές ανάγκες, τη μαζική κατανάλωση διαρκών καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών.

Ο Rostow με την ανάλυση των σταδίων ανάπτυξης υποστηρίζει πως η εξέλιξη σε όλες τις χώρες διέρχεται από τα ίδια στάδια, θυμίζοντας τη μαρξιστική θεώρηση περί της εξελικτικής πορείας των σταδίων της μεγέθυνσης έως την ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος. Συγκρίνοντας τόσο ο Rostow όσο και η μαρξιστική θεωρία διερευνούν τις επιδράσεις του σχηματισμού πάγιου παραγωγικού κεφαλαίου όχι απλά στην παραγωγή αλλά και στις κοινωνικές συνθήκες και θεσμούς. Θεωρούν, λοιπόν, ότι η οικονομική μεταβολή έχει κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες, ενώ αποδέχονται την ύπαρξη διαφορετικών ταξικών συμφερόντων. Επιπλέον θεωρούν ότι τα οικονομικά συμφέροντα προσδιορίζουν τα πλαίσια, εντός των οποίων εκδηλώνονται κοινωνικές αναταραχές και κάποιοι ακόμα πόλεμοι. Ωστόσο, ο Rostow δεν αναζητά τα αίτια των πολέμων κυρίως στην επιδίωξη οικονομικού πλεονεκτήματος. Κατά τον Rostow, η συμπεριφορά του ανθρώπου δεν θα πρέπει ερμηνεύεται στη βάση εξισορρόπησης διαζευκτικών και συνήθως συγκρουόμενων επιδιώξεων και σκοπών. Σε αντίθεση με τους μαρξιστές, ο Rostow θεωρεί ότι τα κίνητρα της συμπεριφοράς του ανθρώπου είναι πολύπλοκα και οι κοινωνίες δεν οδηγούνται σε ιστορικά αναπόφευκτα στάδια εξέλιξης (μαρξιστική διαδοχή) αλλά αντίθετα σε συστήματα επιλογής. Μια άλλη θεμελιώδης διαφορά με τη μαρξιστική θεώρηση είναι ότι, κατά τη θεώρηση του Rostow, οι αποφάσεις μιας κοινωνίας δεν προσδιορίζονται από το κυρίαρχο σύστημα ιδιοκτησίας των παραγωγικών μέσων, ενώ αποκρούει διάφορες απόψεις του μαρξισμού, όπως τη θεωρία του εφεδρικού στρατού των ανέργων, την αποικιοκρατία κ.λπ.

Η θεωρία του Rostow δέχτηκε σημαντική κριτική για τον περιγραφικό της χαρακτήρα και τις αδυναμίες της

σε επίπεδο θεωρίας. Ο Simon Kuznets, που άσκησε έντονη κριτική στη θεωρία του Rostow, είπε ότι η εμπειρία δεν τεκμηριώνει τη θεωρία των σταδίων ανάπτυξης, ενώ διατύπωσε επιφυλάξεις για τα χαρακτηριστικά τους όπως παρουσιάζονται.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αγγελόπουλος, Α. (1989). *Οικονομική Ανάπτυξη, Θεωρία και Πολιτική*. Αθήνα: Πιτσιλός.
- Acemoglu, D. & Robinson. J.A. (2012). *Γιατί Αποτυγχάνουν τα Έθνη. Οι καταβολές της ισχύος, της ευημερίας και της φτώχειας*. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνη.
- Βαβούρας, Ι. (2008). *Πολιτική Οικονομικής Ανάπτυξης*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Γιαννίτσης, Τ. (2008). Τα επιτυχημένα αναπτυξιακά μοντέλα: Οι κρίσιμες διαφορές με την ελληνική αναπτυξιακή πολιτική. Στο Γιαννίτσης, Τ. (Επιμ.). *Σε αναζήτηση ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης*, σσ. 11-23. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Gillis, M., Perkins, D.H, Roemer, M. & Snodgrass. D.R. (2011). *Οικονομική της Ανάπτυξης*. Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός.
- Hywell, G.J. (1993). *Εισαγωγή στις σύγχρονες θεωρίες οικονομικής μεγέθυνσης*. Αθήνα: Κριτική.
- Καλαϊτζιδάκης, Π. & Καλυβίτης, Σ. (2008). *Οικονομική Μεγέθυνση. Θεωρία και Πολιτική*. Αθήνα: Κριτική.
- Κολλίντζας, Τ. & Τσουκαλάς, Κ. (2011). *Θεωρία Οικονομικής Ανάπτυξης*. Αθήνα: Κριτική.
- Midgley, J. (1995). *Social Development: the Development Perspective in Social Welfare*. London: Sage.
- Nurkse, R. (1960). *Problems of Capital formation in Underdeveloped Countries*. Oxford: Blackwell.
- Piketty, T. (2014). *Το Κεφάλαιο τον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Πόλις.
- Ρουμελιώτης, Π. (2002). *Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση*; Αθήνα: Λιβάνη.
- Rostow, W. (1960). The Five Stages of Growth-A Summary. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sauvy, A. (1952). Trois mondes, une planete. *L'observateur politique, economique et litteraire*. 18, 14 août.
- Sen, A.K. (1999). *Development as Freedom*. New York: Alfred Knopf.
- Solow, R.M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70, σσ. 65-94.
- Σουμάχερ, Ε.Φ. (1980). *Το μικρό είναι όμορφο*. Αθήνα: Γλάρος.
- Swan, T.W. (1956). Economic growth and capital accumulation. *Economic Record*, 32, σσ. 334-361.
- UNDP. (2007/8). *Human Development Report*. Geneva: UNDP.
- UNDP. (2013). *Human Development Report*. Geneva: UNDP.

Κριτήρια αξιολόγησης

Ερώτηση 7.1 Τι σημαίνει φτώχεια;

Ερώτηση 7.2 Πώς μετράμε την ανάπτυξη;

Ερώτηση 7.3 Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του αναπτυσσόμενου κόσμου;

Ερώτηση 7.4 Σε τι αναφέρεται η δημιουργική καταστροφή του Joseph Schumpeter;

Ευρετήριο αντιστοίχισης ελληνόγλωσσων και ξενόγλωσσων επιστημονικών όρων

A	
Αγορά	Market
Αειφόρος Ανάπτυξη	Sustainable Development
Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν	Gross Domestic Product
Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν	Gross National Product
Άμεσες Ξένες Επενδύσεις	Foreign Direct Investments
Αμοιβαιότητα	Reciprocity
Ανάπτυξη	Development
Ανταγωνιστικό Πλεονέκτημα	Competitive Advantage
Αποδοτικότητα	Efficiency
Απόλυτα Κέρδη	Absolute Gains
Γ	
Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου	General Agreement on Tariffs and Trade
Δ	
Δασμοί	Tariffs
Δημιουργία Εμπορίου	Trade Creation
Δημόσια Αγαθά	Public Goods
Διακλαδικό Εμπόριο	Inter-industry Trade
Διακυβέρνηση	Governance
Διακυβερνητισμός	Intergovernmentalism
Διάχυση	Spill-over
Διεθνείς Σχέσεις	International Relations
Διεθνές Νομισματικό Ταμείο	International Monetary Fund
Διεθνή Καθεστώτα	International Regimes
Διεθνής Οργανισμός	International Organisation
Διεθνής Οργανισμός Εμπορίου	International Trade Organisation
Διεθνής Πολιτική Οικονομία	International Political Economy
Διεθνοποίηση	Internationalisation
Διεπιστημονικότητα	Interdisciplinary
Δίλημμα του Φυλακισμένου	Prisoners Dilemma
Δομική Ισχύς	Structural Power
E	
Έθνος	Nation
Έθνος-κράτος	Nation State
Εθνικό Συμφέρον	National Interest
Εισοδηματική Ανισότητα	Income Inequality
Εκλεκτική Προσέγγιση	Eclectic Approach
Εκτροπή Εμπορίου	Trade Diversion
Εμπορικό Ισοζύγιο	Trade Balance
Εμπόριο	Trade

Ενδοκλαδικό Εμπόριο	Intra-industry Trade
Εξουσία	Authority
Ευρωπαϊκή Ένωση	European Union
Ευρωπαϊκή Νομισματική Μονάδα	European Currency Unit
Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα	European Monetary System
Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα	European Economic Community
Z	
Ζώνη Ελεύθερου Εμπορίου	Free Trade Zone
H	
Ηγεμονική Σταθερότητα	Hegemonic Stability
Θ	
Θεσμοί	Institutions
Θεσμικά Οικονομικά	Institutional Economics
Θετικισμός	Positivism
Θεωρία Στρατηγικού Εμπορίου	Theory of Strategic Trade
Θεσμοί	Institutions
Θεσμικά Οικονομικά	Institutional Economics
Θετικισμός	Positivism
Θεωρία Στρατηγικού Εμπορίου	Theory of Strategic Trade
I	
Ιδεαλισμός	Idealism
Ιστορικός Δομισμός	Historical Structuralism
Ισχύς	Power
K	
Κάθετη Ολοκλήρωση	Vertical Integration
Καινοτομία	Innovation
Καλοκάγαθος Ηγεμόνας	Benevolent Leader
Κανόνας του Χρυσού	Gold Standard
Κεφάλαιο	Capital
Κοινή Αγορά	Common Market
Κοινωνία Πολιτών	Civil Society
Κοινωνικές Επιστήμες	Social Sciences
Κonstruktivismos	Constructivism
Κρατικοκεντρισμός	State-Centrism
Κριτικές Θεωρίες	Critical Theories
Κυβέρνηση	Government
A	
Λαθρεπιβάτης	Bandwagoning
Λειτουργισμός	Functionalism
M	
Μαρξισμός	Marxism
Μεγέθυνση	Growth
Μετα-φορντισμός	Post-Fordism

Μη Κυβερνητική Οργάνωση	Non Governmental Organisation
Μηχανισμός Συναλλαγματικών Ισοτιμιών	Exchange Rate Mechanism
N	
Νεο-λειτουργισμός	Neo-functionalism
Νεο-ρεαλισμός	Neo-realism
Νεο-φιλελευθερισμός	Neo-liberalism
Νεο-περιφερισμός	New-Regionalism
Νομιμοποίηση	Legitimation
Νομισματικό Σύστημα	Monetary System
O	
Οικονομική Ένωση	Economic Union
Οικονομική Γεωγραφία	Economic Geography
Ολοκλήρωση	Integration
Ομοσπονδισμός	Federalism
Οργανισμός	Organisation
Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών	United Nations Organisation
Ορθολογισμός	Rationalism
Οριζόντια Ολοκλήρωση	Horizontal Integration
Π	
Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου	World Trade Organisation
Παγκόσμια Τράπεζα	World Bank
Παγκοσμιοποίηση	Globalisation
Παραγωγή	Production
Περιοχή	Region
Περιφερειοποίηση	Regionalisation
Περιφερισμός	Regionalism
Πλούτος	Wealth
Πολιτική Οικονομία	Political Economy
Πολυεθνική Επιχείρηση	Multinational Enterprise
Πολυμερισμός	Multilateralism
Προτιμησιακές Εμπορικές Συμφωνίες	Preferential Trade Agreements
Προστατευτισμός	Protectionism
P	
Ρεαλισμός	Realism
Σ	
Συγκριτικό Πλεονέκτημα	Comparative Advantage
Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας	Council for Mutual Economic Assistance
Συμφέρον	Interest
Συναίνεση της Ουάσινγκτον	Washington Consensus
Συναλλαγματική Ισοτιμία	Exchange Rate
Συνεργασία	Cooperation
Σχετικά Κέρδη	Relative Gains

T	
Τελωνειακή Ένωση	Customs Union
Υ	
Υπερεθνικός Οργανισμός	Supranationalism
Υπανάπτυξη	Underdevelopment
Υπο-περιφερεισμός	Subregionalism
Φ	
Φιλελευθερισμός	Liberalism
Φορντισμός	Fordism
Φτώχεια	Poverty
Φυσικοί πόροι	Natural Resources
Χ	
Χρηματοπιστωτική Κρίση	Financial Crisis
Χρηματοπιστωτικό Σύστημα	Financial System
Ψ	
Ψυχρός Πόλεμος	Cold War

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Αγγελόπουλος, Α. (1989). *Οικονομική Ανάπτυξη, Θεωρία και Πολιτική*. Αθήνα: Πιτσιλός.
- Acemoglu, D. & Robinson, J. A. (2012). *Γιατί Αποτυγχάνουν τα Έθνη. Οι καταβολές της ισχύος, της ευημερίας και της φτώχειας*. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνη.
- Αλογοσκούφης, Γ. (2013). *Διεθνής Οικονομική και Παγκόσμια Οικονομία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ασημακοπούλου, Ζ. (2008). *Κοινωνική & Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βαβούρας, Ι. (2008). *Πολιτική Οικονομικής Ανάπτυξης*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Baylis, J. S. & Owens, P. (2013). *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Bendini, R. (2015). *Η Ευρωπαϊκή Ένωση και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου*. Θεματολογικά Δελτία, Στρασβούργο: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 1 Μαΐου.
- Bowles, S. & R. Edwards. (2011). *Κατανοώντας τον Καπιταλισμό. Ανταγωνισμός, εντολή και μεταβολή στην οικονομία των ΗΠΑ*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γιαννίτσης, Τ. (2008). Τα επιτυχημένα αναπτυξιακά μοντέλα: Οι κρίσιμες διαφορές με την ελληνική αναπτυξιακή πολιτική. Στο Γιαννίτσης, Τ. (Επιμ.). *Σε αναζήτηση ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης*, Αθήνα: Παπαζήση, σσ. 11-23.
- Carr, E. H. (2001). *Η Εικοσαετής Κρίση 1919-1939*. Β' έκδοση. Αθήνα: Ποιότητα.
- Cohn, Th. (2009). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Economides, S. & Wilson, P. (2007). *Ο Οικονομικός Παράγοντας στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Θεμέλιο. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. (2015). *Ο Γύρος της Ντόχα και η Γεωργία*, Θεματολογικό Δελτίο, 1 Οκτωβρίου
- Gillis, M., Perkins, D.H, Roemer, M. & Snodgrass. D. R. (2011). *Οικονομική της Ανάπτυξης*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Gilpin, R. (2007). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Η Διεθνής Οικονομική Τάξη*. 6^η έκδοση. Αθήνα: Ποιότητα.
- Hobsbawm, E. (1997). *Η Εποχή των Άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914 – 1991*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Husted, S. & Melvin, M. (2008). *Διεθνή Οικονομικά*. Αθήνα: Έλλην.
- Hywell, G. J. (1993). *Εισαγωγή στις σύγχρονες θεωρίες οικονομικής μεγέθυνσης*. Αθήνα: Κριτική.
- Καλαϊτζιάκης, Π. & Καλυβίτης, Σ. (2008). *Οικονομική Μεγέθυνση. Θεωρία και Πολιτική*. Αθήνα: Κριτική.
- Κολλίντζας, Τ., & Τσουκαλάς, Κ. (2011). *Θεωρία Οικονομικής Ανάπτυξης*. Αθήνα: Κριτική.
- Krugman, P. & Obstfeld, M. (2011). *Διεθνής Οικονομική. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Κριτική.
- Λυμπεράκη, Α. (1992). *Η πρόκληση της Ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα : Οικονομική Ευελιξία και Κοινωνικές Δυσκαμψίες*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Mankiw, G. & Taylor, M. P. (2011). *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας. Με Αναφορά στις Ευρωπαϊκές Οικονομίες*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μανώλη, Π. (2012β). Υπο-περιφερειακή συνεργασία: Θεωρία και Πράξη. Στο Κόντης, Α. & Τσαρδανίδης, Χ. (Επιμ.). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία, δομή και προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας*. Αθήνα: Παπαζήση, σσ. 451-468.
- O'Brien, R. & Williams, M. (2011). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία. Εξέλιξη και Δυναμικές*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Παπάζογλου, Χ. (2010). *Εισαγωγή στη Διεθνή Οικονομική*. Αθήνα: Συμεών.
- Ροβολής, Α. (2004). Είναι «οικονομική» η οικονομική ανάλυση του χώρου; Περιφερειακή επιστήμη, οικονομική γεωγραφία και «γεωγραφικά οικονομικά». *Αειχώρος*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 30(1), σσ. 80-101.
- Ρουμελιώτης, Π. (2002). *Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση*; Αθήνα: Λιβάνη.
- Rodrik, D. (2012). *Το Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική.
- Rosamond, B. (2004). *Θεωρίες Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Strange, S. (2004). *Η Υποχώρηση του Κράτους: Η Διάχυση της Εξουσίας στην Παγκόσμια Οικονομία*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Strange, S. (2003). Η Χρεοκοπία του Βεσφαλιανού Συστήματος. Στο Κατσούλης, Η., Ανανιάδη, Μπ. & Ιωαννίδης, Στ. (Επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση - Οικονομικές, Πολιτικές, Πολιτισμικές Όψεις* Αθήνα: Σιδέρη, σσ. 33-52.

- Σουμάχερ, Ε. Φ. (1980). *Το Μικρό είναι Όμορφο*. Αθήνα: Γλάρος.
- Στυλιανού, Α. & Τσαρδανίδης, Χ. (2007). Διεθνής Πολιτική Οικονομία: Το τέλος μιας σχέσης αμοιβαίας απάρνησης. Στο Κόντης, Α. & Τσαρδανίδης, Χ. (Επιμ.), *Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Θεωρία, δομή και προκλήσεις της παγκόσμιας οικονομίας*, β' έκδοση Παπαζήση, Αθήνα, σσ. 55-82.
- Φρίντμαν, Τ. (2007). *Ο κόσμος είναι επίπεδος. Σύντομη Ιστορία του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Ωκεανίδα.
- Χριστοδουλάκης, Ν. (2012). *Οικονομικές Θεωρίες και Κρίσεις. Ο Ιστορικός Κύκλος Ορθολογισμού και Απερυσκεψίας*. Αθήνα: Κριτική.
- Watson, M. (2013). Παγκόσμιο Εμπόριο και Οικονομία. Στο Baylis, J., Smith, S. & Owens, P. (Επιμ.). *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Woods, N. (2013). Η Διεθνής Πολιτική Οικονομία στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης. Στο Baylis, J., S. & Owens, P. (Επιμ.). *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Ξενόγλωσση

- Aglietta, M. (2008). *La crise: Pourquoi on en est arrivé là ? Comment en sortir?* Paris: Michalon Editions.
- Bailes, A. (1999). The role of subregional cooperation in post-Cold War Europe: integration, security, democracy. Στο Cottey, A. (Ed.). *Subregional Cooperation in the New Europe, Building Security, Prosperity and Solidarity from the Barents to the Black Sea*. London: Macmillan Press, σσ. 153–83.
- Bailes, A. (1997). Subregional organizations: The Cinderellas of European security. *NATO Review*, 2, σσ. 27–31.
- Bairoch, P. (1993). *Economics and World History: Myths and Paradoxes*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Balassa, B. (1962). *The Theory of Economic Integration*. London: Allen and Unwin.
- Blankenburg, S. & Palma, J. G. (2009). Introduction: The Global Financial Crisis. *Cambridge Journal of Economics*, 33, σσ. 531-538.
- Bello, J. H. (1996). The WTO Dispute Settlement Understanding: Less is More. *The American Journal of International Law*, 90(3), σσ. 416-418.
- Brown, C. (1992). *International Relations Theory. New Normative Approaches*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Buzan, B., Waeber, O. & De Wilde, J. (1998). *The New Security Studies: A Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner.
- Callinicos, A. (1994). *Marxism and the New Imperialism*. London: Bookmarks.
- Callinicos, A. (2009). *Imperialism and Global Political Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Carmassi, J., Gros, D. & Micossi, S. (2009). The Global Financial Crisis: Causes and Cures. *Journal of Common Market Studies*, 47(5), σσ. 977-996.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. New York: St. Martin's Press.
- Cohen, B. J. (1977). *Organizing the World's Money: The Political Economy of International Monetary Relations*. New York: Basic Books.
- Cottey, A. (2009). Subregional cooperation in Europe: an assessment. Regional integration and global governance papers. Working Paper 3/2009. Bruges: College of Europe and the Comparative Regional Integration Studies Programme of the United Nations University.
- Crotty, J. (2009). Structural Causes of the Global Financial Crisis: A critical Assessment of the New Financial Architecture. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), σσ. 563-580.
- Deutsch, K. (1966). *Nationalism and Social Communication*. 2nd edition. Cambridge, MA.: MIT Press.
- Deutsch, K. (1968). *The Analysis of International Relations*. Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall.
- Deutsch, K. et al. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Donnelly, J. (2004). *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Doremus, P. et al. (1998). *Multinationals and the Myth of Globalization*. Princeton: Princeton University Press.
- Dunning, J. N. (1981). *International production and the multinational enterprise*. London: Allen & Unwin.
- Dwan, R. & Pavliuk, O. (Eds). (2000). *Building Security in the New States of Eurasia, Subregional Cooperation in the Former Soviet Space*. New York: EastWest Institute.
- European Commission. (2015). *Making the Best Use of the Flexibility within the Existing rules of the*

- Stability and Growth Pact*, COM(2015) 12 final provisional. Strasburg: European Commission.
- Fawcett, L. (1997). Regionalism in Historical Perspective. Στο Fawcett, L., Hurrell, A. (Eds). *Regionalism in World Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Frankel, B. (1996). *Roots of Realism*. London: Frank Cass.
- Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, 16, σσ. 3-18.
- Gamble, A. (2009). *The Spectre at the Feast: Capitalist Crisis and the Politics of Recession*. New York: Palgrave MacMillan.
- Garrett, G. (2000). The Causes of Globalization. *Comparative Political Studies*, 33(6), σσ. 945-91.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Gilpin, R. (1996). No One Loves a Political Realist. *Security Studies*, 5 (Spring), σσ. 3–26.
- Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Gordon, D. (1988). The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations? *New Left Review*, 168, σσ. 24-65.
- Gowan, P. (2009). Crisis in the Heartland: Consequences of the New Wall Street System. *Real-World Economics Review*, 50, σσ. 101-117.
- Groom, A. J. R. & Taylor, P. (1994). *Frameworks for International Cooperation*. London: Pinter.
- Haas, E.B. (1970). The Study of Regional Integration. *International Organization*, 24 (4), σσ. 607–646.
- Haas, E. B. (1958). *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press.
- Held, D. & McGrew, A. (2005). *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. & Perraton, J. (2008). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Helleiner, E. (2007). The Evolution of the International Monetary and Financial System. Στο Ravenhill, J. (Eds). *Global Political Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Hettne, B. (Ed.) 2005. *The Global Politics of New Regionalism*. Hampshire and London: Macmillan, UNU/WIDER.
- Hettne, B., Inotai, A. & Sunkel, O. (Eds). (1999). *Globalism and the New Regionalism*. Hampshire and London: Macmillan, UNU/WIDER.
- Hirst, P. (1997). The Global Economy: Myths and Realities. *International Affairs*, 73(3), σσ. 409-425.
- Hirst, P. & Thompson, G. (1999). *Globalisation in Question*. Polity Press: Cambridge.
- Hook, G. & Kearns, I. (Eds). (1999). *Subregionalism and World Order*. London: Macmillan.
- Hoekman, B. & Kosteci, M. (2009). *The Political Economy of the World Trading System*. Oxford: Oxford University Press.
- Hurrell, A. (1997). Regionalism in Theoretical Perspective. Στο Fawcett, L. & Hurrell, A. (Eds). *Regionalism in World Politics. Regional Organizational Order*. New York: Oxford University Press, σσ. 37-73.
- Hymer, S. H. (1976). *The International Operations of National Firms. A Study of Direct Foreign Investment*. Cambridge MA.: MIT Press.
- Jervis, R. (1988). Realism, Game Theory, and Cooperation. *World Politics*. 40(3), σσ. 317-349.
- Keohane, R. (1995). Sovereignty in International Society. Στο Held, D. & McGrew, A. (Eds). *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*. Cambridge: Polity Press.
- Keohane, R. O. (1986). Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond. Στο Keohane, R. (ed.). *Neo-Realism and Its Critics*. New York: Columbia University Press.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. (1987). Power and Interdependence Revisited. *International Organization*, 41(4), σσ. 725–753.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (Eds.) (1972). *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- Kindleberger, C. (1978). *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*. New York: Basic Books.
- Kindleberger, C. (1973). *The World in Depression, 1929-1939*. Berkeley: University of California Press.
- King, Ch. (2004). *The Black Sea. A History*. Oxford: Oxford University Press.

- Krugman, P. (2008). *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. London: Penguin Books.
- Krugman, P. R. (1998). *The Role of Geography in Development*. Paper prepared for the Annual World Bank Conference on Development Economics (Washington, D.C., April 20–21, 1998).
- Krugman, P. & Obstfeld, M. (2009). *International Economics. Theory and Policy*. New York: Pearson.
- Krugman, P. R. (1991). *Geography and trade*. Cambridge, MA.: Leuven University Press, M.I.T. Press.
- Lahteenmarki, K. & Kakonen, J. (1999). Regionalization and its impact on the theory of international relations. Στο Hettne, B., Inotai, A. & Sunkel, O. (Eds). *Globalism and the New Regionalism*. Basingstoke and London: Macmillan, UNU/WIDER, σσ. 203–227.
- Lasswell, R. (1936). *POLITICS: Who gets what, when, how*. New York: Whittlesey House.
- Lavenex, S. (2004). EU External Governance in «Wider Europe». *Journal of European Public Policy*, 11(4), σσ. 680–700.
- Leijonhufvud, A. (2009). Out of the Corridor: Keynes and the Crisis. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), σσ. 741-757.
- Liker, J. (2004). *The Toyota Way: 14 Management Principles from the World's Greatest Manufacturer*. New York: McGraw Hill.
- Mandel, E. (1970). *Europe versus America? Contradictions of Imperialism*. London: New Left Books.
- Mandel, E. (1967). International Capitalism and «Supra-nationality». Στο Miliband, R. & Saville, J. (Eds). *The Socialist Register 1967*. London: Merlin.
- Manoli, P. (2012α). *The Dynamics of Black Sea Subregionalism*. Farnham: Ashgate.
- Mavroidis, P. 2008. *Trade in Goods: The GATT and the Other Agreements Regulating Trade in Goods*, Oxford University Press, Oxford.
- Mearsheimer, J. J. (1994/95). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19, σσ. 5–49.
- Midgley, J. (1995). *Social Development: the Development Perspective in Social Welfare*. London: Sage.
- Mitrany, D. (1966). *A Working Peace System*. Chicago: Quadrangle Books.
- Monnet, J. (1962). A Ferment of Change?. *Journal of Common Market Studies*, 1, σσ. 203-211.
- Moravcsik, A. (1998). *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina and Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press.
- Morgan, J. (2009). The Limits of Central Bank Policy: Economic Crisis and the Challenge of Effective Solutions. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), σσ. 581-608.
- Morgenthau, H. J. (1954). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. New York: Cambridge University Press.
- Nurkse, R. (1960). *Problems of Capital formation in Underdeveloped Countries*. Oxford: Blackwell.
- Nye, J. (Ed.). (1968). *International Regionalism: Readings*. Boston: Little Brown and Company.
- O'Brien, R. (1992). *Global Financial Integration: The End of Geography*. London: Printer.
- O'Brien, R. & Williams, M. (2013). *Global Political Economy*. 4th ed. New York: Palgrave Macmillan.
- Ohmae, K. (1991). *The Borderless World. Power and Strategy in the Interlinked Economy*. New York: Harper Collins.
- Ohmae, K. (1995). *The End of the Nation State*. New York: Free Press.
- Pauly, L. (2007). The Political Economy of International Financial Crises. Στο Ravenhill, J. (Eds). *Global Political Economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Pentland, C. (1973). *International Theory and European Integration*. London: Faber and Faber.
- Perez, C. (2009). The Double Bubble at the turn of the Century: Technological Roots and Structural Implications. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), σσ. 779-805.
- Piketty, Th. (2014). *Το Κεφάλαιο τον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Πόλις.
- Porter, M. (1990). *Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press.
- Posner, R. (1981). *The Economics of Justice*. Cambridge: Harvard University Press,
- Puchala, D. (1971). Of Blind Men, Elephants and International Integration. *Journal of Common Market Studies*, 10(2), σσ. 267-284 .
- Ravenhill, J. (2014). *Global Political Economy*. 4th edition. Oxford: Oxford University Press.
- Rose, A. K. (2004). Do We Really Know that the WTO Increases Trade? *The American Economic Review*, 94(1), σσ. 98-114.
- Rosecrance, R. (1991). Regionalism and the post-Cold War era. *International Journal*, XLVI, σσ. 374–93.

- Rosenau, J.N. (1997). *Along the Domestic-foreign Frontier Exploring Governance in a Turbulent World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rostow, W. (1960). The Five Stages of Growth-A Summary. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roubini, N. (2008). The Coming Financial Pandemic. *Foreign Policy*, 165, σσ. 44-45.
- Ruggie, J. G. (1982). International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Order. *International Organization*, 36.
- Russett, B. (1967). *International Regions and the International System. A Study in Political Ecology*. Chicago: Rand McNally.
- Sauvy, A. (1952). Trois mondes, une planete. *L'observateur politique, economique et litteraire*, 18, 14 août
- Scholte, J. A. (2005). Global Trade and Finance. Στο Baylis, J. & Smith, S. (Eds). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Schwarzenberger, G. (1951). *Power Politics: An Introduction to the Study of International Relations and Post-war Planning*. London: J. Cape.
- Schweller, R. L. (1997). New Realist Research on Alliance: Refining, Not Refuting, Waltz's Balancing Proposition. *American Political Science Review*, 91 (December), σσ. 927-930.
- Seabra, M. J. (1998). Regional integration and sub-regional cooperation: a mutually reinforcing process? Paper to the Third Pan-European International Relations Conference, Vienna, 16-19 September
- Sen, A. K. (1999). *Development as Freedom*. New York: Alfred Knopf.
- Spinelli, A. (1972). The Growth of the European Movement since the Second World War. Στο Hodges, M. (Ed.). *European Integration*. Harmondsworth: Penguin.
- Shiller, R. (2000). *Irrational Exuberance*. Princeton: Princeton University Press.
- Shiller, R. (2008). *The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened and What to Do about It*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Smith, A. D. (1993). A Europe of nations – or the nations of Europe? *Journal of Peace Research*, 30(2), σσ. 129-35.
- Smith, M. J. (1986). *Realist Thought from Weber to Kissinger*. Rouge: Baton Louisiana State University Press,
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70, σσ. 65-94.
- Soros, G. (2009). *The Crash of 2008 and What it Means: The New Paradigm for Financial Markets*. New York: Public Affairs.
- Stans, J., Pettiford, L., Diez, T., & El-Anis, I. (2010). *An Introduction to International Relations Theory. Perspectives and Themes*. London: Pearson.
- Steen, A. (1997). *Between Past and Future: Elites, Democracy and the State in Post-Communist Countries, a Comparison of Estonia, Latvia and Lithuania*. Aldershot: Ashgate.
- Stoker, G. (1995). Introduction. Στο Marsh, D. & Stoker, C. (Eds.). *Theory and Method in Political Science*. Basingstoke: MacMillan.
- Stopford, J. M. & Strange, S. (1991). *Rival States, Rival Firms: Competition for World Market Shares*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strange, S. (1997). *Casino Capitalism*. Manchester: Manchester University Press.
- Strange, S. (1996). *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strange, S. (1994α). *States and Markets*. London: Pinter.
- Strange, S. (1994β). Rethinking Structural Change in the International Political Economy: States, Firms and Diplomacy. Στο Stubbs, R. & Underhill, G. (Eds). *Political Economy and the Changing Global Order*. 2nd ed. Toronto: Oxford University Press.
- Strange, S. (1991). Big Business and the State. *Millennium*, 20(2), σσ. 245-250.
- Strange, S. (1970). International Economics and International Relations: A case of mutual neglect. *International Affairs*, 46(2), σσ. 304-315.
- Subramanian, A. & Shang-Jin, W. (2007). The WTO promotes trade, strongly but unevenly. *Journal of International Economics*, 72(1), σσ. 151-175.
- Swan, T.W. (1956). Economic growth and capital accumulation. *Economic Record*, 32, σσ. 334-361.
- Talani, S. (2009). *From Egypt to Europe: Globalisation and Migration Across the Mediterranean*. London: I. B. Tauris Publishers.

- Telo, M. (2012). *Η Ευρωπαϊκή θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Tinbergen, J. (1954). *International economic integration*. Amsterdam: Elsevier.
- Tobin, J. (1978). A Proposal for Monetary Reform. *Eastern Economic Journal*, 4(3-4), σσ.153-159.
- Tow, W.T. (1990). *Subregional Security Cooperation in the Third World*. Boulder and London: Lynne Rienner.
- Triffin, R. (1960). *Gold and the Dollar Crisis: The Future of Convertibility*. New Haven: Yale University Press.
- Turner, G. (2009). *No Way to Run an Economy: Why the System Failed and How to Put it Right*. London: Pluto.
- UNCTAD. (2015). *World Investment Report*. New York: United Nations.
- UNCTAD. (2014). *World Investment Report*. New York: United Nations.
- UNCTAD. (2004). *World Investment Report*. New York: United Nations.
- UNDP. (2013). *Human Development Report*. Geneva: UNDP.
- UNDP. (2007/8). *Human Development Report*. Geneva: UNDP.
- Underhill, G. (1998). *Regionalism and global economic integration: Europe, Asia and the Americas*. London: Routledge.
- United Nations. (2010). *International Trade After the Economic Crisis: Challenges and New Opportunities*. Geneva: United Nations Publications.
- Vayrynen, R. (2003). Regionalism: old and new. *International Studies Review*, 5, σσ. 25–51.
- Vernon, R. (1971). *Sovereignty at Bay. The multinational spread of US enterprises*. New York: Basic Books.
- Vernon, R. (1966). International investment and international trade in the product cycle. *Quarterly Journal of Economics*, 80, σσ. 190-207.
- Vasquez, J. (1995). The Post-Positivist Debate. Στο Booth, K. & Smith, S. (Eds). *International Relations Theory Today*. Cambridge: Polity Press.
- Viner J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace.
- Viotti, P. R. & Kauppi, M. V. (2012). *International Relations Theory*. New York: Pearson Education.
- Wade, R. (2008). Financial Regime Change? *New Left Review*, 53(2), σσ. 5-21.
- Wade, R. (2007). A New Global Financial Architecture? *New Left Review*, 46, σσ. 113-129.
- Wallace, W. (1997). Regionalism in Europe: model or exception? Στο Fawcett, L. & Hurrell, A. (Eds). *Regionalism in World Politics, Regional Organizational Order*. New York: Oxford University Press, σσ. 201–27.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. New York: Random House.
- Watson, M. (2005). *Foundations of International Political Economy*. New York: Palgrave Macmillan
- Wayman, F. W. & Diehl, P. F. (1994). Realism Reconsidered: The Realpolitik Framework and its Basic Propositions. Στο Wayman, F. W. & P. F. Diehl (eds.). *Reconstructing Realpolitik*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Wendt, A. (1994). Collective identity formation and the international state. *American Political Science Review*, 88, σσ. 384-396.
- Wendt, A. (1987). The agent-structure problem in international relations theory. *International Organisation*, 41(3), σσ. 335-370.
- Wolf, M. (2009). *Fixing Global Finance: How to curb Financial Crises in the 21st Century*. Cornwall: Yale University Press.
- Woods, N. (2005). International Political Economy in an age of Globalisation. Στο Baylis, J. & Smith, S. (Eds). *The Globalization of World Politics: an Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Wyatt-Walter, A. (1995). Regionalism, Globalization and World Economic Order. Στο Fawcett, L. & Hurrell, A. (Eds). *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*. Oxford: Oxford University Press, σσ. 74-121.